

ODİTORYUM

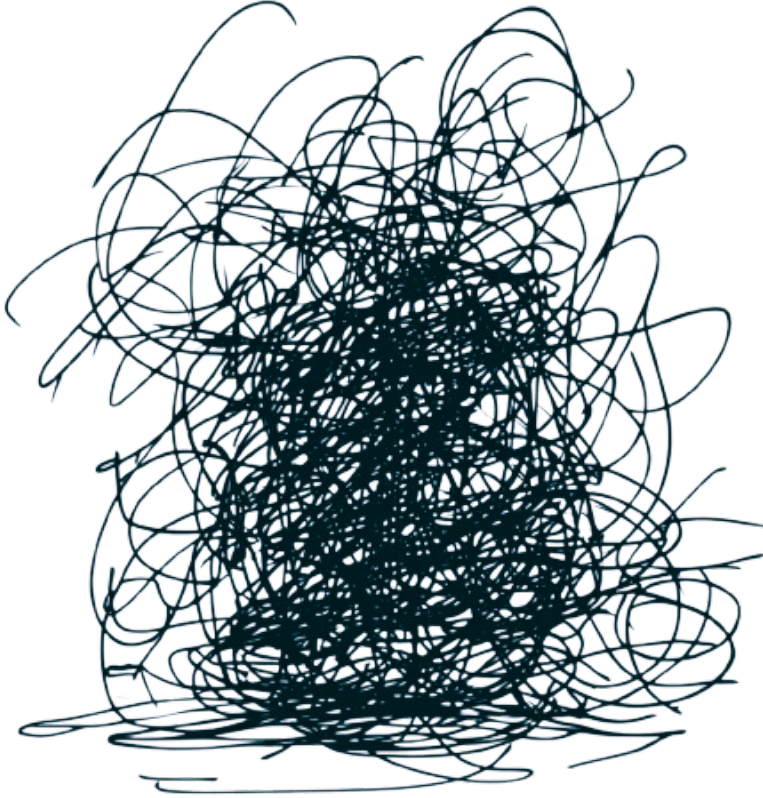
Eleştirel Sosyal Bilimler Dergisi

Cilt: 04, Sayı: 06

Haziran 2025

Sosyoloji Mezunları Derneği (SOMDER) açık erişimli ve hakemli yayındır. ISSN: 2980-0439

ÇOCUK VE ÇOCUKLUK

Çocuk Hakları **Bob Franklin** Agamben'in *Homo Sacer*'i ve *Çocuk Haklarının Biyopolitikası* **Soner AKIN**
Çocukluk Çalışmalarında Yöntembilim: Çocuklarla Gerçekleştirilen Araştırmaların Sosyal Bilimlerde Yeri ve
Güncel Yaklaşımlardaki Potansiyeli **Seran DEMİRAL** *Bakımın Maddileşmesi: Çocuklar, 3D Baskılı Protezler*
ve Katılımcı Tasarım **Melike ŞAHİNOL** *Çocuk ve Ergen Çalışmalarında Haklar, Riskler ve Bağımlılık:*
Meslek Elemanlarının Görüşleri **Gizem ÇUHACI**

Oditoryum Eleştirel Sosyal Bilimler Dergisi,
Sosyoloji Mezunları Derneği'nin (SOMDER) açık erişimli ve hakemli bir yayınıdır.
Oditoryum, SOMDER'in kurulduğu tarihten itibaren düzenlediği ulusal ve uluslararası
konferanslar, seminerler ve yayınladığı "Sosyolojik Tartışmalar" dergisinin birikimi
üzerinden yükselmektedir.

ODİTORYUM Eleştirel Sosyal Bilimler Dergisi 2022 yılı itibariyle yayın hayatına
başlamıştır. Dergi elektronik ortamda çevrimiçi olarak yayınlanmaktadır. ODİTORYUM
Eleştirel Sosyal Bilimler Dergisi, yılda iki kere ve altı ayda bir Haziran ve Aralık aylarında
yayınlanmaktadır. Ulusal ve hakemli bir dergidir, dili Türkçe veya İngilizcedir. Bilimsel
bilgiyi kamusal olarak tanımladığı için "Budapeşte Açık Erişim Girişimi" politikalarını
benimser.

Dergi Sahibi: Özgür AKTÜKÜN
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Güler ÖZDEMİR SÖKER
Editör: Tuğba CANBULUT
Yabancı Dil Editörü: Leman ÇELİK ÖZŞAHİN
Mizanpaj Editörü: Merve YETKİN

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Asım Karaömerlioğlu
Prof. Dr. Bahattin Akşit
Prof. Dr. Birsan Hekimoğlu
Prof. Dr. Birsan TalayKeşoğlu
Prof. Dr. Esin Küntay
Prof. Dr. Fatmagül Berktaş
Prof. Dr. Firdevs Gümüsoğlu
Prof. Dr. Fuat Ercan
Prof. Dr. Haldun Güllalp
Prof. Dr. Hayri Kozanoğlu

Prof. Dr. Hayriye Erbaş
Prof. Dr. Kadir Cangızbay
Prof. Dr. Korkut Tuna
Prof. Dr. Murat Güvenç
Prof. Dr. Nilüfer Ayşe Durakbaşı
Prof. Dr. Ozan Erözden
Prof. Dr. Şevket Pamuk
Prof. Dr. Veysel Bozkurt
Doç. Dr. Derya Kömürcü
Doç. Dr. Hakan Koçak

www.oditoryumdergi.com

dergioditoryum@gmail.com

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Cenk Saraçoğlu
(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Egemen Yılgür
(Yeditepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Hatice Kurtuluş
(İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Merih Taşkaya
(Akdeniz Üniversitesi)

Prof. Dr. Songül Sallan Gül
(Süleyman Demirel Üniversitesi)

Prof. Dr. Şükrü Aslan
(Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)

Doç. Dr. Ayfer Bartu Candan
(Boğaziçi Üniversitesi)

Doç. Dr. Murat Yüksel
(Adana Alparslan Türkeş Üniversitesi)

Doç Dr. Pınar Akkuş
(İstanbul Arel Üniversitesi)

01 Editörden

05 Çocuk Hakları

Bob Franklin

13 Agamben'in Homo Sacer'i ve Çocuk Haklarının Biyopolitikası

Soner AKIN

22 Çocukluk Çalışmalarında Yöntembilim: Çocuklarla Gerçekleştirilen Araştırmaların Sosyal Bilimlerde Yeri ve Güncel Yaklaşımlardaki Potansiyeli

Seran DEMİRAL

İÇİNDEKİLER

71 Bakımın Maddileşmesi: Çocuklar, 3D Baskılı Protezler ve Katılımcı Tasarım

Melike ŞAHİNOL

83 Çocuk ve Ergen Çalışmalarında Haklar, Riskler ve Bağımlılık: Meslek Elemanlarının Görüşleri

Gizem ÇUHACI

Çocuk ve Çocukluğu Yeniden Düşünmek: Eleştirel Bir Toplumsal İnşa Olarak Çocuk ve Çocukluk

Dergimizin bir önceki sayısında odağımıza eğitimi almıştık. Bu sayıda ise, eğitimin merkezinde yer alan çocuk ve çocukluk konusunu derinlemesine ele almayı hedefliyoruz. Bu tercihin arkasında iki temel saik bulunmaktadır: İlki, “Çocuk nedir?” sorusunun hem felsefi hem de toplumsal düzeyde kolayca yanıtlanamayacak denli karmaşık bir nitelik taşıması; ikincisi ise, çocukluk meselelerinin toplumsal, kültürel, ekonomik ve politik bağlamların kesişiminde, eleştirel bir perspektifle incelenme gerekliliğidir. 17. yüzyıldan itibaren yetişkinlik ve yaşlılık gibi biyolojik bir evre olarak kabul edilmeye başlanan çocukluk, günümüzde yalnızca doğal bir gelişim dönemi olarak değil; tarihsel, toplumsal ve ideolojik olarak inşa edilen çok katmanlı bir olgu olarak tartışılmaktadır. Modernitenin normatif çocukluk anlayışı, çocuğu henüz tamamlanmamış bir yetişkin, pasif ve korunması gereken bir özne olarak konumlandırmakta; onun adına karar verilen, gözetilen, denetlenen ve “normalleştirilen” bir nesne haline getirmektedir. Bu anlayış, çocuğun sistemle uyumlu hale getirilmesini amaçlarken, aynı zamanda onun toplumsal ve politik öznelğini gölgede bırakmaktadır.

Bu bağlamda, çocukların bireysel ve toplumsal varoluşlarının; barınma, beslenme, sağlık ve eğitime erişim gibi temel haklarının; sosyal ve siyasal öznelliklerinin, sınıf, toplumsal cinsiyet, etnisite ve kimlik gibi yapılarla ilişkisi içerisinde yeniden düşünülmesi gerekmektedir. Bu yaklaşım, sosyal bilimlerin alanında giderek daha fazla önem kazanan eleştirel çocukluk çalışmaları (critical childhood studies) disipliniyle de örtüşmektedir. Çocukluğu sabit, evrensel ve doğal bir evre olarak değil, değişen toplumsal koşullarda dönüşen ve yeniden kurulan bir yapı olarak ele alan bu perspektif, toplumsal ilişkiler içindeki güç dinamiklerini de merkeze alır.

Bu sayıda yer alan çalışmalar, çocukları çoğunlukla seslerinin duyulmadığı, haklarının ihlal edildiği, edilgen görüldüğü bir dünyada yalnızca mağduriyetin nesnesi olarak değil, aynı zamanda özneleşme potansiyeli taşıyan toplumsal aktörler olarak ele almaktadır. Bu yaklaşım, çocukları “çocuk cinayetlerinin kurbanı”, “uzun zorunlu eğitime mahkûm bireyler” ya da “ucuz emek potansiyeli” olarak görmek yerine; onların deneyimlerini ve toplumsal konumlarını, sınıf, toplumsal cinsiyet, etnisite, mekân, iktidar ve beden politikaları gibi eksenler etrafında analiz etmektedir.

Bu tartışmaların merkezinde ise, kapitalist sistemin çocuk ve çocukluk kavrayışı yer almaktadır. Kapitalist üretim ilişkileri ve neoliberal piyasa politikaları, çocukları edilgen birer tüketici özneye indirgerken; çocukluğu da piyasa koşulları içinde yeniden üretmekte, şekillendirmektedir. Bugün çocuk, reklamcılık, medya, dijital teknolojiler ve eğitim endüstrisi aracılığıyla metalaştırılmakta, pazarlanan ve yönlendirilen bir tüketim nesnesi haline getirilmektedir.

Neoliberal politikaların etkisi, sadece çocuğun tüketim nesnesi olarak kurgulanmasıyla sınırlı

değildir. Sosyal devletin zayıflatılması, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi ve bireysel sorumluluk söylemleriyle çocukluk, piyasa-temelli çözümler üzerinden yönetilen bir alan haline gelmektedir. Eğitim, sağlık, barınma ve güvenliğe erişim artık evrensel ve kamusal bir hak olmaktan çıkarılıp, ailelerin ekonomik kapasitesi ve bireysel performansına bağlı kılınmaktadır. Bu durum, çocukların temel haklarına erişimlerinde ciddi eşitsizlikler yaratmakta; neoliberal sistemin “ideal çocukluk” tanımını, yalnızca belirli sınıfsal ve kültürel kodlara sahip çocuklara mümkün kılmaktadır.

Kapitalist sistemin ürettiği çocuk ve çocukluk kurgusunu anlamak, çocukların hem toplumsal hem bireysel hem de politik düzeyde nasıl özneleştiklerini ve özgürleştiklerini, iktidar ve direniş karşıtlığında nasıl konumlandıklarını görmek açısından merkezi önemdedir. Bu nedenle, bu sayıda yer alan çalışmalar, çocukluğu yalnızca teorik bir çerçevede değil; aynı zamanda deneyimsel, yapısal ve tarihsel bağlamlarda da ele alarak derinlikli bir analiz sunmaktadır.

Bu tematik sayıda yer alan makaleler, sosyoloji, siyaset bilimi ve sosyal hizmetler gibi sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinden katkılar sunmakta; kapitalist sistemde çocuk ve çocukluk üzerine eleştirel, disiplinler arası ve çoğulcu bir bakış açısını gösterir. Ancak bu sayımızın kapitalist sistemde çocukluğun toplumsal, kültürel, hukuksal ve ideolojik inşasına eleştirel çalışanlarla sınırlı kaldığını; sosyalist ya da komünist sistemlerde çocuk ve çocukluk kavrayışına ilişkin uygulamaları ele alan çalışmaların olmadığını belirtmek isteriz.

Bu sayıda, birbirinden bağımsız makaleler, çocuk ve çocukluk üzerine eleştirel yaklaşımın özelliğinde birbirini tamamlar nitelikte. Neoliberal uygulamalar çerçevesinde değişen ve dönüşen çocuk ve çocukluk, modernitenin nesneleştirdiği çocukluğu, çocuk tanımını ve haklar temelinde ele alınan pasif konumunu ya da negatif tanımını, araştırılan nesne konumunda özne durumuna getirmeye yönelik yöntemsel yaklaşımları ve meslek profesyonellerinin çocuk özneye yönelik yaklaşımlarını içeren makaleler bu sayının içeriğini oluşturmaktadır.

Bu sayıda neler var? Oditoryum: Eleştirel Sosyal Bilimler Dergisi’nin bu sayısında önceki sayılarımızdan uyguladığımız Editörden yazımızın içeriğini ve makale sırasını biraz değiştirmek durumunda kaldık. Sosyoloji Mezunları Derneği Başkanı ve Oditoryum: Eleştirel Sosyal Bilimler Dergisi’nin sahibi Özgür Aktükün’ün çocuk, çocukluk, sosyal hizmetler ve koruma ve çocuk adalet sistemi üzerine çalışan bir uzman sosyolog olması sebebiyle Editörden yazımızın sonuna bir alt bölüm olarak “Neoliberal Kırımlar Işığında Çocukluğun Dönüşümü ve Onarıcı Adaletin Potansiyeli” başlıklı yazısına yer vermek oldu. Aktükün, bu makalesinde Türkiye’de neoliberal politikalarla çocukluğun dönüşümünü anlatırken, piyasacı uygulamaların aileleri ve çocukları da dönüştürdüğünü, bir taraftan çocuk cinayetleri, cinayet faili çocuklar, diğer tarafta aile ya da devletçe korunamayan ve suçla. Sürüklenen çocuklar ve çocuğu cezalandırmanın ya da uzlaşmanın nesnesi olarak gören çocuk adalet sistemini tartışmakta.

Bir başka değişiklik de önceki sayılarda son metin olarak yayınlamayı tercih ettiğimiz duayen yazısını ilk metin olarak yayınlamaya karar vermemiz. Bu sayıda duayen köşesine Bob Franklin’in 1986’da yayınlanan *The Rights of Children* (Çocuk Hakları) kitabının Introduction (Giriş) bölümünü yayınlıyoruz. Franklin’in sözü edilen kitabı, 1993’te Ayrıntı Yayınlarından

Çocuk Hakları adıyla Alev Türker (Ok) çevirisiyle yayınlanmıştır. Kitabın Giriş bölümünü duayen köşesinde yayınlıyarak tekrar dolaşıma açma kararımızın en önemli nedeni, Franklin’in daha erken bir dönemde bir taraftan “Çocuk nedir?” sorusunun yanıtlamanın güçlüğünü, diğer taraftan neoliberal politikaların İngiltere’deki çocuk, çocuk hakları ve erişimine yönelik uygulamaların, tarihsel süreçleriyle ve felsefi temelleriyle birlikte sosyokültürel, siyasal ve hukuksal bağlamda tartışmaya açması ve olgusal örnekler içermesi. Aynı zamanda, Franklin’in makalesi, sonraki makalelerde tartışılan konulara da giriş için bir kapı sağlamakta.

Franklin’in makalesinden sonra Doç. Dr. Soner Akın’ın “Agamben’in Homo Sacer’i ve Çocuk Haklarının Biyopolitikası” başlıklı makalesi, Giorgio Agamben’in Homo Sacer kavramı ve Foucault’un biyopolitika kavramı ışığında, modern toplumlarda hukukun koruma sınırları ile dışlanmışlık arasında kalan varlıklar olarak çocukların durumunu, çocuk işçiliğinin kapitalist biyopolitika düzeni içindeki nesneleştirici rolü ve eğitim kurumlarının, çocuk bedenleri ile zihinleri üzerinde iktidarın ince ayar mekanizması olarak işlemesi tartışmaktadır. Bununla birlikte, çocukların hem korunmaya muhtaç bireyler olarak görülmeleri hem de hukuki ve siyasal bir istisna rejimi içinde varlıklarını sürdürdükleri gerçeğini mülteci çocukların vatandaşlık haklarından mahrum bırakılması üzerinden örneklerle tartışmaktadır. Bunun yanı sıra, Hannah Arendt’in “totalitarizm” ve Judie Butler’in “kırılgan bedenler ve istisna halleri” yaklaşımları tartışmanın farklı yönlerini de tartışmaya olanak sağlamaktadır.

Bir sonraki makalemiz Doç. Dr. Seran Demiral’ın “Çocukluk Çalışmalarında Yöntembilim: Çocuklarla Gerçekleştirilen Araştırmaların Sosyal Bilimlerde Yeri ve Güncel Yaklaşımlardaki Potansiyeli” başlıklı makalesinde, sosyal bilimlerde ya da bilimsel araştırmalarda araştırılan pasif nesne konumundaki çocuğun, kendisi ve yaşadığı dünya hakkında karar veren ve bilgi üreten özne konumuna gelmesi ve özgürleşmesi tartışılmaktadır. Çocuğun karar veren ve bilgi üreten özne durumunun hem yeni araştırmalar için hem de çocuğun özne olarak özgürleşmesi için taşıdığı potansiyel tartışmaya açılırken yöntembilimsel çözümler geliştirilmesini önermektedir.

Doç. Dr. Seran Demiral’ın yöntembilimsel bağlamda, çocuk özne üzerine yaptığı tartışma sanki Dr. Melike Şahinol’un “Bakımın Maddileşmesi: Çocuklar, 3D Baskılı Protezler ve Katılımcı Tasarım” başlıklı makalesinde anlatılır gibidir. Şahinol, bir taraftan etnografik katılımcı gözlem ve kronik hastalar ve çocuklar için geliştirdiği “dağıtılmış yöntem” uygulamasıyla, araştırmada nesne konumundaki çocuğu, yaşamsal önemdeki 3D Baskılı protez tasarımının içine alarak aktif özne durumuna taşır; böylece korunan ve adına karar verilen bakımın nesnesi çocuk, üreten, karar veren tasarlayan aktif özne konumuna yükseltilir.

Bu sayının son makalesi ise; sosyal hizmet uzmanı Gizem Çuhacı’nın “Çocuk ve Ergen Çalışmalarında Haklar, Riskler ve Bağımlılık: Meslek Elemanlarının Görüşleri” başlıklı makalesi. Bu makalede aile ya da devlet koruması altındaki “koruma” altında olan pasif çocuk durumunun nasıl sorunlu ve yeni sorunlar yaratma potansiyeli ile karşı karşıya kaldığını meslek profesyonelleri aracılığıyla tartışmaktadır. Çocuk bağımlılığında sorumluluğun aile ve öğretmen, pedagog, psikolog ve sosyal hizmet uzmanı gibi meslek profesyonellerinde olmadığı aynı zamanda toplumsal, kültürel ve siyasal boyutlarıyla ele alınması gerekliliğini tartışmaktadır.

Çocuk ve Çocukluk üzerine daha adil, katılımcı ve eleştirel bir düşünsel alan açmayı amaçlayan bu sayının, çocukluk çalışmalarına ve eleştirel sosyal bilim literatürüne katkı sunmasını diliyor; emeği geçen tüm yazarlara, hakemlere ve yayın kurulumuza teşekkür ediyoruz.

Dr. Öğr. Üyesi Zerrin ARSLAN
Sayı Editörü

Neoliberal Kırılmalar Işığında Çocukluğun Dönüşümü ve Onarıcı Adaletin Potansiyeli

Özgür AKTÜKÜN¹

Giriş

Diyarbakır Bağlar ilçesinde, ailesinin 21 Ağustos 2024'te kayıp ihbarında bulunduğu 8 yaşındaki Narin Güran'ın cesedi 8 Eylül 2024'te köyün yakınlarındaki bir dereye bulundu. 24 Ocak 2025'te Kadıköy'de 14 yaşındaki Mattia Ahmet Minguzzi akranları tarafından bir pazar yerinde öldürüldü. Bu iki cinayetlere yönelik oluşan tepki, bir yandan çocuk cinayetlerini ve haklarının savunusunu gündeme getirirken, diğer yandan suça sürüklenen çocuklara yönelik çocuk adalet sisteminin esnetilmesi ve kazanılmış hakların sorgulanmasının da önünü açtı.

Oysa bu olaylar, çocukluğu yalnızca yaşla ve “masumiyet”le tanımlayan yüzeysel bakışın, kimin gerçekten çocuk sayılacağına dair ideolojik bir seçiciliğe dönüştüğünü gösteriyor. Judith Butler'ın (2004) “...bazı hayatlar, daha baştan hiç yaşanmamış gibi değerlendirilir. Kayıpları yas tutulabilir değildir; çünkü kamusal olarak hiçbir zaman ‘hayat’ olarak tanınmamışlardır.” sözüyle özetlediği durum tam da budur: Bazı çocuklar ancak mağdur olduklarında merhameti hak ederken, suça karıştıklarında çocuklukları görmezden gelinir. Bu yaklaşım tüm çocukların haklarından eşit faydalandığı yanılsamasını yaratarak, sapma davranışını bireysel, en fazla aile ile sınırlayıp, onu ortaya çıkaran toplumsallığı kasıtlı biçimde gizleyerek kimin daha çok çocuk olmayı hak ettiğine dair bir yargıya ulaşmamızı dayatıyor.

O zaman en baştan şu soruyu sorarak başlamak gerekiyor: “Çocuk Nedir ve Kimdir?”

Çocukluk, sadece biyolojik bir evre değil; toplumsal, kültürel, tarihsel ve politik olarak inşa edilir ve toplumsal koşullara, egemen ideolojilere ve dönemin bilgi rejimlerine göre farklı biçimlerde tanımlanır. Modern hukuk ve eğitim sistemleri çocukluğu daha çok gözetim altında tutulan, düzenlenen ve normatifleştirilen bir dönem olarak kurumsallaştırır. Ancak Franklin'in (1993) belirttiği üzere, çocuklar tarih boyunca “yetişkin olmayan” olarak negatif bir tanımla konumlandırılmış, bu da hem politik hem ekonomik anlamda güçsüzleştirilmelerine neden olmuştur.

Çocuk Haklarının Gerilemesi ve Neoliberal Paradigma

Neoliberalizm, yalnızca ekonomik bir model değil, aynı zamanda bireyleri piyasa mantığına göre şekillendiren bir yönetimsellik biçimi olarak, çocuk haklarının gerilemesinde merkezi bir rol oynar. Çünkü neoliberal ideoloji, toplumsal eşitsizlikleri yapısal değil bireysel başarısızlık olarak tanımlar. Bu bakış açısıyla, çocukların yoksulluk, eğitimsizlik, istismar gibi durumlara maruz kalmaları toplumsal bir sorumluluk değil, ailelerin ya da çocukların bireysel yetersizliği gibi algılanır. Bu durum, çocukları sosyal politika gündeminin dışına iterken, onların karşılaştığı yapısal sorunları gizler ve görünmezleştirir. Ayrıca, devletin kamusal hizmetleri piyasaya devretmesiyle birlikte, çocuklara yönelik hizmetlerin niteliği de düzensizleşmiş, erişim eşitsizliği

artmıştır. Eğitimde özelleştirme, sağlığa erişimde katkı paylarının dayatılması, sosyal yardımların bireysel performansa bağlanması gibi uygulamalar, çocuk haklarını birer hak olmaktan çıkarıp imtiyaza dönüştürmüştür. Bu dönüşüm çocukların sadece yoksulluk, istismar ve ihmal gibi risklerle değil; aynı zamanda sosyal dışlanma, siyasal temsilsizlik ve toplumsal değersizlikle karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır.

Bu dönüşüm, Giorgio Agamben'in "bare life" (çıplak hayat) kavramıyla ifadesini bulan, "hak taşıdığı halde haklarını kullanamayan" çocuk figürünü yaratmıştır. Martha Nussbaum'un "yetkinlik yaklaşımı" (capability theory) ya da Axel Honneth'in "tanıma kuramı" (recognition theory) çerçevesinde de değerlendirildiğinde, neoliberal politikalar çocukların gelişim potansiyelini gerçekleştirme imkânlarını sınırladığı gibi çocuklar hem yasal düzeyde hem de toplumsal yaşamda "tanınma" talebinden mahrum bırakarak, çocuklara yönelen sembolik şiddeti görünmez kılmaktadır.

Tüm bu ideolojik kuşatmaya rağmen çocuk haklarının gelişimi, yalnızca yasal belgelerle değil, aynı zamanda kamusal sorumlulukla, etik duyarlılıkla ve toplumsal bilinçle mümkündür. Neoliberal politikaların egemen olduğu bir dünyada, çocukların hak sahibi özne olarak değil, "maliyet unsuru" ya da "yatırım nesnesi" olarak görülmesi, onların insan onuruna uygun bir yaşam sürebilmesini engellemektedir. Çocukların bireysel potansiyelleri piyasa değerleriyle ölçüldüğünde; eğitim, sağlık ve korunma gibi hizmetler lütuf haline gelir ve çocukların hak talepleri değersizleşir. Çocukların, sistematik ve simgesel şiddetin mağdurları olduğu gerçekliğinin üstünü örter.

Çocuk Suçluluğu ve Ceza Adaletinin Çıkışsızlığına Karşı Onarıcı Adaletin Potansiyeli

Modern ceza sistemleri, suçu devlete karşı bir eylem olarak kodlayarak failleri cezalandırmaya odaklanmıştır. Bu sistemde çocuklar, ya kusurlu fail olarak ya da pasif koruma nesnesi olarak görülür. Ancak bu yaklaşım, hem çocuğun fail olmasına neden olan sosyoekonomik ve politik koşulları görmezden gelir, hem de çocuğu sistemin dışına iter.

Fransız düşünür Didier Fassin'in belirttiği gibi, modern ceza sistemleri yalnızca adaleti değil, aynı zamanda yönetilebilirliği üretir; bu bağlamda suça sürüklenen çocuklar hem cezanın hem de yönetsel gözetimin nesnesi haline gelir. Bourdieu'nun (1991) sembolik şiddet (symbolic violence) kavramı çerçevesinde çocukların suçla ilişkilendirilmesi de onların mevcut toplumsal konumlarının yeniden üretildiği bir şiddet biçimidir. Bu sistem çocukları fail ya da mağdur olarak değil, düzenin sorunu olarak nesneleştirmektedir.

Çocukları nesneleştiren ve cezalandırıcı olan bu yaklaşımın yerine, onarıcı adalet (restorative justice) yaklaşımı önerilmektedir. Onarıcı adalet, mağduru merkeze alan, cezalandırıcı olmaktan ve zarar vermekten çok mağdurun zararının giderilmesini gözeten, onarıcı, eğitici, affedici, sorumluluk yükleyici, toplumsal katılımı ve müzakereyi teşvik eden bir yaklaşımdır ve suçun yalnızca bir yasa ihlali değil, aynı zamanda insanlar arası ilişkilerde açılmış bir yarılma olduğunu savunarak klasik ceza paradigmasından ayrılır. Bu yaklaşımda odak, cezalandırmadan ziyade ilişkiselliği yeniden kurmak, zarar görenin sesiyle topluluğun vicdanını buluşturmak üzerinedir. Butler'e (2004) göre etik sorumluluk, yalnızca eylemlerimin sonuçlarından değil, kim olduğumun

ötekine ne yaptığına dair farkındalıktan doğar. Onarıcı adaletin çağdaş kuramsal temellerinden biri John Braithwaite'in "reintegrative shaming" (Yeniden Bütünleştirici Utandırma) kavramıdır. Braithwaite, failin toplumsal bağlarından koparılmaması, aksine bu bağların sorumluluk temelinde yeniden inşa edilmesi gerektiğini savunur. Howard Zehr ise onarıcı adaleti; mağdur, fail ve toplumu bir araya getiren ve her aktörün aktif biçimde sorumluluk üstlendiği bir diyaloga dayandırır. Bu model, özellikle çocukların fail olduğu durumlarda cezalandırıcı sistemlerin aksine, onları toplumla yeniden ilişkilendirmeyi amaçlayan daha insani bir çerçeve sunar. Zira tüm dünyada klasik ceza sistemlerinin suçu ve suçun tekrar etmesinde başarısız olduğunu gösteren çok net istatistikler veriler mevcuttur.

Paul Ricoeur, onarıcı adaleti yalnızca hukuki bir süreç değil, etik bir yeniden başlangıç olarak kavrar. Ricoeur'ün "kendine özen", "ötekinin tanınması" ve "adil kurumlar" üçlemesi; failin bireysel sorumluluğu kadar, kurumsal ve toplumsal bağlamların da dönüştürülmesini içerir. Emmanuel Levinas'ın "Öteki'nin yüzüyle karşılaşma" fikri, failin yalnızca suçtan sorumlu bir birey değil, etik olarak karşısında durulan ve bir ilişki içinde tanınan bir öteki olduğunu vurgular. Jürgen Habermas'ın iletişimsel eylem kuramı ise, onarıcı adaletin diyalojik yapısını destekleyerek, tarafların eşit ve açık iletişim içinde yer aldığı bir adalet anlayışını temellendirir. Hannah Arendt'in diyalog ve çoğulluk ilkeleri, onarıcı adaletin yalnızca bir yargılama süreci değil, toplumsal ve politik bir eylem alanı olarak yeniden düşünülmesine olanak tanır. Arendt'e göre affetme ve söz verme, insanın dünyaya yeniden bağlanmasının asli yollarıdır. Örneğin, Yeni Zelanda'daki Maori toplumlarında ya da Kanada'daki yerli topluluklarda uygulanan topluluk temelli adalet modelleri, onarıcı adaletin bağlamsal ve kültürel uyarlanabilirliğini de ortaya koyar. Kısacası onarıcı adalet felsefesi, yalnızca bireysel affetmeye değil, kolektif iyileşmeye ve toplumsal dokunun onarımına odaklanır.

Tüm bu teorik bağlama rağmen liberal ideolojinin onarıcı adalet uygulamalarının etik ve felsefi yönünü ihmal etmesi kaçınılmazdır. Onarıcı adalet felsefesi çocukların yüksek yararının gözetilmesi yönünde önemli bir potansiyel barındırır da mevcut uygulamalarda bu ilkesel çerçevenin büyük ölçüde aşıldığı gözlemlenmektedir. Uygulamada ise, onarıcı adalet uygulamaları mahkemelerin iş yükünü hafifletmeyi odağına alan alternatif bir dava dışı çözüm prosedürüne indirgenerek arabuluculuk hizmetlerinden ibaret hale getirilmiştir. Onarıcı Adalet uygulamalarının çocuk adalet sistemine eklenmesi ve yargılama ve cezalandırma usullerine yansması şöyle ifade edilebilir: Çocukların yalnızca bir prosedür nesnesi haline getirilerek; failse ceza indirimini uygulanır, mağdursa sembolik tatminle sınırlandırılmış bir sistem inşa edilir. Uygulamalar çocuğun hak öznesi olma kapasitesini görünmez kıldığı kadar, devletin koruyucu-önleyici sorumluluklarını, toplumun çocuklara bakışını ve en önemlisi onlara sunulan tüm hizmetlerin niteliğinin sorgulanmasını ihmal etmektedir. Oysa gerçek anlamda onarıcı bir yaklaşım, yalnızca taraflar arasında uzlaşmayı değil; aynı zamanda çocukların yaşadığı hak ihlallerine neden olan toplumsal koşulların sorgulanmasını, kamu kurumlarının sorumluluk üstlenmesini ve çocuğun aktif biçimde sürece katılımını esas almalıdır.

Bu nedenle, onarıcı adalet çocuklar söz konusu olduğunda yalnızca alternatif bir hukuk mekanizması değil, aynı zamanda etik, kültürel ve politik bir yeniden düşünme alanı olarak tasarlanmalıdır. Ne cezalandırma ne de unutmama; ilişkiselliği, sorumluluğu ve birlikte onarımı

merkeze alan bir adalet tahayyülüdür bu. Neoliberalizmin yarattığı bireyciliğe karşı kolektif sorumluluğu, cezalandırmaya karşı empatiyi, dışlamaya karşı toplumsal aidiyeti savunur. Bu yönüyle yalnızca çocuk adaletinin değil, çocuk hakları rejiminin de etik temelini yeniden kurma potansiyeline sahiptir. Çocuk dostu bir toplum inşa etmek, ancak çocukları politik özne olarak tanıyan, onların hikâyelerini dinleyen ve haklarını güçlendiren bir adalet felsefesiyle mümkün olacaktır. Çocukların politik özneleşmesi, onları pasif mağdurlar olmaktan çıkararak aktif hak sahipleri haline getirmeyi gerektirir. Bu, çocukların seslerinin duyulduğu, deneyimlerinin ve hak taleplerinin meşru kılındığı, kapsayıcı ve katılımcı bir hak rejimi inşa etmek anlamına gelir.

Sonuç olarak, çocukları cinayet hedefi haline getiren ya da suça sürükleyen toplumsallığı görmezden gelen klasik ceza sistemi onları ya ihmal eder ya da cezalandırarak toplumsal dışlanmalarını pekiştirir. Oysa onarıcı adalet, çocukları yalnızca birer fail değil, toplumsal olarak şekillenmiş özneler olarak ele alarak gerçek adaletin tesisi mümkün olduğunu düşüncesini benimser. Bu yaklaşım, hem suça giden yapısal nedenleri görünür kılar hem de toplumsal bağların yeniden örülmesini mümkün kılar. Bu yönüyle çocuk adaleti sisteminin etik ve politik temellerini yeniden kurgulama potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda çocuk hakları, yalnızca bireysel özgürlüklerin değil, aynı zamanda toplumsal eşitlik ve adalet ilkelerinin de bir tezahürüdür.

Kaynakça

- Agamben, G. (1998). *Homo sacer: Sovereign power and bare life*. (Çev. Daniel Heller-Roazen). Stanford, California: Stanford University Press.
- Arendt, H. (1958). *The human condition*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- Bourdieu, P. (1991). *Language and symbolic power*. (Çev. Gino Raymond ve Matthew Adamson). Cambridge: Harvard University Press.
- Braithwaite, J. (1989). *Crime, shame and reintegration*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Butler, J. (2004). *Precarious life: The powers of mourning and violence*. London, New York: Verso Books.
- Fassin, D. (2013). *Enforcing order: An ethnography of urban policing*. Cambridge: Polity Press.
- Franklin, B. (1993). *Çocuk hakları*. (Çev. Alev. Türker). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Habermas, J. (1984). *The theory of communicative action*. (Çev. T. McCarthy). Boston: Beacon Press.
- Honneth, A. (1995). *The struggle for recognition: The moral grammar of social conflicts*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Levinas, E. (1969). *Totality and infinity: An essay on exteriority* (A. Lingis, Trans.). Livonia: Duquesne University Press.
- Nussbaum, M. C. (2000). *Women and human development: The capabilities approach*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Ricoeur, P. (2000). *Memory, history, forgetting* (K. Blamey & D. Pellauer, Trans.). Chicago: University of Chicago Press.
- Zehr, H. (2002). *The little book of restorative justice*. Philadelphia: Good Books.

DUAYENLERE SAYGIYLA

Çocuk¹ Hakları:²

Bob Franklin³

Giriş

1960'lar ve 1970'ler boyunca siyah kurtuluş ve kadın kurtuluş hareketleri ırkçılığın ve cinsiyetçiliğin varlığı ve siyahlar, kadınlar ve bir bütün olarak toplum üzerinde bu tür önyargılı görüşlerin zararlı etkileri konusunda toplumsal bilinci arttırdı. Cinsiyetleri ya da ırkları temelinde bireylere karşı sistematik ve kurumsallaşmış ayrımcılığın akıl ve ahlakdışı olduğu, bir ölçüde yerleşti. Ancak insanlara yaşları temelinde yapılan ayrımcılığın değişikliğe daha dirençli olduğu görülüyor. Çocuklar bu ayrımcılığın asıl kurbanları olmaya devam ediyorlar, ama yaşlılar da paylarını alıyorlar. Yaş ayrımcılığını cinsiyetçilikten ve ırkçılıktan ayıran nokta, kadınların ve siyahların ayrımcılığa maruz kaldıkları konusunda belli bir görüş birliği olduğu halde çocuklarla ilgili olarak böyle bir görüş birliğinin bulunmamasıdır. Martin Hoyles'un gözlemlediği gibi "kadınlara ya da siyahlara çocuk gibi muamele edilmesine yönelik öfke sık sık ifade edilir, ancak çocuklara böyle davranılmasından pek yakınılmaz" (Hoyles, 1979). Mantıkları değilse de tarihleri benzer olduğu için, Hoyles, kadınların ve siyahların durumunu çocuklarıinkiyle karşılaştırmakta haklı (Edelman, 1977).

Yetişkinler olarak temel insan hakları olarak gördüğümüz haklar, yaşlarından dolayı çocuklardan esirgeniyor. Özgürlükleri ve özerklikleri, görece önemsiz olandan son derece önemli olana kadar uzanan bir dizi yolla sınırlandırılmıştır: Görülecek filmi, yatılacak zamanı, giyilecek elbiseleri seçme hakkından oy kullanma hakkına kadar uzanan yadsımlar. Çocuklar toplumda, çoktandır acı çeken ve ezilen kalabalık bir grup, medeni haklarından yoksun "sessiz ve temsilsiz bir azınlık"tırlar (Vardin ve Brody, 1979). Tarihteki diğer azınlık gruplarının, Martin Luther King Jr.'ın "hiç kimse olmama" diye adlandırdığı unutulmuşluk ve dışlanmışlık statüsünü paylaşırlar.

Çocuk olmanın dezavantajları kısaca sayılabilir. Birincisi, çocuklardan bütün politik haklar esirgenir. Oy verme hakkından mahrum edilmişlerdir, lobi faaliyeti yürütemezler ve toplumlarının politik işlerine katılamazlar. İkincisi, çocuklar ekonomik açıdan dezavantajlıdırlar. Varsa bile, bağımsız mali güçleri çok küçüktür, mülk sahibi olamazlar, yasal olarak işgücü piyasasından dışlanmışlardır ve önemli nakit rezervlerine erişme ve onları denetleme olanaklarından yoksundurlar. Üçüncüsü, çocukların yasal statüsü esas olarak pasiftir ve ana babalarının mülkü olarak görülürler. On sekiz yaşına kadar bakımları ortalama 32,000 Euro'ya mal olan ve haftada yaklaşık elli saat olarak hesaplanan bir zaman harcanmasını talep eden pahalı bir yatırımdırlar.⁴ Dördüncüsü, çocuklar, öğretmenlerin keyfi otoritesine maruz kalacakları, fiziksel ya da fiziksel olmayan cezalar alabilecekleri, erişemeyecekleri gizli bir dosyalamanın konusu olacakları eğitim

¹Yazının orijinaline şuradan ulaşılabilir: Franklin, B. (1993). Giriş. Çocuk Hakları. (Derleyen: Bob Franklin). Çev. Alev Türker. Ss. 14-35. Ayrıntı Yayınları.

²Bu yazı, Bob Franklin'in 1993'te Türkçeye çevrilmiş Çocuk Hakları kitabının Giriş bölümüdür. Yayınevinin bilgisi ve çevirmenin onayı dahilinde dergiye alınmıştır.

³Prof. Dr. School of Journalism, Media and Culture.

⁴Editör eklemesi: Bu bilgiyi yazının yazıldığı yıllar açısından değerlendirmek önemlidir.

kurumlarına en azından on bir yıl devam etmek zorundalar (Hodges, 1981). Nihayet, çocuk evde, davranışı disiplin ve kontrol altına almak için yasal olarak bir dizi ceza verebilen ana babanın sürekli gözetimi altındadır.

Çocuklar bir parçasını oluşturdıkları toplumu yansıtırlar ve dolayısıyla heterojen bir grupturlar. Kimileri zengin, kimileri yoksul, bazıları siyah, beyaz, erkek ve kızdır; hemen hemen sonsuz bir çeşitlilik söz konusudur. Ancak bu çeşitliliğe bağlı olmaksızın bütün çocuklar ortak bir noktanın (çocuk olma statüsü) bir sonucu olarak bu politik, ekonomik, yasal, eğitimsel ve evle ilgili kısıtlamalara maruz kalırlar. Ayrıca yetişkin toplumunda olduğu gibi bazı gruplardan gelen çocuklar daha fazla acı çekerler ve ırk, cinsiyet, sınıf, fiziksel ya da zihinsel engeller yaşa bağlı haksızlıkları açıkça şiddetlendiren faktörlerdir. Yoksul çocukların yaşamın ilk yılında hayatta kalma (UNICEF, 1985), yüksek eğitim görme, sağlıklı beslenme ve iyi barınma ihtimalleri daha düşüktür; buna karşılık sürekli vesayete alınma, hastalanma ve bazı hastalıklardan ölme ihtimalleri daha yüksektir (Fothergill ve Vincent, 1985). Fiziksel ve zihinsel özürlü çocuklar haklarını garantilemek konusunda özel güçlüklerle karşılaşır ve onların özel sorunlarının daha geniş bir tartışmasını ele almamızın mümkün olmaması üzüntü verici bir durum. Dolayısıyla bazı çocuklar evde, okulda ya da bir dizi başka sosyal yardım ya da cezalandırma kurumunda daha fazla sıkıntı, sefalet, fiziksel, zihinsel ya da cinsel kötü muamelelerle karşılaşır.

Yetişkinler olarak çocukluk durumunun gözler önüne serdiği ciddiyeti kabul etmeye gönülsüzüz. Bizim çocukluğu algılayışımız yetişkin ve çocuk ilişkilerine dair toplumsal olarak kabul edilebilir, idealize edilmiş bir bakışla bulutlanmıştır. Bunun nedeni, Simone de Beauvoir'ın yaşlılara karşı olduğunu gözlemlediği bazı süreçlerin aynısına çocukların da maruz kalmalarıdır. Gerçekte, toplumun her iki gruba da muamelesi sert ve ihmalkardır, fakat onlara yönelik tutumu paternalist ve koruyucudur. Kendisini bu potansiyel şizofreniden kurtarmak için toplum insan statüsünü onlardan esirgeyerek gençleri ve yaşlıları insanlık dışı kılar. Beauvoir'ın (1985) sözleriyle:

- “Yaşlı insanlarla ilgili olarak, bu toplum sadece suçlu değil, doğrudan doğruya katildir... yaşlı insanlar sefalete... bezginliğe ve umutsuzluğa mahkûm edilmişlerdir. Bu barbarca muameleyi, izlediğini iddia ettiği hümanist ahlakla uzlaştırmak için, yönetici sınıf, onları gerçek insanlar olarak görmeyi reddetme planını benimser; sesleri duyulursa, duyanlar bunların insan sesleri olduğunu kabul etmek zorunda kalacaklardır”

Aynı şekilde genç insanların söz hakkı reddedilir, meşru protestoları susturulur ve Beauvoir'ın cümlesiyle, “Burjuva kültürünün mitleri ve klişeleriyle bozulan” yetişkin tavırlarının ikiyüzlülüğüyle yadsınır.

Bu tür mitlerden biri, yetişkinlerin çocuklara yönelik davranışının saygıya ve çocuğun çıkarlarını en iyi şekilde korumak konusundaki bir kaygıya dayandığını öne sürer. Bu idealleştirilmiş algılamaya göre, çocuklar tamamlanmış yetişkin yaşamında merkezi bir konuma yükseltirler. Çocuklar yetişkin yaşamının birçok alanında anlamın yanı sıra motivasyon ve amacı da sağlarlar; çocuksuzluk acınacak bir durumdur. Aile bağlamı içinde “evliliği evlilik yapanın” çocuk olduğuna inanılır. Ana babalar olarak biz çocuklarımız için “en iyisini” yapmak isteriz ve bu amaçla, çocuklarımız “hayatta mümkün olan en iyi başlangıca” ya da en azından “bizimkinden daha iyi bir başlangıca” sahip olabilsinler diye çalışırız, para biriktiririz ve her şeyden vazgeçeriz. Yetişkinlerin çocuklara yönelik bu idealleştirilmiş kaygıları, çocukların çıkarlarını en iyi şekilde korumayı hedefleyen, eğitim ve toplumsal refah gibi alanlarda, savaş sonrası toplumsal hukukunu şekillendirmiş ve orada hukuksal ifadesini bulmuştur. Ancak Çocuklar ve Gençler Kanunu (1969) gibi yasalar, çocuklara ilişkin olarak, onların haklarını yadsıyan, yaşamlarına ve amaçlarına yönelik yetişkin müdahalesini arttıran keyfi ve haksız muameleler üretmeye devam eden uygulamaları ortaya çıkarabilir (Morris vd., 1980). Yetişkin-çocuk ilişkisine bakışın bu idealleştirilmiş biçimi, Maria Colwell ya da Jasmine Beckford vakasında olduğu gibi, çocuklara yönelik kötü muamele basında yer aldığı zaman, kamuoyunun ahlaken tecavüze uğramış olduğunu hissetmesinin yanı sıra kuşkulu kalması anlamına da geliyor. Bu tür vakaların sapıklık, istisnai ya da çok az rastlanır bir durum olduğuna inanıyoruz; aslında öyle değiller. Bir sosyal hizmet departmanı müdürünün dile getirdiği gibi, “çocukların hâlâ ana babaları tarafından suiistimal edildiklerini, ihmal edildiklerini, yoksunluğa itildiklerini ve köpeklerle yönelik olduğunda insanların hayat boyu lanetlenecekleri ölçüde tehlikeye maruz bırakıldıklarını reddedemeyiz... her nasılsa bu tür olayların açıklanmasına hazır olmadığımız açıkça görülüyor” (Hawker, 1983: 16).

Özel durumlar ne kadar korkunç olursa olsun, bunların, özellikle vahşi ya da katı insanların eylemleri olarak bireysel patoloji düzeyinde anlaşılamayacağını kabul etmek önemli. Çocuklara yönelik kötü muamele yoksulluğa ve eşitsizliğe bağlıdır ve Parton'ın (1985) hatırlattığı gibi, “tehlikeli bireyler üzerinde durarak,” “tehlikeli koşulları” gözden kaçırma riskine giriyoruz.

Çocukluğa dair ikinci bir mit, çocuklara yönelik davranışlarımızı şekillendirme

konusunda belki de daha etkilidir: Çocukluğun “altın çağ” olduğunu ileri süren mit. Bu mite göre çocukluk, masumiyetimiz ve zayıflığımız nedeniyle yetişkin yaşamının tersliklerinden ve zorluklarından korunduğumuz özel bir dönemimizdir. Çocuk ekonomik yaşamın sorumluluklarından ve huzursuzluklarından, iş dünyasından ve olgunlukla birlikte miras alınan birçok endişeden uzak tutulur. Çocukluk sınırsız bir özgürlük dönemi, oyun, eğitim ve öğretim zamanıdır. “Bunlar hayatımızın en iyi günleri olduğu için,” “gençken hoşça vakit geçirmeye” teşvik ediliriz. Her yetişkin bu dönemi zorunlu olarak geçirdiği ve çocukluktaki adaletsizlikleri ve hayal kırıklıklarını ilk elden yaşadığı halde, bir özgürlük, zevk ve keşif dönemi olarak çocukluk mitinin devam etmesi tuhaf. Mitin varoluşunu sürdürme becerisi, çocukluk hakkındaki bazı bilgilerin ışığında daha da tuhaf görünüyor.

Üç okul çocuğundan birinin çocuk bakıcılığı dışında yarım günlük bir işi olduğu; uzun ve uygunsuz çalışma saatleri nedeniyle ya da çocuklar yasal çalışma yaşı olan 13 yaşının altında oldukları için bu işlerin yüzde 80’inin yasadışı olduğu biliniyor. Ayrıca, çocukların altıda biri inşaat işleri ya da eşya taşımacılığı gibi ağır kol emeği gerektiren işlerde çalışıyorlar ve işverenler tarafından ucuz emek olarak kullanılıyorlar. Buna karşılık, okuldan ayrılma yaşının üzerindeki gençler iş bulma konusunda büyük güçlüklerle karşılaşılıyorlar. Haziran 1985’te okuldan ayrılmış 106,800 genç işsizdi, işsizlik on sekiz ve daha küçük yaşlardakiler için 172,804’e ulaşıyor. 370,220 genç ise bir Gençlik Eğitim Projesi’ne kayıtlı olduğu için bu işsizlik istatistiklerinde yer almıyor, oysa mezuniyetten sonra sürekli bir iş bulmaları kolay değil.

Bugün Britanya’da yaşlılardan çok çocuklar yoksulluğun yükünü çekiyorlar. 879,000 çocuk ek yardım alan ailelerde yaşıyor. 660,000 çocuk ek yardım alan tek ebeveynli ailelerde yaşıyor; yoksulluk sınırının altında yaşayan çocukların sayısı 1979-1981 arasında iki katına çıktı. DHSS rakamlarına göre, düşük gelir düzeyi olarak (Ek yardım seviyelerinin yüzde 140’ı) kabul edilen düzeyde yaşayan çocukların sayısı üç buçuk milyonu aşıyor; yani üç çocuktan biri (Sharon, 1985). 1950’lerde 62,000 çocuk devlet vesayeti altındaydı; 1960’lar ve 1970’lerde bu sayı yılda yüzde 1 oranında arttı (Brown ve Magde, 1982). 1981’de İngiltere’de ve Galler’de 44,500’den fazla çocuk devlet vesayeti altına alındı; Mart 1982’de vesayet altındaki çocukların nüfusa oranı 1000’de yediydi. Devlet bakımı altında yaşam kolay değil. Vesayet Altındaki Gençlerin Ulusal Birliği (NAYPIC, 1983), “gençlere daha önce ne kadar kötü muamele edilmiş olursa olsun devlet bakımı altında aynı muameleyi görmeyeceklerine dair bir güvence olmadığını” ileri sürüyor. İdari disiplin sert ve özel yaşama müdahale sınırsız. Vesayet altındaki bütün çocuklarla ilgili gizli dosyalar tutuluyor ve gençlerin, yeniden inceleme gibi hayatlarını etkileyen en önemli kararlara katılmaları engelleniyor (Stein ve Ellis, 1982).

Araştırmalar, çocukların cinsel olarak suiistimal edilmelerinin ciddi bir sorun olduğunu ortaya koymaya başladı. İçişleri Bakanlığı’nın 1980 verileri 312 ensest vakasını ve 3109 gayrimeşru cinsel ilişki vakasını kaydediyor. 1979’da on altı yaşın altındaki kızlar arasında 8967 gebelik vakası vardı. Bu suiistimalin varlığını kabul etme konusundaki gönülsüzlük, bu rakamların, tekerrür oranlarını olduğundan çok düşük gösterdiği anlamına geliyor. Ulusal Çocuk Bürosu’nun bir araştırması, çocukların dörtte biri ila üçte birinin en azından bir kere bir yetişkinle cinsel bir deneyim yaşadığını ortaya koyuyor (Ives, 1982).

Çocuklara karşı fiziksel kötü muamele verileri de aynı ölçüde güvenilmezdir ve güçlük kötü

muamelenin ne olduğu konusunda bir açıklık olmaması nedeniyle artıyor; tanımlar fiziksel şiddetten duygusal ihmale, cinsel suiistimale kadar uzanıyor (Kempe ve Kempe, 1982). Sosyal hizmet departmanlarından NSPCC gibi gönüllü kurumlara kadar, çocukların suiistimaliyle ilgilenen çok çeşitli kurumların var olması güvenilir veri üretme konusunda ek güçlükler yaratıyor. 1979'da çocuk suiistimali kayıtlarında yer alan en azından 50,000 genç insan vardı (Geach, 1983) ve NSPCC 1982'de çocuklara kötü muamele konusunda 15,000 yeni vaka bildirdi. Jobling her yıl 2400 ila 4600 çocuğun ciddi bir şekilde incitildiğini ileri sürüyor. 450 kadar çocuk fiziksel olarak yaşama gücünden yoksun bırakılıyor, çocukların kazayla öldürülmesine ilişkin tahminler yılda 100 ila 750 arasında değişiyor. Kesin sayılar “çekişmeli bir tahmin oyununa” dönüştü (Wobling, 1977). Ancak, bazı fiziksel kötü muamele biçimleri -dayak gibi- eğitim ve yardım kurumlarında disiplin sisteminin bir parçası olarak kabul edildiğine göre, çocuklara yönelik şiddet bu verilerin ortaya koyduğundan kuşkusuz çok daha yaygındır. Bedensel Cezaya Karşı Öğretmenler Derneği (STOPP, 1982), İngiltere ve Galler'deki okullarda, bir öğretim gününün her on dokuz saniyesinde bir çocuğun dövüldüğünü tahmin ediyor; bu, birikerek yılda iki yüz elli bin dayak olayına ulaşıyor. Bu tür olaylara ilişkin resmi rakamların kaydedilmediği İskoçya'da tahminler yılda iki buçuk milyon kere ya da iki saniyede bir bedeni ceza verildiğini öne sürüyor. Vesayet altındaki çocuklar bedeni cezaya ya da davranışı denetleyen ilaçlara “sıvı cop” maruz bırakılabiliyorlar (NAYPIC, 1983).

Uluslararası düzeyde çocukların mahrumiyetleri daha da büyük ve bunun sonuçları daha korkunç. Uluslararası Çocuk Yılı'nda 15 milyon çocuğun açlıktan ölmesi özellikle acıklı bir durum ve bu ölümlerin 10,3 milyonu çocuk hayatının ilk on bir ayı içindeydi. Aynı yıl altı yaşından küçük 400 milyon çocuk sağlık hizmetinden yoksun kaldı ve 100 milyon çocuk kötü beslendi (UNICEF, 1985). Yaşamı sürdürmek için yeterli yiyeceğe ve barınağa sahip olmaktan daha temel bir hak yok, fakat bu hak korkunç bir düzeyde yadsınıyor.

Bu verilerin ışığında bir “altın çağ” olarak çocukluk miti daha az inandırıcı görünüyor. Çocukların içinde yaşamak zorunda oldukları koşullara ilişkin kültürel gönül rahatlığımızın sarsılmasını sağlamak için olgular burada elden geldiğince sade bir şekilde ortaya konuyor. Çocuklar temel insan haklarından yoksunlar ve toplumdaki herhangi başka bir gruba uygulandığında manevi bir tecavüz kabul edilebilecek ve kuşkusuz önemli bir politik faaliyetin nedeni olabilecek bir muameleye maruzlar. Ayrıca sorunun boyutları çok büyük. Yalnızca Britanya'da 11,7 milyon çocuk toplam nüfusun yaklaşık beşte birini oluşturuyor.

Bu kitaptaki çeşitli makaleler çocuklukla ilgili bazı mitleri yıkmaya çalışıyor. Okulda, vesayet altında ya da çocuklarla ilgili hukuk sisteminde, çocuk sorunlarının özel bir yönü üzerinde yoğunlaşarak ya da çocukların politik ya da cinsel haklarına eğilerek, her bölüm, çocukların sorunlarını ve ihtiyaçlarını, karşılaştıkları zorlukları; tavırların ve kurumsal yöntemlerin hangi yollarla onların haklarının sınırlandırılmasına hizmet ettiğini aydınlatmayı deniyor. Her bölüm tanımlayıcı olduğu kadar kural koyucudur ve çocukların sahip olduğu mevcut hakları uygulamaya koyacak, korunma haklarını genişletecek ve değerlerini kabul edecek reformları savunur. Eğitim, vesayet, çocuklarla ilgili hukuk, iş, cinsel ilişkiler gibi birçok alanda çocuklara yönelik tutumları ve politikaları yeniden değerlendirmemiz gerekiyor.

Ancak çocuk hakları meselesi oldukça karmaşık; terimlerin tanımıyla ilgili sorunlar özellikle

vahim. Açıklık getirme amacıyla başlangıçta oldukça uzun iki arasöze ihtiyaç var. Birincisi çocukluğun değişen yapısını, ikincisi ise “haklar” teriminin içerdiği güçlükleri ele alıyor.

Çocuk Nedir?

‘Çocuk Nedir?’ sorusunu yanıtlama çabası çok büyük güçlükler taşıyor. Basit tanımlar bulmak kolay değil. Bulduğunda ise küçük bir inceleme kesinliği ortadan kaldırıyor ve yeni sorular getiriyor. Soruya bugün verilecek yanıt Victoria İngiltere’inde verilecek yanıtla aynı olabilir mi? Dickens’in Artful Dodger’ı çocukluğu, Barry Hines’in romani A Kestrel for a Knave’deki Casper’la aynı şekilde mi yaşıyor? Batılı çocukluk tarifleri, ekonomik zorunluluğun, çocukların küçük yaştan itibaren çalışmalarının beklenmesine yol açtığı Üçüncü Dünya’daki yaşamın gerçeklikleriyle karşılaştırıldığında, yeniden ele alınmayı gerektirmiyor mu? Çocukluk deneyimlerinin çeşitliliği düşünüldüğünde, bu çeşitliliği yakalayacak basit formüller bulma umuduna kuşkuyla yaklaşmamız gerekiyor.

İlk olarak çocukluğa ilişkin beş noktayı ortaya koymak gerekiyor. Birincisi, çocukluk herhangi sabit bir döneme ait tek bir evrensel deneyim değildir. Daha çok, tarihsel olarak değişen kültürel bir yapıdır. Turnbull’in (1976) Mbuti pigme topluluğu üzerine incelemeleri gibi antropolojik çalışmalar çocukluk olgusunun kültürel çeşitliliğini ve göreceliğini ortaya koyuyor. Çağdaş Batılı çocukluk kavramıyla düşünüldüğünde Mbuti çocuklarının birçok açıdan erken gelişmiş oldukları söylenebilir. Cinsel faaliyetleri ve toplumlarının ekonomik yaşamına katılımları Batılı âdetlere ters gelebilecektir. Mbuti için kuşkusuz bunun tuhaf hiçbir yanı yoktur. Tarihçilerin çalışmaları da çocuklukla yetişkinlik arasındaki ayrım çizgisinin keyfi olarak çizildiğini ve farklı tarihsel dönemlerde büyük değişiklikler gösterdiğini ortaya koyuyor. Ayrım çizgisinin değişken bir çizgi olduğu kanıtlandığına göre var olan çocukluk kavramının geçici olduğu da kanıtlanabilir gibi görünüyor.

İkincisi, iki yaş grubu arasındaki ayrım çizgisi yalnızca keyfi değil, aynı zamanda tutarsız. Britanya’da cinsel, cezai ve seçimle ilgili faaliyetler farklı yaşları yetkili görüyor; böylelikle insanlar bazı faaliyetler için çok küçük görüldükleri halde diğerleri için yeterince büyük sayılıyorlar. Bu temelde, bir anda değil, ama aşama aşama yetişkin olmak mümkün; on sekiz yaşında oy kullanmaya, on altı yaşında cinsel faaliyete, on yaşında cezai yükümlülüğe hak kazanılıyor. Ayrıca farklı cinsiyetler için sınırlar, farklı yaşlarda çiziliyor.

Üçüncüsü, çocuklar negatif bir şekilde “yetişkin olmayanlar” olarak tanımlanıyorlar. Çocukluk ilk bebeklikten on sekiz yaşına kadar geniş bir yaş dönemini kapsıyor ve bu uzun süre son derece çeşitli ihtiyaçları, yetenekleri ve potansiyelleri içeriyor. Dolayısıyla bir grup genç insan için yerinde ve uygun olan şey başka bir grup için olmayabilir. Ancak bütün genç insanların “çocuk” oldukları ve yetişkin faaliyetlerini yerine getirememeleri anlamında benzer oldukları varsayımıyla bu farklılığın üzeri örtülüyor. Dört yaşındaki bir insan ile on altı yaşındaki bir insan, aralarındaki kapasite, beceri ve ihtiyaç farkları, on sekiz yaşındakilerle yirmi bir yaşındakiler arasındaki farklardan çok daha fazla olduğu halde, “yetişkin olmadıkları” için aynı şekilde çocuk olarak kabul ediliyorlar. Bu, çocuk hakları konusunda saçma sonuçlara ve üzerinde düşünülmemiş argümanlara yol açabilir: “Ne! iki yaşındakiler araba, oy kullanıp cinsel ilişki mi kuracaklar?” (Gross, 1973).

Dördüncüsü, “çocuk” terimi kronolojiden çok iktidarla ilgilidir. Terim belli bir yaşa işaret etmekten çok bir iktidar ilişkisini belirtme eğilimindedir ve başlangıçta düşük statüye sahip olanları tanımlamak için kullanılmıştır (Hoyles, 1979). Yani çocuk diye adlandırılmak için genç olmaya gerek yoktur. Bu nokta önemli, çünkü “çocuk nedir?” sorusunun otoriteler -toplumda iktidara sahip olanlar- tarafından yanıtlandığını ortaya koyuyor. Güçlü olan, toplumsal olarak güçsüz olan yetişkinlere, çocukluk anlayışını dayatabilir. Bu şekilde, Amerika’nın güney eyaletlerindeki köleler, bugün çocukluk kavramını şekillendiren boyun eğme ve bağımlılık özelliklerinin birçoğunu gösteriyorlardı. “Boy” diye çağırılıyorlar ya da kendilerine sadece ilk isimleriyle hitap ediliyordu, efendileri onları cezalandırma hakkına sahipti ve köle genellikle “çocuklar için, aynı basit zevklerin ve korkuların bir kısmını onlarla paylaşan, doğal bir arkadaş” olarak kabul ediliyordu (Tucker, 1977).

Beşincisi, çocukluk oldukça yeni bir buluştur ve tarihçilerin çoğu Plumb’ın şu yargısını onaylayacaktır: “Çocukluk düşüncesi son 400 yıla ait bir Avrupa icadıdır” (Plumb, 1972). Daha önce, “çocuk, annesinin, dadısının ya da beşiğini sallayan kişinin sürekli ilgisi olmadan yaşayabilmeye başlar başlamaz, yetişkinler toplumuna ait oluyordu” (Ariès, 1962). Holt, çocukluğun yaşamın özel bir evresi olarak bu şekilde yalıtılmasının, modern toplumun yaş bölümleriyle ilgilenme konusundaki genel eğiliminin bir parçası olduğu gözleminde bulunuyor. Doğumdan ölüme kesintisiz bir gelişim bölünmezliği olarak ele alınmak yerine yaşam, bir evreden diğerine geçişe bir krizin eşlik ettiği bir dizi evreye bölünüyor. Öyleyse çocukluk “yaşam eğrisini, bu bütünlüğü, birine çocukluk diğerine yetişkinlik ya da olgunluk denilen iki bölüme ayıran” yapay bir dönemdir (Holt, 1975).

1600’den itibaren çocukluk kavramı gelişmeye başladı ve “yedi yaş ile ergenlik arasındaki dönem süratle kendine özgü bir dünya oldu” (Plumb, 1972) Rönesanstan önce çocuklar çağdaş sanatta küçük yetişkinler olarak betimleniyorlardı ve bu, onların toplumdaki rollerini yansıtıyordu. Çocukluğun yaşamdaki özel bir dönem olarak on yedinci yüzyıl başlarında ortaya çıkmış olması varsayımı, aynı dönemde Avrupa’daki söz dağarcığı değişimleriyle belirginleşiyor. Çocuklar yetişkinlerden o kadar az farklılaşmışlardı ki onları tanımlamak için özel bir sözcük yoktu; boy, garçon, Knabe gibi sözcükler on yedinci yüzyıldan önce, bağımlı bir konumdaki bir erkeği belirtmek üzere rastgele kullanılıyordu. Ayrıca, özellikle çocuklara hitap etmeye yönelik bir sözcük dağarcığı ve dil “çocuk dili” on yedinci yüzyılda moda oldu (Firestone, 1972).

On yedinci yüzyılla birlikte gelen ve çağdaş tanımı şekillendiren çocukluk kavramı, çocuğun masumiyetini ve zayıflığını vurguluyordu. Çocuklar, “tatlılıkları, basitlikleri ve komiklikleriyle” yetişkin için bir eğlence ve rahatlatma kaynağı haline geldiler (Ariès, 1962). Çocukluk, zayıflık, akıldışılık, çaresizlik ve bağımlılık gibi negatif özelliklerle birleştirildi. Holt (1975), çocukluğun; “küçük ve zayıf oldukları için çocukların dış dünyayla başa çıkacak kadar güçlü ve akıllı olana kadar dış dünyanın kötülüklerinden korundukları,” duvarlarla çevrilmiş bir bahçe metaforuyla en iyi şekilde anlaşılabileceğine inanıyor. Metafor çok yerinde, çünkü İngiliz dili ‘nursery’ (çocuk odası, fidanlık, Ç.N.) sözcüğünü hem bitkilerin hem de çocukların bakılıp büyütüldüğü bir yer olarak kullanıyor.

Çocukluğu bir masumiyet ve zayıflık dönemi olarak görüp yetişkinlere “masumiyeti koruma ve zayıflığı güçlülüğe dönüştürme görevi”ni veren bu anlayış on yedinci yüzyılda ortaya çıktı ve çocukların hayatındaki birçok değişiklik bu döneme dayanmaktadır. Bu değişikliklerin toplam etkisi daha önce bir parçası oldukları yetişkinler dünyasından çocukları koparmak oldu (Farson, 1978). Ariès, bu tarihten önce çocukların çağdaş sanatlarda küçük erkekler ya da kadınlar olarak temsil edildiklerine, fakat bu tarihten sonra “çocuk resimlerinin sıradanlaşmasına” dikkat çekiyor (Ariès, 1962). Hemen hemen aynı zamanda çocukların yetişkinler gibi giydirilmesinden vazgeçildi ve önceden giyim farklılıkları yaştan çok statüyü belirtirken çocuklar için özel giysiler tasarlanmaya başlandı (Hoyles, 1979). Çocukların yetişkinlerden farklı olarak oynayacakları oyunlar, çocuk oyuncakları ve çocuklar için yazılıp yayımlanan kitaplar hep bu dönemdir (Ariès, 1962; Firestone, 1972).

Genç insanların hayatına çocukluğun gelişimiyle birlikte gelen önemli değişiklikler arasında cinsel ilişkilerinin azaltılması, çalışma dünyasından uzaklaştırılmaları ve giderek artan bir şekilde eğitime ve okula yöneltilmeleri yer alır.

“İffetsizlikten Masumiyete” başlığını taşıyan bu bölümde Ariès, “yetişkinlerin, çocukların yanında cinsel konulardan söz etmekten kaçınmaları” gerektiğine dair günümüzün ahlaki zorunluluğunun, “eski topluma tamamen yabancı,” olduğunu gösteriyor. Ariès’in, Heroard’ın Journal sur l’enfance et la jeunesse de Louis XIII’ünden yaptığı ve Dauphin’in çocukluk günlerinin ayrıntılı bir tasvirini veren alıntılar, çocukların yetişkin yaşamının cinsel pratiklerine ne kadar açık olduklarını ve ne ölçüde bu pratiğe katıldıklarını göstermektedir. Journal’ın tartıştığı davranışların birçoğu günümüz okurlarını şok edebilir, ancak 1600’de yazıldığı zaman bu cinsel deneyimler çocuklar için tamamen doğal kabul ediliyordu. Biyografik yazılara ihtiyatla yaklaşmak gerekir, çünkü tipik olmayan bireyleri ele almaları daha büyük ihtimal; ve son erkek varis olarak çocuk sahibi olması gerektiği için Dauphin’in durumu özeldi. Ancak ortalama ömrün yalnızca otuz olduğu yerde, kızlar için evlilik yaşının on üç olmasının “normal olduğunu” hatırlamak gerekir.

Diğer büyük bir değişiklik, çocukları çalışma yaşamından ayırıp eğitim kurumlarına yerleştirmek oldu. Çocuklar yedi ya da sekiz yaşında ev işlerinin de dahil olduğu bir çıraklık dönemi için başka bir eve gönderilirlerdi. Buna karşılık ana babalar çalışmak ve eğitim için evlerine başka çocuklar alırlardı. Çıraklar “ekstra oğullar ya da ekstra kızlar” a benzeyen işçilerdi; çocuklar çalışmalarına karşılık giydirilir, beslenir ve eğitilirlerdi. Aile içinde çocuk emeği ağırdı ve yoksul çocuklar bu işe üç yaşında başlayabilirlerdi, fakat asıl, fabrika sisteminin gelişmesiyle birlikte en kötü aşırılıklar

ve sömürüler ortaya çıktı.

Çocuklar çalışmayı bıraktıktan sonra okumaya başladılar; 1600 ila 1800 yılları arasında eğitimde büyük değişiklikler oldu. Rönesans döneminde bir faaliyet olarak eğitim, yaşa önem vermiyordu ve hayat boyu sürecek bir etkinlik olarak ele alınıyor ve dolayısıyla her yaştan insan birlikte öğreniyordu. Kısa bir zamanda eğitim çocuklukla sınırlı bir faaliyete dönüştü. Okuma süresinin uzaması, çocukluğa yoğunlaşması ve bedensel cezanın getirilmesi on sekizinci yüzyılda Winchester ve Eton'da isyanlara yol açtı. Sözü edilen diğerleriyle birlikte, eğitimdeki bu değişiklikler çocukları yetişkin dünyasından koparmaya hizmet etti, onlara önceden sahip olmadıkları zayıflık ve masumiyeti bahşetti ve onları yetişkinlere bağımlı ve onların disiplinine tâbi kıldı. Ancak bu değişimler bütün çocuklar tarafından eşit bir şekilde ve aynı anda yaşanmadı; cinsiyet ve sınıf, gelişimlerin hızını etkiledi. İlk çocuklar orta sınıfın erkek çocuklarıydı, çünkü 'çocukluk kadınlara uygulanmıyordu.' Gelişen burjuvazi yalnızca kendi oğullarının bu yenilikçi tarzda eğitilmesini istiyordu; çünkü böylelikle toplumdaki hızla gelişen teknolojik değişimlerle başa çıkabilirlerdi. Kızlar gelecekte yapacakları işi evde öğreniyorlardı; dolayısıyla okulların verdiği eğitim ve öğretime ihtiyaçları yoktu. Dahası, kızların dışlanması bütün toplumsal grupları kapsıyordu; "iyi ailelerin kızları daha aşağı sınıfların kızlarından daha iyi eğitilmiş değildi."

Aynı şekilde madenlerde, fabrikalarda ve imalathanelerde çalışan işçi sınıfı çocuklarının da okuma yazmaya ihtiyaçları yoktu, bu nedenle en azından başlangıçta çocukluk dışında bırakıldılar. Çocukluk, özellikle ilk zamanlarında sınıf ayrımcılığına tabiydi. Ancak kitle eğitimi, sonunda işçi sınıfını da içine aldı ve on dokuzuncu ve yirminci yüzyılların toplumsal hukuku onların içki içmelerini, kumar oynamalarını ve cinsel hayatlarını daha sıkı bir denetim altına aldı. 1600'de başlayan değişim süreci bazı işçi sınıfı gruplarına ulaşmada büyük ölçüde yavaş kaldı. Plumb'ın (1972) gözlemlediği gibi;

- "Victoria dönemi Londra ya da Paris'teki işçi sınıfı çocuklarının resimleri hâlâ onları yetişkinler gibi giyinmiş olarak, genellikle ana babalarının yıpranmış, küçültülmüş giysileri içinde gösteriyordu ve biz şimdi, onların içki içtiklerini, kumar oynadıklarını, cinsel ilişkilere girdiklerini ve aslında yetişkin yaşamının her biçimine katıldıklarını biliyoruz; fiziksel olarak bu yaşamdan kaçmalarına olanak yoktu".

Ancak tarihçiler, genç insanların hayatındaki değişikliklerin doğası konusunda hemfikirler de nedenler konusunda anlaşmazlığa düşüyorlar. Ariès'in tarifi oldukça idealist ve çocukluktaki değişimleri hem çocukluk kavramının hem de modern okul eğitimi kavramının merkezinde yer alan ve "avukatlar, rahipler ve ahlakçılar tarafından oluşturulan küçük bir azınlığın" düşüncelerinin sonucu olarak açıklıyor. Oysa düşünceler hiçbir zaman kendilerini besleyen toplumdan yalıtılmış bir halde var olmazlar, belirli toplumsal grupların ya da hareketlerin ihtiyaçları ve çıkarlarının ifadesidirler. Hoyles, Plumb ve Firestone böyle bir grubu tanımlıyorlar. Feodalizmden kapitalizme geçiş yeni bir toplumsal sınıf yarattı: Burjuvazi. Bu geçiş, iş bölümündeki kaçınılmaz bir artışla birlikte kentleşme ve sanayileşmeyi de doğurdu.

Yeni toplum, bilim ve teknolojinin hızla geliştiği bir toplumdu ve bu nedenle öncellerinden çok daha karmaşık olan bu toplum ticaret ve diğer meslekler için vasıflı personele ihtiyaç duyuyordu.

Okullar kuruldu ve orta sınıf erkekleri yetişkin yaşamı için uzun ve yalıtılmış bir öğrenimden geçen ilk kişiler oldular; ilk çocuklar onlardı. Kızlar değil erkekler seçildi, çünkü yeni zenginlik elde etmiş olanlar bunu erkekler yoluyla gelecek kuşaklara geçirmek istiyorlardı. Bu değişimler sırasında Plumb (1972) şunları gözlemliyor:

- “Büyümekte olan çocuğu baskıcı ve yapay bir dünyaya, bir hapishaneye kapattık... Şimdi, kaba ve basit bir biçimde de olsa, erkeklerin, kadınların ve çocukların hayatlarını birlikte yaşadıkları, aynı oyunların yanı sıra aynı ahlakı, aynı sıkıntıların yanı sıra aynı mutlulukları paylaştıkları orta çağ sonlarına özlemle bakabiliriz”

Ariès, Plumb, Firestone ve diğerlerinin çalışmaları, çocukluğun gelişimini ve değişen karakterini anlamamız açısından önemli, ama onların bulgularını gözü kapalı kabul etmekten kaçınmalıyız, çünkü Freeman’ın gözlemlediği gibi tarih tarafından sunulan kanıtlar seçici olabilir ve “tarih esas olarak üst sınıf erkekleri tarafından yazılır.” Çocukluğun tarihsel olarak incelenmesinde önemli olan nokta şudur: Sağduyuya dayanan inançlar çocukluğu sabit ve değişmez bir durum olarak gördüğü halde, çocukluğun çok daha farklı bir biçim almış olduğu ve yine alabileceği varsayımı bu sağduyuya dayalı görüşü sarsar ve değişim potansiyelini gösterir. Çocukluk ve yetişkinlik kavramları sürekli olarak değişmektedir.

Haklar

“Çocuk hakları” deyimi kesinlikten yoksundur ve “tanim peşinde bir slogan” olarak betimlenir. Çocuk hakları meselesi kuşkusuz karmaşıktır ve toplumsal soruların yanı sıra felsefi, ahlaki ve yasal sorular da getirir. Bu karmaşıklık kısmen, gördüğü büyük ilginin sonucu olarak “haklar” teriminin çok çeşitli anlamlarda kullanılmış olmasının ve politik felsefecilerden hâlâ büyük ilgi görmeye devam etmesinin sonucudur. Fakat karmaşıklık kısmen çocuklar için talep edilen hakların çeşitliliğini yansıtır. John Holt çocuklar adına daha uzun bir haklar listesini savunuyor. Bu liste oy kullanma, çalışma, mülk sahibi olma, seyahat etme, koruyucusunu seçme, garantili bir gelire sahip olma, yasal ve mali sorumluluklar üstlenme, öğrenimini denetleme, ilaç kullanma ve araba kullanma haklarını içeriyor. Farson, Birthrights’da benzer bir listeyi savunuyor. Pinchbeck ve Hewitt çocukların “yeterli beslenme, giyim, tıbbi bakım, uygun eğitim ve öğretim, sömürü, zulüm ve ihmale karşı korunma,” haklarını vurgulayan daha iddiasız talepleri öne sürüyor. NAYPIC’in talepleri daha genel, fakat aynı ölçüde temel. İnsanın saygınlığına yönelik talepleri arasında kişisel dokunulmazlık, özerklik, etiketlenmeme özgürlüğü ve insan ırkının herhangi bir meşru üyesine gösterilen saygıyı görme hakları bulunuyor. Bu, sadece talep edilen hakların çeşitliliği açısından değil, bunları uygulamaya geçirmenin güçlükleri, bu hakları karşılamak için gerekli olan kaynaklar ve bu hakları vermenin getireceği politik sonuçlar açısından da kuşkusuz çok karmaşık bir iştir. Bu güçlüğün bir kısmı sınıflamayla çözülebilir ve bir haklar tartışmasında çizilmesi gereken ayırım çizgisi muhtemelen yasal hakları manevi haklardan ayıran çizgidir.

Yasal bir hak, “ülke yasası tarafından verilen ve uygulanan” bir yetkidir: “Gerçek devletlerin gerçek yasasıdır.” Örneğin oy kullanma hakkı, Halkın Temsil Edilmesi Kanunu (1969) tarafından, yaş ya da ehliyetsizlik nedeniyle ya da başka temellerde dışarda bırakılanlar dışında bütün yurttaşlara verilen yasal bir haktır. Ancak manevi bir hak, var olan hiçbir yasada böyle

onay ya da kabul bulamaz. Örneğin, isteyen herkesin yaşa bağlı olmaksızın oy kullanma hakkı olduğunu iddia edebilirim. Böyle bir iddiada bulunarak kanunlara başvuramam ve hiçbir şekilde bir olgu ifadesi ileri süremem. Yaptığım şey, bir toplum üyesi olan her insanın toplumu yöneten karar alma prosedürlerine katılma hakkı olduğu ilke- sine başvurmaktır. O halde yasal bir hak, var olan bir yetkiyi tanımlar; manevi bir hak ise doğrulanabilir bir yetkiyi salık verir. Yasal haklar ayrıca uygulanabilirlik ve kanıt özellikleriyle manevi haklardan ayrılırlar. Yasal bir hakkın hukukun adli mekanizması aracılığıyla uygulanabilir olması zorunludur, oysa manevi bir hak her zaman uygulanamaz. Birinin manevi olarak çalışma hakkı olduğunu söylemek bu kişinin işi olduğunu söylemek değildir. Tam tersine, bu hakkı en büyük şiddetle talep etme ihtimali olanlar tam da işsiz insanlardır. Cranston'ın da belirttiği gibi, “bir manevi hakkın farkına en çok verilmediği zaman varırız.” Ayrıca, yasal hakların varlığı, bir kitaba başvurarak ya da bir hâkimle veya başka bir hukuki otoriteyle yapılan bir tartışmada, kanunlaştırılmış yasaların incelenmesiyle oluşturulabilir. Kişi bir şey üzerinde manevi bir hak iddia edebilir, fakat başka biri bu iddiayı reddedebilir. Her iki taraf da iddianın ve karşı iddianın koşullarını yerine getirmeye çalışabilir, ama hiçbiri manevi bir hakkın varlığını tatmin edici bir şekilde kanıtlayamaz.

Yasal ve manevi haklar arasında önemli farklar olduğu açıktır, ama aralarında zaman zaman değişebilen yakın ilişkiler de vardır.

Bütün bunlar bir örneğin yardımıyla çok iyi açıklanabilir. Britanya'da on altı yaşına kadar her genç insanın yasal olarak tam gün eğitim hakkı vardır. Yukarıda sözü geçen Pinchbeck ve Hewitt gibi çocukların böyle bir eğitime manevi olarak hakkı olduğuna inananlar için manevi ve yasal haklar üst üste gelmiştir. Manevi hak yasal hakkı şekillendirir ve destekler; bu böyledir ve böyle olmak zorundadır. Buna karşılık, Holt ve Farson gibi yazarlar genç insanların çalışma, oy kullanma, mülk sahibi olma, öğrenimini denetleme haklarını tanıyorlar; bunlara denk düşen yasal haklar yok; aslında bazı durumlarda, yasalar, çocukları yasal bir hakkın özellikle dışında tutuyor. Bu durumda manevi haklar yasayı eleştirmenin bir nedeni haline geliyor ve bir değişim yönüne işaret ediyor; bu böyledir, ama böyle olmak zorunda değildir. O halde, manevi ve yasal haklar farklıdır, fakat pratikte birbirleriyle ilgilidirler ve üst üste gelebilirler. Çocuk hakları savunurları çocukların hem yasal hem de manevi haklarının tanınması ve geliştirilmesi gerektiğini ileri sürdüler, ama özellikle manevi hakları vurguladılar. Ancak, çocukların bazı manevi hakları olduğunu iddia ederek, bu tür hakları kabul edecek ve onları kanuna dönüştürecek yasal değişimleri destekleme yönünde ilerlemek kolay olur. Yeni bir sınıflama “çocuk hakları” genel başlığı altında dört aynı haklar kategorisi ortaya koydu. Kolaylık açısından bu kategoriler refah hakları, koruyucu haklar, yetişkin hakları ve ana babalara karşı haklar olarak adlandırılabilir.

Refah hakları olarak anlaşılan çocuk hakları en açık ifadesini Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Beyannamesi'nde bulur. Bu haklar bütün çocukların beslenme, tıbbi hizmet, barınma ve eğitim ihtiyaçlarını sağlar. Wald'ın kelimeleriyle, bu “dünyaya karşı haklar” “çocuklara verilebilecek en önemli ‘haklardır’ “, çünkü “çocuğun iyiliğinin can damarını oluştururlar.” Ancak refah haklarının kazanılması çocukların yetişkinler karşısındaki toplumsal ya da yasal konumlarını hiçbir şekilde değiştirmez. Ayrıca birçok çocuğun korkunç bir bedel karşılığında öğrendiği gibi, “Mahkemeler dünyadan yoksulluğun kalkmasını emredemediklerine” göre hükümetler her zaman bu tür refah haklarını karşılayamazlar. Bu tür talepler bir yardım kurumunun çocuklar için olduğu kadar yetişkinler için de peşinden koşacağı manevi, toplumsal ve politik hedefler gibi

haklardan değildir; hepimiz yeterli beslenme, barınma, tıbbi bakım ve refah yardımını istiyoruz. Bu hedefleri karşılamak için toplumun yapacağı şey politik irade ve seçim hakkını kullanmak, yasama değişikliğini sağlamak ve bu temel konularda eşit koşullara en büyük önceliği vermektir.

İkinci kategori olan korumacı haklar, çocukları yetersiz ilgiden, ev içindeki ihmal, fiziksel ya da duygusal kötü muameleden ya da herhangi başka bir tehlikeden koruyacak haklarla ilgilidir. Çocuklar için sağlanması zorunlu görülen korumaların kapsamı çok geniş ve zaman zaman tartışmalıdır. Muhtemelen herkes çocukların cinsel ya da fiziksel tacize maruz kalmaktan korunmaları gerektiğini kabul edecektir, ancak çocukları yarım günlük işlerin muhtemel tehlikelerinden koruma ihtiyacı konusunda pek fikir birliği olmayacaktır, çünkü bazı insanlar çalışma dünyasına dahil olmalarının çocuklara büyük yararlar getireceğini düşünüyorlar. Refah hakları gibi, korumacı haklar da çocuklar için daha büyük bir bağımsızlık getirmiyor ve yetişkinler karşısındaki tabilik statülerini değiştirmiyor; hatta etkileri tam ters yönde olabiliyor. Çocukların kötü muameleden korunma hakları, en azından İngiltere bağlamında, özerkliklerini azaltma eğilimi gösterdi. Çocuklara kötü muamele vakalarında devletin korumacı mekanizmalarına başvurma ihtiyacıyla ilgili kararlarda “çocuğun çıkarlarının” yetişkinler tarafından algılanışının etkili olduğu ortaya çıktı. Bu konularda çocuğun çıkarları üzerindeki otorite ve karar alma iktidarı çocukların kendilerine verilmek yerine bir grup yetişkinden (ana babalar) başka bir grup yetişkine (sosyal hizmetliler) transfer ediliyor. O halde korumacı haklar büyük ölçüde paternalizme yol açabilir. Freeman şöyle diyor: “Ortalama bir sosyal hizmetlinin aklına, bir çocuğa, hatta büyük bir çocuğa, kendisine fiziksel olarak kötü davranan ana babasıyla birlikte kalmak isteyip istemediğini sormak geleceğini sanmıyorum.” Korumacı haklar özerkliği kısıtlayabilir ve kısıtlıyor ve çocuk haklarının bu iki yönü arasında belli bir gerilim olduğu açık.

Üçüncü kategori olan yetişkin hakları, şu anda yetişkinlerin tek başlarına sahip oldukları aynı haklara çocukların da sahip olmaları gerektiğini ileri sürer. Bu talep yaşın, ayrıcalık vermek ya da yadsımak için keyfi ve akıldışı bir denektaş olduğu yargısına dayanır. Şu anda çocuklar, yetişkinlerin tam, özgür bir yaşam için vazgeçilmez gördükleri haklardan yoksunlar. Oy kullanma, çalışma, evlenme, araba kullanma hakları yok ve on bir yıllık zorunlu eğitime tabiler. Bu “yetişkin” haklarını genç insanlara tanımak, onların bu önemli alanlardaki özerkliklerini ve bağımsızlıklarını arttıracaktır. Yaş sınırlarına ve kısıtlamalara ilişkin keyfilik, insani gelişim ve olgunlaşma sürecinin eşitsizliğinin kaçınılmaz bir sonucudur; yirmi yaşındaki herkes aynı değildir. Dolayısıyla yirmi bir yaşın altındakilerin X’i yapmalarını yasaklayan bir yasa X’i yapma kapasitesine sahip yirmi yaşındaki birçok kişiyi dışlayacak ve bu arada kapasitelerine ve yeteneklerine bakmadan yirmi bir yaşın üstündeki herkesin X’i yapmasına izin verecektir. Fakat zor durumu kabul etmek bir çözüm getirmez. Freeman üç seçenek sunuyor. Birincisi keyfi de olsa belli yaş sınırlamalarının kaçınılmaz olduğunu kabul edebilir, ama belirlenen yaşın sadece asgari sayıyı dışarıda bırakacak kadar küçük olmasını sağlayarak adaletsizliği azaltmaya çalışabiliriz. İkincisi, yaşla ilgili bütün sınırlamaları ortadan kaldırabiliriz. Üçüncüsü -Freeman’ın tercihi budur- tek tek vakalar üzerinden gidebilir ve yasaların genel olarak kendilerine tanımadığı hakları kullanabilecek kadar olgunlaşmış olan yirmi yaşındakileri tanımlayabiliriz. Bu son seçeneğin güçlüğü, bir bireyin bu hakları kullanma yeterliliğini ölçmemize izin verecek nesnel bir testin bulunmamasında yatar ve ayrıca tek tek durumları incelemeye dayanan yaklaşım bireylere karşı ayrımcılığa ve daha büyük bir keyfiliğe yol açabilir. Yaş sınırlamaları getiren yasalar yeniden gözden geçirilip düzeltildikçe çocuklar bu “yetişkin hakları”na giderek daha çok sahip

oluyorlar. Oy verme yaşının 1969’da yirmi birden on sekize düşürülmesi bunun açık bir örneğidir.

Çocuk haklarının son kategorisi çocukların var olan reşitlik yaşına ulaşmadan önce ana babaları karşısında daha fazla bağımsızlığa sahip olmaları gerektiğini ileri sürüyor. Ana babalara karşı bu haklar “ne yenileceği, çocuğun saçlarının ne kadar uzun olacağı, hangi televizyon programlarının seyredileceği gibi meselelerden evi terk etmek ya da kürtaj yaptırmak gibi önemli adımlara kadar” bir dizi konuda çocuklara karar alma özerkliği verecektir. “Yetişkin hakları” gibi bu hakların amacı da çocukları korumak değil, kişisel özerkliklerini arttırmaktır. Ana babalara karşı hakların iki sınırlılığından söz etmek gerekir. Birincisi, Wald’ın gözlemlediği gibi bu tür haklar her zaman karar alma iktidarının basitçe ana babalardan çocuklara devredilmesini ifade etmez. Çocuklar seçimlerinin kabulü için mahkemelere başvurmak zorunda olabilirler. Amerika’da bazı eyaletler çocuklara ana baba rızası olmadan kürtaj yaptırmak hakkını veriyor, ancak diğer eyaletlerde çocuk ana baba basıya anlaşılamadığı zaman kürtaja izin vermesi için mahkemeye başvurmak zorunda. İkinci olarak, hepsi bir aile oldukları için ana babasının gibi çocuğun da özerkliği sınırlıdır. Topluluk yaşamı her zaman istediğimizi yapamayacağımızı ya da çatışan istek ve niyetlerin sonucu olarak ortaya çıkan her tartışmayı kazanamayacağımızı gösterir; bir topluluk ve iş birliği yaşamı, uzlaşmayı herkes için bir gereklilik haline getirir.

Çocuk haklarının yukarıda ana hatları verilen sınıflamasının çocuklar tarafından ve onlar adına yapılan kaotik talepler dizisine bir düzen getirmesiyle sınırlı olmayan birçok yararı ve tavsiye edilecek yönü vardır. Ancak, bölümler birbirini yeterince dışlamıyor, ispatı mümkün değil ve son olarak dört kategori daha büyük iki grupta üst üste geliyor. Çocukların ana babaların kararlarından bağımsız olma hakları (4. kategori) çocukların yetişkinlerin haklarına sahip olmaları gerektiği (3. kategori) iddiasının bir yönünü oluşturuyor. Aynı şekilde refah hakları (1. kategori) korumacı hakların (2. kategori) bir alt bölümü ve Freeman refah haklarını “haktan çok koruma olarak düşünmenin daha iyi” olacağını kabul ediyor.

Yakından bakıldığında bu dörtlü sınıflamanın, çocuk haklarına yönelik özgürleştirici ve korumacı yönelimler arasındaki daha eski bir kavramsal ayrımın bir biçimi olduğu görülüyor. Bu ayrımın kökenleri Rogers ve Wrightsman’ın çalışmalarında bulunabilir. Bakıp büyütme eğilimi “yararlı nesnelerin, çevrenin, hizmetlerin, deneyimlerin vb. çocuk için toplum tarafından sağlanmasını vurguluyor”; öte yandan öz belirlenim eğilimi “çocuğun çevresi üzerinde denetim kurmasına, ne istediğine karar vermesine, yaşamının çeşitli yönleri üzerinde özerk kontrole sahip olmasına izin verecek potansiyel hakları,” vurguluyor. Burada çizilen ayrım, Farson’ın, çocukların korunmasıyla ilgili olanlarla çocuk haklarının korunmasıyla ilgili olanlar arasında yaptığı ayrımı aynıdır ve çocuk hakları tartışmasında ortaya çıkan iki büyük düşünce okuluna ışık tutar. Okullardan biri, çocukların ilgi ve koruma gerektiren özel ihtiyaçları olduğunu ileri sürer ve çocuklar olarak ihtiyaçlarını karşılamak üzere özel olarak hazırlanmış özel haklar talep eder.

Bu görüşün tersine, genç insanların yetişkinlerle aynı haklara sahip olması gerektiği, çocuk haklarının “diğerlerinden ne daha az ne de daha çok” olduğu ileri sürüldü (ACE, 1971). Haklar konusunda, bakma büyütme ile öz belirlenim konuları, çocukları koruma ile çocuk haklarını koruma savları arasındaki ayrım, karmaşık haklar tartışmasını düzene koymaya yardım eden basit, yararlı ve çekici, tasnif edici bir ilkedir. Ancak bir uyarı şart, çünkü birçok karşı tezler gibi

buradaki karşıtlık da gerçek olmaktan çok görünümüdür. Çocuklar her iki tür hakkın da çoğalmasını talep ediyor ve istiyorlar, ancak korumacı haklar peşinde koşmanın öz belirlenim haklarının elde edilmesine ya da öz belirlenim haklarının peşinde koşmanın korumacı hakların elde edilmesine karşı olması zorunlu değil. Yaş meselesi bir an için kaldırılrsa ve tartışma çocuk haklarından çok insan hakları üzerinde yoğunlaşsa sorun daha kolay anlaşılabilir. Bazı durumlarda çelişkiler olsa da yetişkinler, ikisi arasında bir gerilim yaşamadan hem öz belirlenim haklarından hem de korumacı haklardan yararlanabilirler ve yararlanıyorlar. Kadınların yeraltı madenlerinde çalışmasını yasaklayan kanun, koruma kaygısının öz belirlenimi yok ettiği bir örnektir. Ancak genel olarak bir yetişkin, iş dünyasında, bir özerklik kaybı duygusu taşımadan, sağlık ve güvenlik yasası sayesinde, tehlikeli koşullardan ve sömürücü patronlardan korunur. Aynı şekilde, Holt, Farson ve diğerlerinin ileri sürdüğü gibi çocuklara da çalışma hakkı verilseydi yetişkinler gibi onlar da kötü ve tehlikeli çalışma koşullarında korunma ihtiyacını duyacaklardı, fakat bu, başka meselelerde özerklik ve seçimlerine zarar vermeyecekti. O halde çocukların korunması ve çocuk haklarının korunması zorunlu olarak birbirlerine karşıt değil, birbirlerini tamamlayıcı hedefler olabilirler; korumacı yasalar, özgürleştiricilerin çocuklara genişletmeyi istedikleri yetişkin haklarının yerine geçmemeli onlara ek olmalıdır. Çalışma hakkını savunurken Holt'un, bir zorunluluk getirmeye değil bir seçim şansı! sunmaya çalıştığını belirtmek gerek. Çalışma hakkına sahip olmakla çalışmaya zorlanmak arasında çok önemli bir fark vardır.⁴

Bu kitaptaki farklı bölümler hem özgürleştirici hem de korumacı savları ifade ediyor. Bob Franklin'in oy hakkını çocuklara yayma savunusu açık bir şekilde özgürleştirici kalıpta yer alıyor; Öte yandan Emma MacLennan'ın Çocukların İstihdamı Kanunu'nun (1973) tam olarak uygulanmasının gerekli olduğu yönündeki yaklaşımı korumacı bir vurgu taşıyor. Ruth Adler ve Alan Dearling Iskoçya'daki çocuk haklarının, ancak hazırlamaya giriştikleri "değiştirilmiş korumacılığa" başvurarak anlaşılabilirliğini söylüyorlar. Çocuk hakları tartışmasında ortaya çıkan sorular çok karmaşık ve görüş birliği sağlayıp bu soruları çözecek tek bir yanıt, "düz" bir formül yok. Çocuk hakları yazını özgürleştirici ve korumacı yaklaşımlar arasındaki bu ayrımla tanımlanıyor; bu, belki de çocuk haklarının, akademik ilginin ve özgürleştirici görünüşü altında politik kaygının görece yeni bir alanı olmasından kaynaklanmaktadır. O halde bu makaleler derlemesinin bu çeşitliliği kucaklaması ve birleştirmesi yerindedir.

Katılımda bulunanlar arasında haklara yönelik farklı vurgular taşıyan yaklaşımlarının temelinde, çocukların şu anda sahip oldukları hakların geliştirilmesi gerektiği konusunda bir oybirliği söz konusu. Çocukların haklarını elde edebilmeleri için okulların, mahkemelerin, yardım kurumlarının, sosyal kurumların ve çocuklarla ilgili mesleklerin reformdan geçirilmeleri şart. Bu hak arayışı, çocukların manevi taleplerinin kabulünü, taleplerin yasalarda kanunlaşmasını, yasaların incelenmesini ve sürekli olarak yeniden değerlendirilmesini gerektirecektir. En önemlisi yetişkinlerin çocuklara yönelik tutumlarının değişmesini gerektirecektir. Bu tutumsal değişiklikler olmazsa yasal reformlar yalnızca sınırlı bir değere sahiptir: Bir ilk adımdır. Kızların ve siyah çocukların haklarına ilişkin tartışmalar, kanunlaştığı zaman bile, hakların resmi olarak elde edilmesinin bu grupların eşit hak olanaklarını sağlamaya yetmediğini ortaya koyuyor. Çocuklar, siyahların ve kadınların haklarını garanti altına almaya yönelik hareketlerinden ders almalıdırlar. Kadınların çalışma ve eşit ücret haklarını sağlamaya yönelik yasaların varlığı, tam bir eşitliği ve cinsiyet ayrımcılığının yok olmasını garanti etmez. Aynı şey eşit haklar isteyen siyahlar için de geçerlidir. Önyargı değişime dirençlidir ve yasama önyargı karşısında kör bir araç olabilir. Ancak

⁴Bu konu için ayrıca bakınız: David Watson, 1980, *Caring for Strangers*, Routledge and Kegan Paul, s.131.

bu, bir başlangıç noktasıdır ve çocuk haklarını geliştirecek yasalar acil bir durum olarak çocuklar ve yetişkinler tarafından gündeme getirilmelidir.

Kaynakça

- Advisory Centre for Educaiton (ACE). (1971). A draft charter od childrens rights. Where. 56. 107.
- Aries, P. (1962). Centuries of childhood. Jonathan Cape.
- Beauvoir, S. (1985). Old Age. Penguin.
- Brown, M. Madge, N. (1982). Despite the welfare state. Heinemann Education.
- Edelman, P. (1977). The children's rigths movement. İçinde B.R. Gross (der.) The children's rights movement: overcoming the oppression of the young. 203.
- Farson, R. (1978). Birthrights. Penguin
- Firestone, S. (1972). Down with childhood. Bantam Books.
- Fothergill, S. Vincent, J. (1985). The state of the nation. Pluto Press.
- Geach, H. (1983). What safety in numbers. Guardian.
- Gross, B. R. (1973). The children's rights movement: overcoming the oppression of the young.
- Hodges, L. (1981). Out in the open: the school records debate. Writers and Readers.
- Hawker, M. (1983). Children have rights too. Community Care.
- Hoyles, M. (1979). Changing childhood. Writers and Readers.
- Holt, J. (1975). Escape from childhood. Penguin.
- Ives, R. (1982). Child sexual abuse and incest. Highlight.
- Kempe, R. S., Kempe, C. H. (1982). Child abuse. Fontana Open Books.
- Morris, A., Giller, H., Geach, H., Szwed, E. (1980). Justice for children. Macmillan.
- NAYPIC. (1983). Evidence to the Select Committee on Children in Care.
- Parton, N. (1985). Child abuse. Macmillan.
- Plumb, J. H. (1972). In the light of history. Penguin.
- Sharron, H. (1985). The child poverty trap. The Times Education Supplement.
- Stein, M., Ellis, S. (1983). Gizza Say? Reviews and young people in care. Children's Legal Centre.
- STOPP. (1982). Once every 19 seconds.
- Tucker, N. (1977). What is child? Open Books.
- Turnbull, C. (1976). The forest people. Picador.
- UNICEF. (1985). The State of the World's Children.
- Vardin, A., Brody, P. (1979). Children's rigths: contemporary perspectives. Teachers College Press.
- Wobling, M. (1977). The abused child. National Children's Bureau.

Agamben'in Homo Sacer'i ve Çocuk Haklarının Biyopolitikası¹

Agamben's Homo Sacer and the Biopolitics of Children's Rights

Soner AKIN²

Gönderilme Tarihi: 09.04.2025

Kabul Tarihi: 11.06.2025

ÖZET

Giorgio Agamben'in Homo Sacer kavramı ışığında, modern toplumlarda hukukun koruma sınırları ile dışlanmışlık arasında kalan varlıkların durumu ele alınmaktadır. Bu yaklaşım, çocukların hem korunmaya muhtaç bireyler olarak görülmeleri hem de hukuki ve siyasal bir istisna rejimi içinde varlıklarını sürdürdükleri gerçeğine işaret eder. Mülteci çocukların vatandaşlık haklarından mahrum bırakılması, çocuk işçiliğinin kapitalist biyopolitika düzeni içindeki nesneleştirici rolü ve eğitim kurumlarının, çocuk bedenleri ile zihinleri üzerinde iktidarın ince ayar mekanizması olarak işlemesi, analiz edilen temel unsurlar arasındadır. İçerikte, Michel Foucault'nun disiplin ve gözetim üzerinden ortaya koyduğu biyopolitika kavramı, çocukların nasıl sürekli kontrol ve düzenleme altında tutulduğunu göstermekte; Hannah Arendt ise bu düzenin kamusal alandan dışlama boyutunu vurgulamaktadır. Judith Butler'ın yaklaşımıyla, kırılabilir bedenler ve istisna halleri üzerinden, çocukların siyasal görünmezliği ele alınıp, onların potansiyel politik öznellikleri ön plana çıkarılmaktadır. Bu kuramsal çerçeve, çocukların yalnızca korunması gereken mağdur varlıklar değil, aynı zamanda direniş ve özgürleşme yoluyla aktif siyasal özneler olarak yeniden tanımlanmaları gerekliliğini ortaya koymaktadır. Çalışmanın amacı, çocuk hakları meselesinin biyopolitik tartışmaların merkezine taşınmasını sağlamak üzere, mevcut söylemlerin ötesinde yeni bir siyasal öznellik perspektifi sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Biyopolitika, İstisna Hâli, Homo Sacer, Gözetim ve Disiplin, Çocuk Hakları.

ABSTRACT

Giorgio Agamben's Homo Sacer concept is employed to examine the condition of those who exist in modern societies between the boundaries of legal protection and exclusion. This approach underlines the dual status of children, who, while considered to require protection, persist in a legal and political state of exception. The exclusion of refugee children from citizenship rights, the objectifying role of child labor within the capitalist biopolitical order, and education systems operating as finely tuned mechanisms of power over children's bodies and minds constitute the primary elements of the analysis. The discussion draws on Michel Foucault's conception of biopolitics through discipline and surveillance to demonstrate how children are continuously subjected to control and regulation, while Hannah Arendt emphasizes the dimension of exclusion from the public sphere. Judith Butler's perspective on fragile bodies and states of exception further highlights the political invisibility of children, bringing their potential for political subjectivity to the forefront. This theoretical framework reveals the necessity of redefining children not merely as vulnerable beings in need of protection but as active political subjects capable of resistance and emancipation. The aim is to reposition the issue of children's rights at the core of biopolitical discourse by offering a new perspective on political subjectivity that transcends existing narratives.

Keywords: Biopolitics, State of Exception, Homo Sacer, Surveillance and Discipline, Children's Rights.

¹Bu yazıya atıfta bulunmak için: Akın, S. (2025). Agamben'in Homo Sacer'i ve Çocuk Haklarının Biyopolitikası. Oditoryum Eleştirel Sosyal Bilimler Dergisi, 4(6), Ss. 24-50, ISSN: 2980-0439.

²Doç. Dr. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, sakin@mku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2403-8041.

Giriş: Agamben ve Biyopolitika

Günümüz modern toplumlarının hukuki, siyasi ve toplumsal dinamikleri, geleneksel koruma mekanizmaları ile uygulamada gözlemlenen istisna halleri (states of exception) arasındaki çelişkiyi derinlemesine sorgulamayı gerektirmektedir. Bu bağlamda, Giorgio Agamben'in "Homo Sacer" kavramı, hukukun hem kapsadığı hem de dışarıda bıraktığı varlık tiplerini teorik zeminde öne çıkarırken, çocukların toplumsal ve siyasi statüsünü de sorgulama imkânı sunmaktadır. Agamben, moderniteyle birlikte ortaya çıkan "çıplak hayat" (bare life) kavramı üzerinden, egemen iktidarın yasal sınırları zorlayan uygulamalarını ve istisna halinde uygulanabilen karar mekanizmalarını irdeler. Çocuklar ise, korunması gereken savunmasız varlıklar olarak lanse edilse de, pratikte hukuki ve siyasi eksiklikler, istisna durumları ve toplumsal dışlanmaların ortasında, çelişkili bir konumda yer almaktadır.

Agamben'in yaklaşımının temelinde, modern hukuk sistemlerinin belirli grupları güvence altına alırken diğerlerini sistematik olarak dışlama işlevi bulunmaktadır. Bu kavramsal çerçevede çocuklar, tıpkı Homo Sacer gibi, yasanın koruma sınırları içerisinde yer almakla birlikte aynı zamanda dışlanmış, istisnai bir alanda varlıklarını sürdürmektedir. Çocuk hakları meselesi, yalnızca ulusal ve uluslararası düzeyde maddi güvence beklentilerinden ibaret olmayıp, çocuğun yaşam hakkı, beden bütünlüğü, eğitim ve katılım haklarının ortaya koyduğu politik öznellik potansiyeli üzerinde de yoğunlaşmaktadır. Burada, devletin uyguladığı koruyucu politikaların, çocukları kamusal alandan uzaklaştıran ve biyopolitikanın nesneleştirdiği varlıklar haline dönüştüren yan etkileri sorgulanmaktadır.

Bu kavramsal sorgulama, özellikle mülteci çocukların yaşadığı varoluşsal belirsizlik ve kimlik ayrımcılığı gibi örneklerle somutlaşmaktadır. Mülteci çocuklar, vatandaşlık haklarından mahrum bırakılarak devletin insafına terk edilmekte; uluslararası hukuk ve insan hakları çerçevesindeki⁴ eksiklikler, onların "çıplak hayat" olarak nitelendirilebilecek hallerde yaşamalarına yol açmaktadır. Benzer biçimde, kapitalist düzenin tarihsel olarak çocuk emeğini sistematik biçimde kullanması ve bu eğilimin özellikle yakın dönemde yeniden ivme kazanması, çocukların ekonomik değer taşıyan ve üretim süreçlerinin araçsallaştırdığı özneler olarak konumlandırılmalarına neden olmaktadır. Bu durum, çocukların yalnızca korunması gereken savunmasız varlıklar olarak değil, iktidar ilişkileri içerisinde disiplin ve denetim mekanizmalarıyla kontrol altında tutulan bireyler olduklarını ortaya koymaktadır.

Michel Foucault'nun biyopolitika kuramı, bu disiplin ve gözetim sürecinin işleyişini anlamada önemli ipuçları sunmaktadır. Foucault, modern devletin beden üzerindeki hakimiyetini, sürekli gözlem ve disiplinin uygulandığı alanlarda somutlaştırmaktadır. Çocukların üzerinde kurulan gözetim ve denetim mekanizmaları, bu paradigmanın bir uzantısı olarak yorumlanmaktadır. Eğitim kurumları, çocuk bedenleri ve zihinleri üzerinde icra edilen ince ayar mekanizmaları aracılığıyla devletin iktidarını sembolize etmektedir. Eğitim, yalnızca bilgi aktarımını sağlamakla kalmamakta, çocukların toplumsal rollere entegrasyonunu belirli norm ve davranış kalıpları

üzerinden yeniden şekillendirmektedir. Bu bağlamda, eğitim kurumları, genç zihinler üzerinde ideolojik etkisi olan ve toplumsal düzenin yeniden üretildiği disiplin alanları olarak ele alınmaktadır. Burada, Foucault'nun biyopolitika ve disiplin toplumları kuramı, bireylerin bedensel ve zihinsel düzeyde iktidar ilişkileri içerisinde nasıl şekillendiğini anlamak açısından temel bir referans noktasıdır. Özellikle Hapishanenin Doğuşu (1975) ve Bilgi ve İktidar (1976) adlı eserlerinde Foucault, modern toplumların, bireyleri dışlayarak değil, onları sürekli gözetim, denetim ve disiplin mekanizmaları aracılığıyla üretip biçimlendirerek kontrol ettiğini savunur. Çocukların eğitim kurumları içerisinde maruz kaldığı gözetim, sınırlama, değerlendirme ve normatif yönlendirme süreçleri, Foucault'nun tarif ettiği “mikro iktidar” ilişkilerinin en görünür örneklerinden biridir. Ona göre, okul gibi kurumlar yalnızca bilgi aktarımının gerçekleştiği yerler değil; aynı zamanda bireyleri “itaat eden bedenler” hâline getiren disiplinci aygıtlardır. Bu yönüyle, çocukların eğitim yoluyla belirli normlara göre şekillendirilmesi ve gözetim altında tutulması, Foucault'nun disiplin ve biyopolitika kavramlarıyla uyumlu bir biçimde okunabilir. Bu kuramsal çerçeve, yukarıda ortaya konan tespitlerin hem teorik hem de ampirik düzeyde Foucault'nun düşünsel mirasına dayanmaktadır (Foucault, 1975; Foucault, 1976).

Hannah Arendt'in kamusal alandan dışlanma eleştirileri, çocukların toplumsal ve siyasi öznelliğinin nasıl sınırlandırıldığını gözler önüne sermektedir. Arendt, kamusal alanın demokrasinin özünü oluşturduğunu savunurken, çocukların bu alanda yer bulamamasını, onların politik öznellikten uzaklaştırılması olarak değerlendirmektedir. Kamusal alandan mahrum bırakılan çocuklar, ne tam anlamıyla vatandaş statüsüne kavuşabilmekte ne de politik tartışmalara etkin şekilde katılabilmektedir. Bu durum, devletin çocuk refahını sağlamaya yönelik politikaları ile temel vatandaşlık haklarına erişim arasındaki çelişkiyi açığa çıkarmaktadır.

Judith Butler'ın perspektifi ise, çocukların siyasal görünmezliğini ele alırken, kırılğan bedenler ve istisna halleri üzerinden marjinalleştirilmelerini analiz etmektedir. Butler, toplumsal cinsiyet, beden politikaları ve kimlik meseleleri üzerinden yaptığı analizlerde, çocukların iktidar ilişkilerinde nesneleştirilmiş roller üstlendiğini vurgulamaktadır. Bu anlamda, çocukların siyasal öznelliğe ulaşabilmesi için mevcut statülerinin sorgulanması ve yeniden yapılandırılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Çocukların edilgen mağdurlar olarak temsil edilmeleri, onların sahip oldukları politik direniş ve özgürleşme potansiyelinin görmezden gelinmesine yol açmaktadır.

Bu kuramsal temelde, çocuk haklarının yeniden değerlendirilmesi gerekliliği belirginleşmektedir. Geleneksel yaklaşımlarda çocuklar, korunmaları gereken savunmasız varlıklar olarak ele alınırken, çağdaş tartışmalarda onların aktif siyasi öznellik ve katılım kapasiteleri ön plana çıkarılmaktadır. Çocuk haklarının yalnızca hukuki ve ekonomik güvenceyle değil, politik öznelliğin desteklenmesi ve güçlendirilmesiyle de ilişkilendirilmesi gerekmektedir.

İktidar ve hukuki yansımaları üzerinden bakıldığında, devletin uyguladığı gözetim ve denetim mekanizmaları, çocukların yaşam alanlarını belirli kalıplara sokmaktadır. Devlet politikalarının,

çocukların korunması adına oluşturulan söylemler ile onların toplumsal rollerini sınırlandıran uygulamaları arasında ince bir çizgi bulunmaktadır. Bu çizgi, çocukların mevcut statülerinin ötesine geçip aktif siyasal özneler olarak yeniden kavranması gerekliliğini işaret etmektedir. Özellikle globalleşen dünya düzeninde, çocuk hakları meseleleri yalnızca yerel değil, uluslararası boyutta da tartışılması gereken stratejik bir konu haline gelmektedir.

Agamben'in istisna hâli (state of exception) ve homo sacer kavramının çocukların durumuna uygulanması, hem teorik hem de pratik anlamda radikal bir değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu değerlendirme, modern toplumların hukuk-siyaset ilişkilerinin yeniden yapılandırılması gerekliliğini de beraberinde getirmektedir. Çocukların biyopolitik mekanizmalara maruz bırakılması, sadece bir hukuk meselesi olarak değil, toplumsal ve kültürel dönüşümlerin bir yansıması olarak değerlendirilebilmektedir.

Vatandaşlık haklarından mahrum bırakılan mülteci çocuklar, devletin iktidar biçimlerinin en belirgin ve güncel örneklerini ortaya koymaktadır. Kapitalist düzen içindeki çocuk işçiliği, çocukların biyopolitik varlıklar olarak nasıl nesneleştirildiğini gözler önüne sermektedir. Eğitim ise, hem bilginin hem de ideolojinin aktarımının yapıldığı temel alanlardan biri olarak, çocukların toplumsal öznelliklerinin inşa edildiği sahneleri temsil etmektedir.

Neticede, çocuk haklarını yeniden yorumlamak; bu hakların sadece koruma ve refah düzeyinde ele alınmasının ötesine geçerek, politik öznellik ve özgürleşme kapasitesiyle ilişkilendirilmesi, modern hukuk ve siyaset düzeninin daha kapsayıcı bir biçimde yeniden yapılandırılmasına olanak tanımaktadır. Çocukların pasif mağdurlar olarak değil, aktif katılımcılar ve direnen aktörler olarak görülmesi, geleceğin demokratik toplumlarının temel yapıtaşlarından biri olarak değerlendirilmelidir.

Agamben, Foucault, Arendt ve Butler gibi düşünürlerin yaklaşımları ışığında çocukların yaşadığı iktidar ilişkileri, sadece hukuk sisteminin dışında kalan bir marjinalizasyon durumu olarak değil, potansiyel politik öznellik barındıran kimlik biçimleri olarak ele alınmalıdır. Bu perspektif, çağdaş biyopolitika söylemleri içerisinde çocuk haklarının, güvenlik ve korunmanın ötesinde, özgürleşme ve aktif siyasal kimlik taleplerinin merkezde yer alması gerektiğini göstermektedir.

Günümüzün küresel krizler, göç hareketleri ve demokratik değerlerin yeniden tartışıldığı bu dönemde, çocukların durumunu yeniden değerlendirmek, sadece mevcut uygulamaları sorgulamakla kalmayıp, daha adil ve katılımcı bir toplum modelinin inşasına zemin hazırlamaktadır. Hukukun hem koruma sağlayan hem de dışlayan yanlarını ortaya koyan bu tartışma, çocukların yalnızca savunmasız mağdurlar olarak değil, özerk ve aktif politik özneler olarak tanınmasının önemini vurgulamaktadır. Çocuk haklarının geliştirilmesi ve uygulanmasında, geleneksel yaklaşımların ötesine geçerek eleştirel bir perspektif ve alternatif politik söylemler oluşturulması gerekliliği belirginleşmektedir.

Çocukların biyopolitik arenada konumlanması, hem korunma taleplerinin hem de özgürleşme

potansiyelinin kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi gereken, günümüzün en önemli tartışma konularından biri olarak öne çıkmaktadır.

Homo Sacer Nedir? Çıplak Hayat ve Egemen İktidar

Giorgio Agamben'in Homo Sacer kavramı, modern siyaset felsefesinin en sarsıcı teorik çerçevelerinden birini oluşturur. Bu kavram, Antik Roma hukukundaki homo sacer (kutsal insan) figüründen yola çıkarak, egemen iktidarın yaşam üzerindeki mutlak hâkimiyetini ve hukukun sınırları dışında kalan “çıplak hayat” olgusunu irdeler. Agamben'e göre (1998), homo sacer, Roma hukukunda tanrıların gazabına terk edilmiş, öldürülebilen ancak kurban edilemeyen bir varlıktır. Bu kişi, hem insani hem de ilahi hukukun korumasından yoksun bırakılarak, egemenin keyfi kararlarına maruz kalan bir “istisna hâli”ni temsil eder. Modern dönemde ise bu kavram, devletlerin olağanüstü hal yetkileri, toplama kampları veya mülteci kampları gibi mekanizmalar aracılığıyla bireyleri hukuk-dışı bir konuma sürükleyişini açıklamak için kullanılır.

Roma hukukundaki homo sacer, suç işlediği için toplumdan dışlanan ve herhangi bir ceza olmaksızın öldürülebilen bir figürdü. Ancak bu kişi, aynı zamanda tanrılara adanamazdı; yani kutsal bir varlık değil, tam tersine “lanetli” bir konumdaydı (Agamben, 1998: 71). Bu paradoks, hukukun hem bir şeyi yasaklarken hem de onu kendi dışında bırakabilme kapasitesini gösterir. Agamben, bu durumu modern ulus-devletlerin biyopolitik iktidarıyla ilişkilendirir: Egemen, istisna hâlini ilan ederek, bireyleri hukukun korumasından çıkarır ve onları “çıplak hayat” düzlemine indirir.

Örneğin, 20. yüzyılda Nazi toplama kampları, homo sacer'in modern tezahürlerinden biri olarak okunabilir. Kamplardaki tutsaklar, hukuki statülerini kaybederek, ne suçlu ne de masum kategorisine dahil edilebilen bir varoluşa mahkûm edilmişti (Agamben, 1998:166). Benzer şekilde, Guantanamo Kampı'ndaki tutuklular, ABD'nin “terörle savaş” söylemi altında hukuk-dışı bir konuma itilerek, insan haklarından mahrum bırakılmıştır (Butler, 2004:67). Bu örnekler, egemenin, istisna hâlini kalıcı bir yönetim aracına dönüştürdüğünü gösterir.

“Çıplak hayat” kavramı, Agamben'in teorisinin omurgasını oluşturur. Bu kavram, insanın salt biyolojik varlığının (doğum, üreme, ölüm) siyasetin nesnesi hâline gelmesini ifade eder. Michel Foucault'nun (1976) biyopolitika analizlerinden hareketle Agamben (1998: 143), modern devletlerin nüfusları yönetmek için bedenleri disipline ettiğini, ancak bunun ötesinde, “yaşamı öldürülebilir kılan” bir iktidar mantığı geliştirdiğini savunur. Örneğin, 19. yüzyılın kolonyal pratiklerinde, sömürge halkları “medeniyet götürülecek ilkel varlıklar” olarak tanımlanmış, bu da onların yaşamlarının sistematik olarak değersizleştirilmesine yol açmıştır (Mbembe, 2003: 21).

Günümüzde ise mülteci kampları, çıplak hayatın en somut örneklerinden biridir. Suriyeli mültecilerin çeşitli ülkelerde geçici barınma merkezlerinde yaşadığı koşullar, bu insanların vatandaşlık haklarından yoksun bırakılarak “insan” statüsünün bile sorgulandığı bir alana hapsedildiğini gösterir (UNHCR, 2020). Agamben'in de vurguladığı gibi, bu kamplar, hukukun

askıya alındığı ve yaşamın minimal düzeyde sürdürülebildiği “çıplak hayat bölgeleri”dir (1998: 174).

Egemen iktidar, Carl Schmitt’in (1922) “istisna hâlini ilan eden odur” şeklindeki ünlü tanımıyla örtüşür. Schmitt’e göre (s. 5), egemen, olağanüstü durumlarda hukuku askıya alma yetkisine sahiptir. Agamben ise bu fikri radikalleştirerek, modern demokrasilerin bile istisna hâlini normalleştirdiğini iddia eder. Örneğin, 11 Eylül sonrasında ABD’nin çıkardığı Patriot Yasası, vatandaşların özel hayatını gözetim altına alarak, olağanüstü halin süreklilik kazanmasına yol açmıştır (Agamben, 2005: 2).

Hindistan’ın 2019 yılında Cammu Keşmir’in özerk statüsünü ortadan kaldıran Anayasa’nın 370. Maddesi’ni iptal etmesi, Agamben’in “istisna hâli” kavramını küresel ölçekte somutlaştıran çarpıcı bir diğer örnektir. Bölgede iletişim kanallarının tamamen kesilmesi, siyasi liderlerin gözaltına alınması ve olağanüstü hal (OHAL) yetkilerinin süresiz olarak devreye sokulması, Schmitt’in (1922: 12) “egemenin hukuku askıya alma yetkisi” tezini doğrulayan bir pratik olarak okunabilir. Nitekim Hint hükümeti, “ulusal güvenlik” gerekçesiyle bölgeyi askerî bir kuşatma altına alarak, temel insan haklarını askıya almış ve binlerce kişiyi hukuk korumasından mahrum bırakmıştır (HRW, 2020: 5). Agamben’in (1998: 38) altını çizdiği gibi, bu tür uygulamalar istisna hâlinin “geçici” olmaktan çıkıp siyasetin olağan işleyişine dönüştüğünü gösterir. Keşmir’deki durum, çıplak hayatın modern tezahürlerinden biri olarak, bireylerin devlet şiddetine maruz kalırken hukuki bir statüden yoksun bırakılmasını yansıtır.

Homo sacer kavramını anlamak için, Antik Yunan’daki pharmakos (günah keçisi) ritüelleriyle karşılaştırma yapmak faydalı olacaktır. Pharmakos, toplumun günahlarını üstlenen ve sürgün edilen bir figürdür. Ancak homo sacer’den farklı olarak, pharmakos’un öldürülmesi bir arınma ritüeliydi (Girard ve Gregory, 1972:94). Bu karşılaştırma, Agamben’in teorisinin antik köklerini vurgularken, modern biyopolitikanın nasıl dinsel-kültürel motifleri sekülerleştirdiğini de gösterir.

Diğer yandan, Hannah Arendt’in (1951) totalitarizm analizleri, çıplak hayat olgusunu tamamlar niteliktedir. Arendt, Nazi kamplarını “ölüm fabrikaları” olarak tanımlarken, buradaki tutsakların “dünyadan koparılmış” ve insanlıktan çıkarılmış varlıklar olduğunu belirtir (s. 441). Agamben ise bu analizi, tüm modern devletlerin potansiyel birer “kamp toplumu”na dönüşebileceği uyarısıyla genişletir (1998: 181).

Günümüzde, teknolojik gözetim ve dijital kontrol mekanizmaları, çıplak hayatın yeni biçimlerini üretmektedir. Örneğin, Çin’in Sosyal Kredi Sistemi, vatandaşları “dijital homo sacer”lere dönüştürerek, haklarını davranışlarına göre kısıtlamaktadır (Tsang, 2020). Benzer şekilde, Avrupa’daki mülteci kamplarında biyometrik veri toplama, insanları “yönetilebilir veri kümeleri”ne indirgemektedir (Lemberg-Pedersen, 2019: 12).

Agamben’in teorisi, bu örnekler ışığında, hukuk ile hayat arasındaki gerilimi anlamak için kritik

bir araç sunar. Ancak bu analiz, yalnızca eleştirel bir perspektifle sınırlı kalmamalı; aynı zamanda direniş ve özgürleşme imkânlarını da tartışmaya açmalıdır.

Çocukluk ve Çıplak Hayat: Egemen İktidarın Gölgesinde Bir Varoluş

Giorgio Agamben'in çıplak hayat (bare life) kavramı, modern siyasetin en ürpertici paradokslarından birini açığa çıkarır: İnsan yaşamının, egemen iktidar tarafından hem korunup hem de istisnai bir şekilde dışlanabilmesi. Bu paradoks, çocukluk olgusuna uygulandığında ise daha da karmaşık bir hal alır. Çocuklar, toplumsal söylemde "masumiyetin" ve "korunması gerekenliğin" timsali olarak sunulurken, pratikte ise devletlerin biyopolitik müdahalelerinin en kırılgan nesneleri haline gelirler. Özellikle mülteci çocuklar, savaş mağduru çocuklar ve sokakta çalıştırılan çocuklar, Agamben'in teorisindeki homo sacer figürüyle şaşırtıcı benzerlikler taşır: Hukukun koruması altında görünmelerine rağmen, gerçekte yasa-dışı bir konuma itilirler.

Modern hukuk sistemleri, çocukları özel bir koruma kategorisine yerleştirir. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi (1989), çocukların yaşam, eğitim ve sağlık haklarını evrensel güvence altına almayı hedefler. Ancak bu metinlerin uygulamadaki yansımaları, çoğu zaman kağıt üzerinde kalmaktadır. Örneğin, Ürdün'deki Suriyeli mülteci çocukların %32'si okul dışındadır. Kız çocuklarının %40'ı erken evlilik nedeniyle eğitimi terk etmektedir (Culbertson ve Constant, 2015). Geriye kalanlar ise kayıt dışı işlerde çalıştırılmakta veya erken yaşta evliliğe zorlanmaktadır. Bu durum, çocukların "koruma altındaki bireyler" olmaktan çok, devletin insafına terk edilmiş "çıplak hayatlar" olduğunu gösterir. Agamben'e (1998) göre, çocukların bu ikili konumu, modern devletin biyopolitik aygıtının tipik bir sonucudur:

- "Egemen iktidar, çocukları koruma söylemi altında aslında onları siyasal öznellikten arındırır. Çocuk, 'geleceğin vatandaşı' olarak değil, 'yönetilmesi gereken bir nüfus' olarak görülür." (s. 89).

Bu tespit, Foucault'nun (1976) biyopolitika kavramıyla da örtüşür. Foucault, modern devletlerin çocuk bedenlerini disipline etmek için okulları, hastaneleri ve sosyal hizmetleri birer kontrol mekanizmasına dönüştürdüğünü savunur. Örneğin, 19. yüzyıl İngiltere'sindeki yoksul çocuklar, "ıslah evleri" adı altında endüstriyel işgücüne hazırlanmıştır (Donzelot ve Deleuze, 1977: 112). Benzer bir süreç, günümüzde mülteci kamplarında yaşayan çocuklar için de geçerlidir.

Mülteci çocuklar, Agamben'in istisna hâli kavramının en çarpıcı örneklerini oluşturur. Yunanistan'daki Moria Kampı'nda yaşayan çocuklar, temiz su ve gıdadan yoksun bir şekilde, adeta bir "ölüm kampı" koşullarında hayatta kalmaya çalışmıştır (Pérez-Sales vd., 2022). Bu çocuklar, hiçbir ülkenin vatandaşı olarak tanınmadıkları için, hukukun korumasından tamamen dışlanmışlardır. Butler (2004), bu durumu "kırılgan yaşamlar" (*precarious lives*) kavramıyla açıklar:

- "Mülteci çocuklar, devletlerin sınır politikalarında birer 'istatistik' haline gelir. Onların acıları, insani yardım söylemlerinde araçsallaştırılırken, gerçekte kimliksizleştirilirler." (s. 56).

Örneğin, ABD-Meksika sınırındaki gözaltı merkezlerinde tutulan çocuklar, ailelerinden kopararak "kafeslerde" tutulmuştur (Montalvo, 2024). Bu uygulama, çocukların salt biyolojik varlıklar olarak görüldüğünü ve politik haklardan yoksun bırakıldığını kanıtlar niteliktedir.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (International Labour Organization-ILO) 2021 verilerine göre, dünya genelinde 160 milyon çocuk işçi bulunmaktadır. Bu çocuklar, tekstil atölyelerinde, madenlerde veya tarım arazilerinde ucuz işgücü olarak sömürülmektedir. Bangladeş'teki hazır giyim fabrikalarında çalışan 10 yaşındaki çocuklar, günde 12 saat çalıştırılarak "yaşayan ölümler" haline getirilmiştir (Moss, 2022).

Marx'ın (1867) artık değer teorisi, bu sömürüyü kapitalist üretim ilişkileri bağlamında açıklarken, Agamben (2005), çocuk işçiliğin sadece ekonomik değil, aynı zamanda biyopolitik bir olgu olduğunu vurgular:

- "Çocuk bedenleri, egemen iktidar tarafından 'üretken nesneler' olarak yeniden üretilir. Onların emeği, yalnızca meta değil, aynı zamanda siyasal denetimin bir aracıdır." (s. 45).

Çocukların "çıplak hayat" statüsünden kurtarılması için, onların pasif mağdurlar değil, politik özneler olarak tanınması gerekir. Bu bağlamda, Brezilya'daki çocuk hakları aktivisti Paulo Freire'nin (1970) "ezilenlerin pedagojisi" yaklaşımı önemli bir alternatif sunar: Çocuklar, kendi yaşamları hakkında söz sahibi olmalıdır. Örneğin, Suriyeli mülteci çocukların kurduğu "Çocuk Parlamentosu", bu yönde umut verici bir adımdır (Syriatimes, 2022).

Çocuk Hakları ve İstisna Hali: Hukukun Askıya Alındığı Alanlar

Giorgio Agamben'in *istisna hâli* kavramı, modern siyasetin en temel paradokslarından birini ortaya koyar: Hukukun, kendi ihlali pahasına varlığını sürdürmesi. Bu paradoks, çocuk hakları söz konusu olduğunda daha da trajik bir boyut kazanır. Çocuklar, uluslararası sözleşmelerde "*korunması gereken özel bir grup*" olarak tanımlanırken, pratikte devletlerin olağanüstü hal yetkileri, sınır politikaları veya güvenlik söylemleri nedeniyle hukukun korumasından sistematik olarak dışlanır. Bu durum, çocukların yalnızca "*çıplak hayat*" olarak yaşamaya mahkûm edildiği alanlar yaratır.

Carl Schmitt (1922), egemenin "*istisna hâlini ilan eden*" olduğunu belirterek, hukukun askıya alınmasının siyasal iktidarın temel özelliği olduğunu savunur (s. 5). Agamben (2005: 2) ise bu fikri radikalleştirerek, modern devletlerin istisna hâlini kalıcı bir yönetim aracına dönüştürdüğünü iddia eder. Çocuklar, bu bağlamda, hem korunması gereken hem de hukuk-dışına itilebilen "ikili" bir statüye sahiptir. Örneğin, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin (Dursun, 2019) 22. Maddesi, mülteci çocukların özel koruma altına alınmasını öngörür. Ancak Avrupa'nın "*sığınmacı krizi*" sırasında Yunan adalarındaki kamplarda kalan çocuklar, temel sağlık hizmetlerinden ve eğitimden mahrum bırakılmıştır (Şentöregil, 2017). Bu durum, hukukun kağıt

üzerinde var olmasına rağmen pratikte işlevsizleştğini gösterir.

Foucault'nun (1976) biyopolitika kavramı, bu süreci anlamak için kritik bir araç sunar. Foucault, devletlerin nüfusları yönetmek için bedenleri disipline ettiğini ve “yaşamı yönetme” stratejileri geliştirdiğini belirtir. Mülteci çocukların kamplarda biyometrik veri toplama sistemlerine tabi tutulması, bu bedenlerin hem kontrol edilen hem de dışlanan nesnelere dönüştüğünü kanıtlar (Lemberg-Pedersen, 2019: 8).

ABD'nin 2018'de başlattığı “zero tolerance” politikası, ebeveynlerinden koparılan binlerce çocuğun çelik kafeslerde tutulmasına yol açmıştır. Bu çocuklar, ne bir suçla itham edilmiş ne de yasal temsil hakkına erişebilmiştir. Agamben'in (1998: 28) deyişiyle, “hukukun terk ettiği alan”da, insan hakları evrensel söylemleri anlamını yitirmiştir. Benzer bir durum, Akdeniz'deki göç rotalarında hayatını kaybeden çocuklar için de geçerlidir. 2021'de 200'den fazla çocuğun boğularak ölmesi, Avrupa'nın “insani değerler” söylemiyle gerçek politikaları arasındaki uçurumu ortaya serer (UNIPD, 2023).

Schmitt'in (1922) egemenlik teorisi, bu politikaların ardındaki mantığı açıklar: Devletler, “acil durum” söylemiyle sınırlarındaki çocukları “düşman” olarak kodlayarak, onları hukuk-dışına iter (s. 12). Örneğin, İngiltere'nin Ruandalı mülteci çocukları Ruanda'ya geri gönderme planları (Seppli, 2024), hukukun insani yükümlülüklerini askıya alma çabasıdır.

2005 ile 2022 yılları arasında, dünya genelinde 105.000, gerçekte ise çok daha fazla çocuğun silahlı çatışmalarda savaşçı, aşçı, gözcü, haberci, hamal ve benzeri rollerle kullanıldığı doğrulanmıştır. “Çocuk asker” ifadesi çoğunlukla bu çocukları tanımlamak için kullanılsa da, maruz kaldıkları sömürü biçimleri bu tanıma çok daha aşan bir şiddet spektrumunu içermektedir. Kız çocukları başta olmak üzere birçok çocuk toplumsal cinsiyete dayalı şiddete uğramakta ve silahlı gruplar tarafından kaçırılmakta; bazıları tehdit veya manipülasyonla gruplara katılmaya zorlanmaktadır. Yoksulluk, hayatta kalma ihtiyacı ya da topluluğunu koruma arzusu da çocukları bu yapılara yönlendiren diğer nedenler arasında yer almaktadır. Silahlı grupların içinde bulunan çocuklar, tehlikeli eğitimlere ve savaşlara katılmakta, işkenceye tanıklık etmekte ya da doğrudan maruz kalmakta, işkence uygulamaya zorlanmakta ve ciddi fiziksel-psikolojik travmalarla karşı karşıya kalmaktadır. Beslenme ve sağlık koşullarından da mahrum bırakılan bu çocuklar, aynı zamanda madde kullanımına maruz kalmakta ve aileleriyle olan bağları da ciddi biçimde zedelenmektedir. Silahlı gruplardan ayrılan çocuklar çoğu zaman toplulukları tarafından şüpheyle karşılanmakta ya da dışlanmakta; psikolojik rahatsızlıklar ve toplumsal damgalanma, yeniden entegrasyon süreçlerini daha da zorlaştırmaktadır. UNICEF, bu çocukların serbest bırakılması, topluma kazandırılması ve toplumsal destek mekanizmalarının güçlendirilmesi için hükümetler ve yerel aktörlerle iş birliği yapmaktadır (UNICEF, 2017; 2023). Bu çocuklar, savaş hukukunun (*jus in bello*) ihlal edildiği istisna alanlarında, “hedef” olarak görülmüştür. Arendt'in (1951) totalitarizm analizi, burada devreye girer: Totaliter rejimler, çocukları bile “yaşamaya değmez hayatlar” olarak sınıflandırır (s. 447).

Myanmar’da Rohingya çocukların maruz kaldığı soykırım ise daha karanlık bir tablo çizer. 2017’deki katliamlarda, askerlerin bebekleri nehre atması (Wheeler, 2017), çocuk bedenlerinin istisna hâlinde nasıl şiddete açık hale geldiğini gösterir. Bu durum, Agamben’in (2005) “ölüm siyaseti” (thanatopolitics) kavramıyla örtüşür: Egemen iktidar, çocukların yaşamını sonlandırma yetkisini kendinde görür (s. 65).

Filistin’deki okulların İsrail ordusu tarafından bombalanması, eğitim hakkının nasıl bir savaş aracına dönüştüğünü gösterir. 2021’de Gazze’de 50’den fazla okulun yıkılması, 600.000 çocuğun eğitimini kesintiye uğratmıştır (UNICEF, 2021; 2024). Benzer şekilde, Yemen’deki kolera salgınında 2 milyon çocuk, temiz su ve tıbbi yardımdan yoksun bırakılmıştır (Indyturk, 2020). Bu örnekler, Foucault’nun (1976) “yaşamın yönetimi”nin nasıl “ölümün yönetimi”ne evrilebileceğini kanıtlar.

Ancak çocuklar, bu istisna alanlarında yalnızca mağdur değildir. Greta Thunberg’in iklim aktivizmi (Yıldırım, 2020) veya Suriyeli çocukların “Çocuk Parlamentosu” (Syriatimes, 2022), çocukların politik öznelliklerini yeniden talep etme çabalarıdır. Butler (2015), bu tür direnişleri “kırılğanlığın gücü” olarak tanımlar:

- "Çocuklar, maruz kaldıkları şiddeti görünür kılarak, hukukun askıya alındığı alanları siyasal mücadele sahalarına dönüştürür." (s. 34).

Çocuk hakları, istisna hâlinin gölgesinde bir mücadele alanıdır. Uluslararası hukuk metinleri, devletlerin keyfi uygulamaları karşısında çoğu zaman etkisiz kalır. Bu nedenle, çocukların yalnızca “korunması gereken” değil, politik özneler olarak tanınması, hukukun yeniden inşası için elzemdir.

Mülteci Çocuklar ve Biyopolitik Statü: Kamp Alanlarında Çıplak Hayat

Giorgio Agamben’in çıplak hayat kavramı, modern siyasetin en karanlık mekanizmalarından birini açıklar: Egemen iktidarın, belirli grupları hukukun korumasından çıkararak onları salt biyolojik varlıklara indirgemesi. Bu durum, mülteci kamplarında yaşayan çocuklar söz konusu olduğunda trajik bir gerçeklik halini alır. Mülteci çocuklar, uluslararası hukuk metinlerinde “korunması gereken hassas grup” olarak tanımlansa da, pratikte kampların duvarları arasında politik statülerini kaybederek “yaşayan ölümler”e dönüşürler. Bu bağlamda, kamp alanları, Agamben’in (1998) istisna hâli teorisinin somutlaştığı biyopolitik laboratuvarlardır.

Michel Foucault (1976), modern devletlerin nüfusları yönetmek için bedenleri disipline ettiğini ve “yaşamı yönetme” (biopolitics) stratejileri geliştirdiğini belirtir. Ancak Agamben (2005: 3), bu süreci daha radikal bir noktaya taşır: Biyopolitikanın nihai hedefi, insanları çıplak hayat düzeyine indirgeyerek onları siyasal öznellikten mahrum bırakmaktır. Mülteci kampları, bu sürecin en belirgin örneklerinden biridir. Kamplar, hukukun askıya alındığı, temel insan haklarının “geçici”

bir gerekçeyle rafa kaldırıldığı alanlardır. Örneğin, Yunanistan'ın Midilli Adası'ndaki Moria Kampı'nda 2020 yılında yaşanan yangın sonrası 12.000 mülteci, temiz su ve barınaktan yoksun bir şekilde açık arazide yaşamaya mahkûm edilmiştir. Bu çocukların %40'ı psikolojik travma geçirmiş, ancak hiçbir hukuki prosedür işletilmemiştir (MSF, 2020).

Kampların biyopolitik işlevi, 20. yüzyılın totaliter rejimlerine kadar uzanır. Nazi toplama kampları, Agamben'in (1998) *çıplak hayat* kavramının prototipini oluşturur: Yahudi çocuklar, tıpkı bugünün mülteci çocukları gibi, "hukuk-dışı" bir statüde ölüme terk edilmiştir. Ancak modern kamplar, bu şiddeti daha sofistike bir biçimde sürdürür. Örneğin, 1990'larda Bosna Savaşı sırasında Srebrenica'da kurulan kamplarda, çocuklar sistematik olarak aç bırakılmış ve hastalıklara maruz bırakılmıştır (HRW, 1995). Bu durum, kampların savaş sonrası dönemde de birer kontrol mekanizması olarak işlev gördüğünü gösterir.

Cox's Bazar'daki Rohingya kamplarında yaşayan 500.000 çocuğun yalnızca %34'ü geçici eğitim merkezlerine erişebilmektedir. Kız çocuklarının %60'ı kültürel normlar nedeniyle okula gönderilmemektedir (Shohel, 2022). Bu çocuklar, Foucault'nun (1976) *disiplin toplumu* kavramına uygun şekilde, devlet tarafından "yönetilebilir nüfus" olarak görülmektedir.

Myanmar'daki sistematik şiddetten kaçan Rohingya çocuklar, Bangladeş'in Cox's Bazar kampında yalnızca fiziksel yoksunluklarla değil, aynı zamanda uzun süreli belirsizlik, vatandaşlıktan dışlanma ve görünmezlik üreten yapısal şiddet biçimleriyle de baş başa bırakılmaktadır. 2021 verilerine göre, kamptaki çocukların %33'ü kronik yetersiz beslenme sorunu yaşamakta, %90'ı ise temiz suya erişememektedir (UNHCR, 2021). Burada, Agamben'in (2005) *istisna hâli* teorisi devreye girer: Myanmar devleti, Rohingyaları vatandaşlıktan çıkararak onları hukuk-dışı kılmış, Bangladeş ise "geçici misafir" statüsüyle insani yardımı minimal düzeyde tutmuştur.

Avrupa Birliği'nin (AB) mülteci çocuklara yönelik politikaları, biyopolitikanın çifte standartlarını gözler önüne serer. Örneğin, 2015'teki "mülteci krizi" sırasında AB, Suriyeli çocukları "koruma" söylemiyle kabul etmiş, ancak onları kapasitesinin çok üzerinde dolu kamplarda tutmuştur (Socialeurope, 2023). Yunan adalarındaki kamplarda, çocuklar soğuk beton zeminlerde uyumuş ve hijyenik olmayan koşullarda yaşamak zorunda kalmıştır. Bu durum, Arendt'in (1951) totalitarizm eleştirisiyle örtüşür: "İnsan hakları, vatandaşlık statüsü olmadan kağıt üzerinde kalır" (s. 377).

Modern kamplar, Foucault'nun (1976) *panoptikon* kavramını dijital çağa taşır. Fransa'nın Calais Kampı'nda mülteci çocuklar, yüz tanıma sistemleriyle izlenmekte ve biyometrik verileri sınır dışı prosedürlerinde kullanılmaktadır (Lemberg-Pedersen, 2019). Bu uygulama, çocukları "veri noktalarına" indirgeyerek insanlıklarını siler. Benzer şekilde, ABD-Meksika sınırındaki göçaltı merkezlerinde tutulan çocuklar, DNA örnekleri alınarak ailelerinden koparılmıştır (Newsweek, 2025).

Kampların işlevi, tarihsel olarak benzerlikler taşır. Örneğin, 1930’larda Nazi Almanyası’nda kurulan Jugendverwahrlager (Gençlik Tutma Kampları), Yahudi çocukları “ırksal olarak aşağı” görerek onları köle işgücüne dönüştürmüştür (Stańczyk, 2014). Günümüzde ise Bangladeş’teki Rohingya kamplarında çocuklar, tekstil atölyelerinde günde 12 saat çalıştırılmaktadır (Vaughn vd., 2019). Her iki örnekte de çocuk bedenleri, ekonomik sömürü ve biyopolitik denetim aracı haline getirilmiştir.

Mülteci çocukların kamplarda maruz kaldığı şiddet, uluslararası hukukun krizini gözler önüne serer. Çözüm, çocukların pasif kurbanlar olarak değil, politik özneler olarak tanınmasından geçer. Örneğin, Yunanistan’daki mülteci çocukların kurduğu “*No Border Kitchen*” kolektifi, kamplardaki koşulları belgeleyerek küresel dayanışma ağları oluşturmıştır (Hamilakis, 2021). Bu tür direniş pratikleri, Agamben’in (1998) karamsar teorisine rağmen, *çıplak hayatın* politik potansiyelini ortaya koyar.

Eğitim Kurumları ve Disiplin: Çocukların Bedenleri Üzerindeki İktidar

Agamben’in (1998) bakış açısında; modern iktidar, bireyleri siyasi özneler olarak değil, yönetilebilir biyolojik varlıklar olarak çerçevelemektedir. Bu bağlamda okul, yalnızca bilgi üretim mekânı değil; çocuk bedeninin kontrol altına alındığı, zamansal ve mekânsal olarak disipline edildiği bir “kamp” işlevi görür. Burada “kamp”, yalnızca olağanüstü hâlin değil, normalliğin içselleştirilmiş formudur. Çocuk, okulda hem yurttaş olmanın vaadiyle karşı karşıyadır, hem de itaatkâr bir biyolojik beden olarak şekillendirilir. Bu çift yönlü süreçte, öğrencinin bedeni, hem eğitimin öznesi hem de disiplinin nesnesi hâline gelir. Agamben’in (1998) çerçevesinde okul, istisnanın norm haline geldiği, disiplinin içselleştirildiği ve *çıplak hayatın* pedagojik olarak üretildiği bir iktidar alanı olarak yeniden düşünülmelidir.

Aynı iktidar alanı içinde; Michel Foucault’nun “disiplin” ve “biyopolitika” kavramları, modern eğitim sistemlerinin çocuk bedenleri üzerinde kurduğu iktidarı anlamak için kritik bir teorik çerçeve sunar. Foucault (1975), okulları “disiplin toplumu”nun temel aygıtlarından biri olarak tanımlar: Bu kurumlar, çocukların bedenlerini zaman-mekân düzenlemeleri, sınavlar ve gözetim mekanizmaları aracılığıyla normatif bir düzene tabi kılar. Bu süreç, yalnızca bilgi aktarımıyla sınırlı kalmaz; aynı zamanda çocukların davranışlarını, düşüncelerini ve bedensel alışkanlıklarını şekillendirerek toplumsal düzenin yeniden üretimini sağlar.

Foucault’ya (1975) göre, modern okullar 18. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan “panoptikon” mantığını benimser. Jeremy Bentham’ın tasarladığı panoptikon, tek bir gözetmenin çok sayıda bireyi sürekli izleyebildiği bir mimari modeldir. Okullarda bu mantık, öğretmenlerin sınıf içindeki otoritesi, sıra düzenleri ve zil sistemleri aracılığıyla somutlaşır. Örneğin, 19. yüzyıl İngiltere’sinde endüstriyel devrimin gerektirdiği işgücünü yetiştirmek üzere kurulan “*Ragged Schools*”, yoksul çocukları fabrika disiplinine hazırlamak için katı bir zaman çizelgesi ve bedensel cezalar uygulamıştır (Webster, 1973). Benzer şekilde, ABD’deki “*common schools*” hareketi, göçmen

çocukları “Amerikan değerleri” doğrultusunda homojenleştirmeyi hedeflemiştir (Tyack, 1974: 89).

19. yüzyıl Prusya eğitim sistemi, devletin çocuk bedenleri üzerindeki kontrolünü en sert biçimde uygulayan modellerden biridir. Askerî disiplinden esinlenen bu sistemde, öğrenciler sınıfta dik oturmaya, sessiz kalmaya ve komutlara anında tepki vermeye zorlanmıştır. Bu uygulamalar, Foucault’nun (1975) “bedenlerin hizalanması” (*alignment of bodies*) kavramını somutlaştırır (s. 152). Benzer bir disiplin mantığı, Japonya’nın Meiji Restorasyonu (1868-1912) döneminde de görülür. Okullarda öğrencilerin saç stillerinden ayakkabı renklerine kadar tüm bedensel görünüşleri standartlaştırılmış, bu da ulusal kimlik inşasının bir parçası haline gelmiştir (Dore, 2010: 112).

Günümüzde disiplin mekanizmaları daha incelikli ve teknikleşmiş biçimlerde karşımıza çıkar. Özellikle merkezi sınavlar ve standartlaştırılmış ölçme araçları, öğrencileri akademik performans üzerinden değerlendirerek onları “başarılı” ya da “başarısız” bedenler olarak kategorize eder. Bu sınıflandırma, çocukların özgüvenleri ve gelecek tasavvurları üzerinde derin izler bırakır. Örneğin, Güney Kore’deki “*hagwon*” (özel dersane) sistemi, öğrencileri yoğun rekabet ortamında günde 16 saate varan çalışma sürelerine zorlayarak hem bedensel hem de zihinsel tükenmişliği sıradanlaştırmakta, eğitim yoluyla disiplinin ne denli içselleştirilebildiğini gözler önüne sermektedir (Seth, 2002: 78). Benzer biçimde, Türkiye ve ABD gibi ülkelerde lise veya üniversiteye geçişte kullanılan yüksek-stresli sınavlar, çocukları yalnızca akademik başarı üzerinden değerlendirerek eğitim sistemini bir tür disiplin rejimine dönüştürmektedir.

Foucault’nun (1975) “normalizasyon” kavramı burada devreye girer: Okullar, “ideal öğrenci” normunu dayatarak sapkınlığı cezalandırır. Örneğin, DEHB (Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu) tanısı alan çocuklar, ilaç tedavisi ve davranışçı terapilerle “normalleştirilmeye” çalışılır (Rose, 1990: 123). Nitekim, Alternatif pedagoji yaklaşımları ve okul modelleri, disiplinci normların ötesine geçerek çocukların bireysel ihtiyaç ve ilgi alanlarına göre öğrenme deneyimleri tasarlar. Montessori okullarında çocuklar özgürce seçtikleri etkinliklerle kendi öğrenme yollarını inşa ederken (Montessori, 1912), Waldorf okulları sanatsal ve duygusal gelişimi merkeze alan bütüncül bir müfredat sunar (Steiner, 1924). Reggio Emilia yaklaşımı ise çocuğu “proje ortağı” olarak konumlandırarak araştırma temelli, işbirlikçi ve iletişim odaklı öğrenme ortamları oluşturur (Edwards, Gandini ve Forman, 1998). Bu modellerde sınav ve notlandırma yerine portfolyo değerlendirmeleri, bireysel öğrenme profilleri ve niteliksel geri bildirimler ön plandadır; böylece “normal” sayılan tek tip öğrenci ideali sorgulanır ve her çocuğun öğrenme potansiyeli eşit şekilde desteklenir. Söz konusu yaklaşımlar, eğitim sistemini sadece disiplinci bir araç değil, aynı zamanda çocukların özerklik, yaratıcılık ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirebilecekleri esnek dönüşüm alanları olarak yeniden kurgular.

Finlandiya eğitim sistemi, disiplin anlayışında daha liberal bir yaklaşım benimser. Öğrencilere esnek sınıf düzenleri ve özerk öğrenme imkânları sunulur. Ancak bu model bile, çocukların

“özgür” seçimlerinin aslında devlet tarafından belirlenen yaratıcılık ve yenilikçilik normlarına uygun olduğu eleştirisine maruz kalır (Simola, 2005: 456).

Buna karşılık, Çin’deki “*gaokao*” (yükseköğretime giriş sınavı) sistemi, öğrencileri tek bir sınavla hayatlarını belirleyen bir disiplin mekanizmasıdır. Öğrenciler, sınav stresi nedeniyle uyku bozuklukları ve depresyon gibi sorunlar yaşar (Kipnis, 2019: 34). Bu iki model arasındaki fark, iktidarın bedenler üzerindeki kontrolünün derecesini gösterir.

Paulo Freire’nin (1970) “ezilenlerin pedagojisi”, eğitimdeki iktidar ilişkilerine radikal bir eleştiri getirir. Freire, geleneksel eğitimin öğrencileri “boş kaplar” olarak gördüğünü ve pasifleştirdiğini savunur. Buna karşılık, Brezilya’daki “Topraksızlar Hareketi” okullarında çocuklar, tarım reformu mücadelesiyle iç içe bir eğitim alarak politik öznelliklerini geliştirir (Fernandes ve Da Trindade, 2024).

Benzer şekilde, İtalya’daki “*Reggio Emilia*” yaklaşımı, çocukların yaratıcılığını merkeze alarak disiplin mekanizmalarını esnetir. Ancak bu tür alternatif modeller bile, devlet denetimi ve finansman sorunları nedeniyle marjinal kalmaktadır (Moss, 2007: 89).

Eğitim kurumları, çocuk bedenleri üzerindeki iktidar mücadelesinin en yoğun yaşandığı alanlardan biridir. Foucault’nun (1975) deyişiyle, “Okul, hapishanenin toplumsal bir prototipidir” (s. 228). Ancak bu iktidar ilişkileri, kaçınılmaz bir kader değildir. Freire ve diğer eleştirel pedagogların gösterdiği gibi, eğitimin özgürleştirici potansiyeli, çocukların bedensel ve zihinsel özerkliğini tanıyan alternatif modellerle hayata geçirilebilir.

Çocuk İşçiliği ve Kapitalist Biyopolitika

Giorgio Agamben’e (1998) göre, egemen iktidar belirli grupları hukukun korumasından dışlayarak onları “yaşamın çıplak biyolojik temsillerine” indirger. Çocuk işçiler, tam da bu paradigmanın içinde konumlanır: Korunması gereken savunmasız bireyler olarak tanımlansalar da, kapitalist üretim süreçlerinde “işlevsel nesneler” haline getirilirler. Bu durum, çocukların hem hukuki statülerinin askıya alınmasına hem de biyopolitik bir sömürüye maruz kalmasına yol açar.

Agamben’in istisna hâli teorisi, çocuk işçiliğin yasal düzenlemelerle fiili uygulamalar arasındaki çelişkiyi açıklar. Örneğin, Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) 182 No’lu Sözleşmesi (1999), çocukların en kötü biçimlerdeki işçiliğini yasaklar. Ancak Bangladeş’teki hazır giyim fabrikalarında 6-14 yaş arası çocuklar, günde 12 saatlik çalışma temposunda “gizli işgücü” olarak sömürülmektedir (Rahman, 2021: 112). Bu çocuklar, yasal korumaların işlemediği “istisnai alanlarda” varlıklarını sürdürür. Agamben’in (2005) vurguladığı gibi, “hukuk, kendi ihlali üzerinden varlığını yeniden üretir” (s. 57).

Çocuk bedenlerinin *çıplak hayat* olarak metalaşması, kapitalist biyopolitikanın tipik bir sonucudur. Yukarıda belirtildiği gibi, Marx'ın (1867) teorisi, bu sömürüyü ekonomik açıdan açıklarken; Agamben (1998), bu kez, çocuk emeğinin hukuk-dışlaştırılarak “ölüme terk edilebilir” bir statüye indirgenmesini vurgular. Hindistan'daki pamuk tarlalarında çalışan çocuklar, tarım ilaçlarına maruz kalarak kronik hastalıklarla yaşamak zorunda bırakılır (Srivastava, 2005: 89). Bu örnekler, çocukların yalnızca ekonomik değil, biyolojik varlıklarının da kapitalist sistem tarafından tüketildiğini gösterir. 19. yüzyıl İngiltere'sinde endüstri devrimi, çocuk işçiliğın kitleleşmesine yol açmış ve fabrikalarda makine başında 16 saat çalıştırılan 5 yaşındaki çocuklarda fiziksel deformasyonların ortaya çıktığı görülmüştür (Cunningham, 1990: 73). Foucault'nun (1975) disiplin kavramı burada devreye girer: Fabrikalar, çocuk bedenlerini endüstriyel ritme uyum sağlayacak şekilde “ehliileştirmek” için zorunlu çalışma saatleri ve ceza sistemleri kullandı. Bu süreç, çocukluğun “masumiyet” mitinin kapitalist üretim lehine çığnendiğini gösterir.

Günümüzde ise teknoloji endüstrisi, benzer bir sömürüyü farklı coğrafyalarda yeniden üretir. Kongo Demokratik Cumhuriyeti'ndeki kobalt madenlerinde çalışan çocuklar, akıllı telefon ve elektrikli araç bataryaları için kritik olan bu madeni çıkarırken ağır metallere maruz kalmaktadır (Kara, 2023: 45). Batılı şirketlerin “etik tedarik zinciri” söylemlerine rağmen, bu çocuklar hukukun görmezden geldiği “ölüm bölgelerinde” çalıştırılır. Çocuk işçiliğın dağılımı, küresel eşitsizliğin bir yansımasıdır. ILO verilerine göre (2013), Afrika'da her 5 çocuktan biri işçi olarak çalışırken, bu oran 2021 senesi için Avrupa'da %2'dir. Ancak bu istatistikler, Kuzey-Güney arasındaki ekonomik bağımlılığı gizler (ILO, 2013; ILO, 2022). Örneğin, Batı Afrika'daki kakao plantasyonlarında çalışan çocuklar, Avrupa'nın çikolata tüketimini sürdürmek için sömürölür (Berlan, 2013: 104). Agamben'in (1998) çıplak hayat kavramı, bu çocukların “insan” statüsünün bile askıya alındığı bir düzeni açıklar. Bu çerçevede, çocuk işçiliğın yasaklanmasına yönelik küresel çabaların (örneğin ILO sözleşmeleri) sınırları açıktır. Pakistan'daki halı dokuma atölyelerinde çalışan çocuklar, uluslararası denetimlerden kaçınmak için yer altına taşınmıştır (Ray, 2000). Bu durum, hukukun yerel ve küresel iktidar ağları tarafından nasıl manipüle edildiğini ortaya koyar.

Ancak çocuk işçiler, yalnızca mağdur değil, aynı zamanda direnişin öznelileridir. Latin Amerika'daki *Niños Trabajadores* (Çalışan Çocuklar) hareketi, çocukların emek haklarını savunarak onları “pasif kurbanlar” olarak gören söyleme meydan okur (Liebel, vd., 2023: 89). Bu hareket, çocukların çalışma koşullarını iyileştirmek için sendikal örgütlenmeler kurmuş ve hükümetlerle müzakere masasına oturmuştur. Benzer şekilde, Bangladeş'teki *Child Labour Elimination Movement*, tekstil işçisi çocukların eğitim ve sağlık hakları için kampanyalar düzenlemiştir (Salam ve Hossain, 2012). Bu örnekler, Agamben'in karamsar teorisinin ötesinde, çıplak hayatın politik direnişe evrilebileceğini gösterir.

Çocuk işçiliği, kapitalist biyopolitikanın insan hayatını metalaştıran yapısının en çarpıcı tezahürüdür. Ülkeden ülkeye değişen istihdam biçimleri; küresel iş bölümü, devlet kapasitesi ve

kalkınma düzeylerindeki farklılıklar, çocuk emeğinin görünürlüğünü ve yoğunluğunu belirler (ILO, 2021). Agamben'in (1998) teorisi, bu yapısal sömürünün hukukun istisna hâliyle meşrulaştırıldığını vurgular. Öte yandan, çocukların kolektif direniş pratikleri—örgütlenme, dayanışma ağları ve toplumsal farkındalık kampanyaları—bu karanlık tablonun içinde bile umut tohumları serper. Çocuk emeğinin tamamen ortadan kaldırılması, yalnızca yasal düzenlemelerle değil, kapitalist üretim ilişkilerinin köklü bir dönüşümüyle mümkündür.

Devletin Gözetim ve Denetim Mekanizmaları: Çocuk Refahı mı, Biyoiktidar mı?

“Çocuğun üstün yararı” söylemi, modern devletlerin en kutsal mitlerinden biridir; ancak bu söylemin ardında yatan, çocuk bedenleri üzerinde kurulan bir biyoiktidar rejimidir. Giorgio Agamben'in *homo sacer* teorisi, devletin çocukları koruma adı altında nasıl “çıplak hayat” alanlarına hapsedtiğini anlamak için kritik bir perspektif sunar. Agamben'e (1998) göre, modern iktidar, hukuku askıya alarak belirli grupları insanlık statüsünden çıkarır. Çocuklar ise bu süreçte, “korunması gereken” varlıklar olarak tanımlanırken, aynı zamanda devletin gözetim ve denetim mekanizmalarının nesnesi haline gelir. Bu paradoks, çocuk refahı politikaları ile biyoiktidar pratikleri arasındaki gerilimi ortaya koyar.

Michel Foucault (1976), biyoiktidarı, devletin nüfusun bedenleri ve yaşamları üzerinde kurduğu bir kontrol rejimi olarak tanımlar. Agamben ise bu kavramı radikalleştirerek, modern devletin “istisna hâli” aracılığıyla bireyleri hukuk-dışı bir konuma sürüklediğini savunur (2005: 3). Çocuklar, bu bağlamda hem korunması gereken hem de sürekli denetlenen “ikili” bir statüye sahiptir. Örneğin, sosyal hizmetlerin çocuğu “aile içi şiddetten koruma” gerekçesiyle ailesinden koparması, çocuğu devletin bakım kurumlarına hapsederken, onu bir “vaka dosyasına” indirger (Parton, 2014: 45).

ABD'deki Çocuk Koruma Hizmetleri (Child Protective Services-CPS), bu ikilemin tipik bir örneğidir. 2020 verilerine göre, CPS her yıl 3,5 milyon çocuğu “ihmal veya istismar”dan “korumak” için soruşturma başlatmakta, ancak bu çocukların %30'u bakım kurumlarında fiziksel veya duygusal şiddete maruz kalmaktadır (Roberts, 2022: 78). Koruma altına alınan çocukların yalnızca %20'si lise diploması alabilirken, siyahi çocukların beyaz çocuklara göre kurumlara yerleştirilme oranı 2,4 kat daha yüksektir (Child Welfare Information Gateway, 2021). Bu veriler, devletin “koruma” söyleminin, özellikle marjinal grupları hedef alan bir sosyal kontrol mekanizmasına dönüştüğünü ortaya koyar. Foucault'nun (1975) panoptikon metaforu burada somutlaşır: Sosyal hizmet uzmanları, aileleri sürekli gözetleyerek “ideal ebeveyn” normlarına uymayanları cezalandırır. Bu süreç, özellikle siyahi ve göçmen ailelerin çocuklarını orantısız şekilde hedef alır (Wacquant, 2009: 112).

Modern eğitim sistemi, çocuk bedenlerini disipline etmenin en sofistike aracıdır. Foucault'ya (1975) göre, okullar, öğrencileri sıralar, zil sesleri ve sınavlar aracılığıyla “itaatkâr bedenler” haline getirir. Günümüzde bu disiplin, dijital gözetim teknolojileriyle daha da derinleşmiştir.

Örneğin, Çin'deki “akıllı üniformalar”, öğrencilerin derslere odaklanma sürelerini ölçerek verileri devlet sunucularına aktarmaktadır (Jin, 2021: 34).

ABD'de ise okullarda yüz tanıma sistemleri, öğrencilerin “şüpheli” davranışlarını tespit etmek için kullanılmakta, bu da özellikle siyahi öğrencilerin orantısız şekilde cezalandırılmasına yol açmaktadır (Browne, 2015: 67). Agamben'in (1998) istisna hâliteorisi burada devreye girer: Öğrenciler, “güvenlik” gerekçesiyle temel mahremiyet haklarından mahrum bırakılır.

Avrupa'daki mülteci kampları, devletin biyoiktidarının en çarpıcı örneklerinden biridir. Yunanistan'ın Lesbos Kampı'nda yaşayan çocuklar, temiz su ve tıbbi yardımdan yoksun bir şekilde, hukukun askıya alındığı bir “çıplak hayat” alanında tutulmaktadır (Balouziyeh, 2017). Bu kamplarda, çocukların biyometrik verileri toplanarak sınır dışı prosedürlerinde kullanılır (Lemberg-Pedersen, 2019: 89). Bu durum, Arendt'in (1951) vatansızlar kavramını hatırlatır: “İnsan hakları, vatandaşlık statüsü olmadan bir hayalettir” (s. 377).

Benzer bir tablo, ABD-Meksika sınırındaki gözaltı merkezlerinde de görülür. 2019'da 5.400'den fazla çocuk, ailelerinden kopararak kafeslerde tutulmuş ve psikolojik travmalara maruz kalmıştır (NBCnews, 2019). Bu çocuklar, Agamben'in (2005) “hukukun terk ettiği alan”da (s. 57), insanlıklarını kaybetmiş birer homo sacer'dir.

İsveç'in çocuk refahı modeli, devlet müdahalesini “insani” bir çerçeveye oturtmayı hedefler. Ancak bu model bile eleştirilere açıktır: 2021'de İsveç'te koruma altına alınan çocukların %25'i, ailelerinin “kültürel yetersizliği” gerekçesiyle beyaz ailelere evlatlık verilmiştir (Höjer, 2022: 112). Bu durum, devletin “refah” söyleminin altında yatan ırkçı ve kültürel normları gözler önüne serer.

Buna karşılık, Rusya'da devlet, “yetimhaneleri” birer siyasal propaganda aracına dönüştürmüştür. Çocuklar, devlet yanlısı ideolojik eğitimlerle “Vatanseverlik” normlarına göre şekillendirilirken, muhalif ailelerin çocukları keyfi şekilde koruma altına alınır (Sperling, 2014: 45).

Devletin gözetim ve denetim mekanizmaları, çocukları “koruma” adı altında biyoiktidarın nesneleri haline getirir. Agamben'in (1998) vurguladığı gibi, bu süreçte çocuklar, hukukun korumasından çıkarılarak “çıplak hayat” statüsüne indirgenir. Çözüm, çocuk haklarını devletin paternalist söyleminden kurtararak, çocukların politik özneler olarak tanınmasından geçer. Örneğin, Almanya'daki *Kinderbüro* (Çocuk Ofisleri), çocukların yerel yönetim kararlarına doğrudan katılımını sağlayarak bu yönde umut verici bir model sunar (Gill, 2021).

Direnış ve Özgürleşme: Çocuk Haklarının Agamben'ci Bir Yorumu

Çocukluk, modern iktidar yapılarının en yoğun biçimde müdahil olduğu biyopolitik alanlardan

biridir. Giorgio Agamben'in istisna hâli ve çıplak hayat kavramları, çocukların yalnızca korunması gereken savunmasız bireyler değil, aynı zamanda iktidarın üretici ve düzenleyici formlarına maruz kalan siyasi bedenler olarak yeniden düşünülmesini mümkün kılar. Agamben'e (1998) göre, istisna hâli yalnızca hukukun askıya alındığı olağanüstü bir durum değil, egemen iktidarın normu yeniden tanımlayarak çıplak hayatı yönettiği sürekli bir düzenleme biçimidir. Bu çerçevede çocuklar, devletin koruma adı altında kurumsal disiplin mekanizmalarıyla çevrelediği, biyolojik olarak yaşamaya indirgenmiş ama siyasal olarak konuşamayan varlıklar hâline getirilir. Ancak tam da bu istisna rejimi içinde, çocukların politik öznelliklerinin filizlenebileceği direniş biçimleri ortaya çıkabilir. Bu nedenle çocuklar, yalnızca edilgen mağdurlar olarak değil, iktidar yapılarını dönüştürebilecek potansiyel taşıyan özneler olarak ele alınmalıdır.

Agamben'in (2005) istisna hâli teorisi, hukukun askıya alındığı alanların yalnızca şiddet değil, aynı zamanda yeni politik formların ortaya çıkabileceği boşluklar olduğunu savunur. Bu bağlamda, mülteci kampları veya çocuk cezaevleri gibi "çıplak hayat" bölgeleri, çocukların kolektif direniş pratikleri için birer sahne haline gelebilir. Örneğin, Yunanistan'ın Moria Kampı'ndaki mülteci çocuklar, 2020'deki yangın sonrası düzenledikleri protestolarla Avrupa'nın göç politikalarını teşhir etmiştir (Trimikliniotis ve Tsianos, 2023). Bu eylemler, Agamben'in (1998) "hukukun terk ettiği alanda siyasetin yeniden icadı" tezini doğrular niteliktedir.

Foucault'nun (1976) karşı-savunma (*counter-conduct*) kavramı, bu direnişi anlamak için kritiktir: Çocuklar, biyoiktidarın dayattığı normları reddederek kendi özgürlük alanlarını yaratır. Örneğin, Hindistan'daki Bal Panchayat (Çocuk Meclisleri), çocuk işçilerin haklarını savunmak için yerel yönetimlerle müzakere masasına oturmuştur (Balagopalan, 2014: 112).

Nazi toplama kamplarındaki çocukların gizlice düzenlediği tiyatro oyunları veya şiirler, Agamben'in (1998) "sözsüz hayat" kavramını altüst eden bir direniş biçimidir. Örneğin, Terezín Kampı'nda tutulan Yahudi çocuklar, Brundibár operasını sahneleyerek hem sanat aracılığıyla hayatta kalmış hem de faşist iktidara meydan okumuştur (Mackinnon, 2022). Benzer bir direniş, Güney Afrika'da ırkçı eğitim politikalarını protesto eden öğrencilerin polis şiddetine rağmen "Özgürlük Şarkısı"nı (*Nkosi Sikelel' iAfrika*) söyleyerek apartheid rejimini sarstıkları 1976'daki Soweto Ayaklanması'nda görülmüştür (Hirson, 1979). Bu örnekler, çocukların "mağdur" statüsünü aşarak politik aktörler haline geldiğini gösterir.

Greta Thunberg'in başlattığı *Fridays for Future* hareketi, çocukların küresel iktidar mekanizmalarını nasıl hedef alabileceğinin en çarpıcı örneğidir. 2019'da 4 milyon çocuk, 150 ülkede iklim krizine karşı greve giderek devletleri "boş vaatlerle" suçlamıştır (Thunberg, 2020: 78). Bu hareket, Agamben'in (2005) "istisna hâlini normalleştiren" iktidara karşı bir karşı-istisna yaratır: Çocuklar, okul gibi disiplin mekanizmalarını grevlerle askıya alarak politik bir dil inşa eder.

Dijital aktivizm de çocukların direniş repertuarına eklenmiştir. Suriyeli mülteci çocukların

kurduğu Çocuk Gazeteciler Ağı, kamplardaki yaşam koşullarını sosyal medya aracılığıyla belgeleyerek uluslararası toplumu harekete geçirmiştir (Gillespie vd., 2018). Bu pratikler, Arendt'in (1958) kamusal alan kavramını yeniden tanımlar: Çocuklar, dijital platformları birer “siyaset sahnesi”ne dönüştürür. Direniş pratikleri coğrafyaya ve bağlama göre farklılaşır. Örneğin, Filistin'deki çocuklar, İsrail işgaline karşı taş atma eylemleriyle direnirken (Joronen, 2015), Batılı ülkelerdeki çocuklar daha kurumsal yolları (örneğin mahkemeler) tercih eder. Ancak her iki durumda da çocuklar, Agamben'in (1998) “çıplak hayat” statüsünü reddederek politik öznelliklerini ortaya koyar. Ancak bu direniş, riskler de taşır. Myanmar'da askeri cuntaya karşı sokaklara çıkan çocuklar, tutuklanma ve işkence tehdidi altındadır (Kingston, 2018). Bu durum, direnişin bedelini gösterirken, aynı zamanda çocukların ne pahasına olursa olsun “sessiz kalmayacağını” kanıtlar.

Agamben'ci bir perspektif, çocuk haklarını salt hukuki koruma meselesi olmaktan çıkarıp politik bir mücadele alanına taşır. Çocuklar, “istisna hâli”nin pasif kurbanları değil, bu hâli parçalayacak aktif öznelerdir. Örneğin, Bangladeş'teki Child Parliament, çocuk işçilerin yasama süreçlerine katılımını sağlayarak devletin paternalist söylemini altüst etmiştir (Pincock vd, 2024). Bu minvalde, çocuk hakları aktivizmi, yalnızca “koruma” değil, “özgürleşme” odaklı olmalıdır. Çocukların politik kapasitesini tanıyan anayasal düzenlemeler (örneğin oy hakkı yaşının düşürülmesi) ve bağımsız çocuk meclisleri, bu yönde atılacak somut adımlardır.

Sonuç: Çocuk Haklarını Yeniden Düşünmek

Modern siyasal düzenin inşasında çocukluk, yalnızca biyolojik bir evre değil, disiplinler bir kurgudur. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi gibi metinler, çocukları evrensel hak öznesi olarak tanımlarken, Foucault'nun işaret ettiği normatifleştirici bir biyoiktidar mantığını da içinde barındırmaktadır. Burada, Giorgio Agamben'in “istisna hâli”, “çıplak hayat” ve “homo sacer” kavramları kritik bir perspektif sunar. Çocuk, hukuken tanınan ancak siyasal olarak bastırılan bir figürdür; iktidarın şekillendirdiği ama söz hakkı tanımadığı bir varlık olarak konumlanabilmektedir. Bu paradoks, modern devletin çocuğu hem koruyan hem de özneleştirmeyen ikili yapısını yansıtır.

Aydınlanma sonrası Avrupa düşüncesinde çocukluk, pedagojik söylemlerle kurumsallaşmıştır. Locke'un “boş levha” metaforundan Rousseau'nun “doğal çocuk” idealine uzanan bu miras, çocuğun gelişimsel potansiyelini vurgularken, aynı zamanda belirli normlar çerçevesinde kontrol edilmesi gerektiğini varsaymaktadır. Bu tarihsel yaklaşım, çocuğu “korunması gereken yarı özne” olarak kurgular. Ancak bu kurgu, çocuğu edilgen bir nesneye indirgemektedir. Agamben'in “çıplak hayat” kavramı tam da bu noktada devreye girer: Çocuk, siyasal bir öznenin ziyade, biyolojik varlığı üzerinden tanımlanan ve korunması gereken bir canlılık formuna dönüştürülür. Böylece yaşamı, yalnızca biyolojik değil, siyasal olarak da çıplaklaştırılmış bir hâl alabilmektedir.

Agamben'in “istisna hâli”, modern egemenliğin temelini oluşturan bir yapısal özelliktir. Yasaların

askıya alındığı ancak hukukî düzenin tamamen ortadan kalkmadığı bu alan, egemenin mutlak karar yetkisini meşrulaştırmıştır. Çocukluk, bu bağlamda bir “istisna hâli” olarak okunabilir. Aile, okul veya devlet bakım sistemlerinde çocuk, hakları olduğu ilan edilen ancak karar mekanizmalarına dahil edilmeyen bir konumdadır. Agamben’in “kamp” metaforu bu durumu netleştirir: Çocukluk, hukukun görünürde koruduğu ama siyasetin dışladığı bir alandır. “Çocuğun üstün yararı” gibi ilkeler, iyi niyetle formüle edilse bile, yetişkinlerin ve devletin tahakkümünü perdeleyen araçlara dönüşebilir. Hangi yararın “üstün” olduğuna kim karar verir? Bu soru, çocuğun iradesinin tanınmamasıyla derin bir çelişkiyi ortaya koyabilmektedir. Çocuk, hakları “verilen” bir nesne konumunda kaldığı sürece, hukuken tanınan ama siyasal olarak etkisiz bir “homo sacer” statüsüne hapsolür.

Modernliğin ürettiği “normal çocuk” imgesi, dışlayıcı bir nitelik taşımaktadır. Agamben’in “ayrım paradigması”, engelli, göçmen veya LGBTQ+ çocukları normatif düzenin dışına iter. Hukuk, bu grupları sözde kapsarken, pratikte onları marjinalleştirmektedir. Böylece çocuk hakları, kapsayıcılık iddiasının aksine, dışlamayı meşrulaştıran bir söyleme evrilebilir. Hakların özneyi güçlendirmek yerine sınırlandırması, siyasal-ontolojik bir sorgulamayı zorunlu kılar. Agamben’e göre, her hak tanımı bir “istisna alanı” yaratabilmektedir. Bu nedenle çocuk haklarının geleceği, mevcut tanımları genişletmekle değil, çocukları “hak kurucu özneler” olarak kabul eden yeni bir paradigmayla mümkündür.

Neoliberal düzen, biyoiktidarın çocuk bedeni üzerindeki tahakkümünü devletle sınırlı tutmaz. Piyasa mekanizmaları ve dijital kültür, çocukları tüketim nesnesi veya veri kaynağına indirger. Mahremiyet ihlalleri, algoritmik manipülasyon ve tüketim odaklı kimlikler, “çıplak hayat”ın ekonomik ve kültürel boyutunu gözler önüne sermektedir. Agamben’in analizi, bu süreçleri salt siyasal değil, aynı zamanda ekonomik tahakküm pratikleri olarak okumamızı sağlar.

Neticede, çocuk haklarını Agamben perspektifinden yeniden düşünmek, yalnızca hukuki düzenlemelere eleştiri getirmekle kalmaz; çocukluk kavramının ontolojik temellerini de sorgular. Çocukların “korunması gereken varlıklar” değil, özneleşebilen aktörler olarak tanınması, hem pedagojik hem de siyasal bir devrim gerektirmektedir. Bu dönüşüm, çocukları “gözetilen” değil, “kendi kaderini belirleyen” özneler olarak konumlandırmayı hedefler. Ancak bu şekilde çocuk hakları, koruyucu bir şemsiyeden özgürleştirici bir siyasal alana evrilebilecektir.

Kaynakça

Agamben, G. (1998). *Homo sacer: Sovereign power and bare life*. Stanford, California: Stanford University Press.

Agamben, G. (2005). *State of exception*. Chicago: University of Chicago Press.

Arendt, H. (1951). *The origins of totalitarianism*. New York: Harcourt Brace.

Arendt, H. (1958). *The human condition*. Chicago: University of Chicago Press.

- Balogopalan, S. (2019). *Inhabiting 'childhood': Children, labour, and schooling in postcolonial India*. New York: Palgrave Macmillan.
- Balouziyeh, J. (2017). Dispatch from Moria Refugee Camp: A crisis within a crisis. Erişim: 14 Aralık 2024, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3152178.
- Berlan, A. (2013). Social sustainability in agriculture: An anthropological perspective on child labour in cocoa production in Ghana. *Journal of Development Studies*, 49(8), 1088–1100. <https://doi.org/10.1080/00220388.2013.780041>
- Browne, S. (2015). *Dark matters: On the surveillance of blackness*. Durham: Duke University Press. Doi: <https://doi.org/10.1215/9780822375302>
- Butler, J. (2004). *Precarious life: The powers of mourning and violence*. London, New York: Verso.
- Butler, J. (2015). *Notes toward a performative theory of assembly*. Cambridge, London: Harvard University Press.
- Child Welfare Information Gateway. (2021). Foster care statistics 2021. U.S. Department of Health and Human Services. Erişim: 15 Aralık 2024, <https://www.childwelfare.gov/>
- Culbertson, S. ve Constant, L. (2015). *Education of Syrian refugee children: Managing the crisis in Turkey, Lebanon, and Jordan*. RAND Corporation.
- Cunningham, H. (1990). The employment and unemployment of children in England c. 1680–1851. *Past & Present*, 126(1), 115–150. Doi: 10.1093/PAST/126.1.115
- Donzelot, J. ve Deleuze, G. (1977). *La police des familles*. Paris: MINUIT.
- Dore, R. P. (2010). *Education in Tokugawa Japan*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
- Dursun, C. (2019). Ebeveynlerin çocuklarını sosyal medyada teşhiri: Çocuk hakları bağlamında bir değerlendirme. *Çocuk ve Medeniyet*, 4(8), 195–208.
- Edwards, C. P., Gandini, L. ve Forman, G. (1998). *The hundred languages of children: The Reggio Emilia approach—Advanced reflections (2nd ed.)*. Westport, CT: Ablex Publishing.
- Fernandes, R. C. ve Da Trindade, A. (2024). The conditions for building popular hegemony: Paulo Freire's 'inédito viável' and the experience of the Landless Workers' Movement (MST). *Globalisation, Societies and Education*, 22(1), 63–76. Doi: 10.1080/14767724.2023.2211532
- Foucault, M. (1975). *Discipline and punish: The birth of the prison*. New York: Vintage Books.
- Foucault, M. (1975). *Surveiller et punir: Naissance de la prison [Disiplin ve Ceza: Hapishanenin Doğuşu]*. Paris: Gallimard.
- Foucault, M. (1976). *The history of sexuality: Volume 1—An introduction*. New York: Vintage Books.
- Foucault, M. (1976). *Histoire de la sexualité I: La volonté de savoir [Cinselliğin Tarihi I: Bilme İsteği]*. Paris: Gallimard.
- Freire, P. (1970). *Pedagogy of the oppressed*. New York, London: Penguin Books.
- Gill, T. (2021). *Urban playground: How child-friendly planning and design can save cities*. London: Riba Publishing.
- Gillespie, M., Osseiran, S. ve Cheesman, M. (2018). Syrian refugees and the digital passage to Europe: Smartphone infrastructures and affordances. *Social Media+ Society*, 4(1). Doi: 2056305118764440.

Girard, R. ve Gregory, P. (1972). *La violence et le sacré* (Vol. 487). Paris: Grasset.

Hamilakis, Y. (2021). Food as affirmative biopolitics at the border: Liminality, eating practices, and migration in the Mediterranean. *World Archaeology*, 53(3), 531–546. Doi: <https://doi.org/10.1080/00438243.2021.2021980>

Hirson, B. (1979). *Year of fire, year of ash: The Soweto revolt—Roots of a revolution*. London: Zed Books.

Höjer, I. (2022). Child welfare and cultural politics in Sweden. *Journal of Social Policy*, 51(3), 589–605.

HRW. (1995). *Bosnia-Herzegovina: The fall of Srebrenica and the failure of U.N. peacekeeping*. Erişim: 12 Şubat 2025, <https://www.hrw.org/reports/pdfs/b/bosnia/bosnia95o.pdf>

HRW. (2020). *India: Events of 2019*. Erişim: 2 Şubat 2025, <https://www.hrw.org/world-report/2020/country-chapters/india>

ILO. (2013). *Accelerating action against child labour in Africa – Building on experience and results*. Erişim: 20 Şubat 2025, https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@africa/documents/publication/wcms_242558.pdf

ILO. (2022). *Child labour statistical profile: Europe and Central Asia*. Erişim: 20 Şubat 2025, https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@ipec/documents/publication/wcms_831558.pdf

International Labour Organization. (2021). *Global estimates of child labour: Results and trends, 2012–2020*. ILO. Erişim: 20 Şubat 2025, <https://www.ilo.org>

Indyturk. (2020). *Yemen'deki kolera salgını 2019'un ilk yarısında 200 binden fazla çocuğu vurdu*. Erişim: 12 Şubat 2024, <https://www.indyturk.com/node/49206/d%C3%BCnya/yemen%E2%80%99deki-kolera-salg%C4%B1n%C4%B1-2019un-ilk-yar%C4%B1s%C4%B1nda-200-binden-fazla-%C3%A7ocu%C4%9Fu-vurdu>

Jin, S. (2021). The disciplinary surveillance over students from big data-based measurement and assessment in education—A philosophical examination into the instrumentalization of education. İçinde Y. Deng ve B. Gao (Der.), *Educational research in China* (pp. 17–34). Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-16-1520-7_2

Joronen, M. (2015). *Minor (s) matter: Stone throwing, securitization, and the government of*

Palestinian childhood under Israeli military rule. İçinde Millei Zsuzsa ve Robert Imre (Der.) Childhood and Nation: Interdisciplinary Engagements (ss. 95–116). London: Palgrave Macmillan US. Doi:10.1057/9781137477835_6

Kara, S. (2023). Cobalt red: How the blood of the Congo powers our lives. New York: Harper Collins.

Kingston, L. N. (2018). Protecting the world's most persecuted: The responsibility to protect and Burma's Rohingya minority. The International Journal of Human Rights, September, 2015, 19(8): 1-3. Doi:10.1080/13642987.2015.1082831

Kipnis, A. (2019). Governing educational desire: Culture, politics, and schooling in China. Chicago: University of Chicago Press.

Lemberg-Pedersen, M. (2019). Manufacturing displacement: Externalization and postcoloniality in European migration control. Global Affairs, 5(3). Erişim: 20 Mart 2024, <https://www.tandfonline.com/eprint/BSCSQHSU35UGGSJUSNRN/full?target=10.1080/23340460.2019.1683463>

Liebel, M., Budde, R., Markowska-Manista, U. ve Meade, P. (2023). Child-hoods of the global South: Children's rights and resistance. Bristol: Bristol University Press. Doi:10.51952/9781447370437

Mackinnon, G. (2022). The role of the creative arts in fostering resistance, resilience, and survival: Lessons from the Terezin Holocaust experience. Journal of Health and Human Experience, 8(2), 38–56.

Marx, K. (1867). Capital: A critique of political economy (Vol. 1). New York, London: Penguin Classics.

Mbembe, A. (2003). Politiques de la vie et violence spéculaire dans la fiction d'Amos Tutuola. Cahiers d'études africaines, 43(172), 791–826. Doi: 10.4000/etudesaficaines.1466

Montalvo, S. P. (2024). Mental health implications on migrant children detention and family separation at the US–Mexico border detention centers. (Yayınlanmamış Doktora tezi, The Faculty of The Chicago School: USA)

Montessori, M. (1912). The Montessori method. New York: Frederick A. Stokes Company.

Moss, N. A. F. (2022). Child labour in the Democratic Republic of Congo's cobalt mines: The United Nations and the European Union as providers of human security (2016–2022)

(Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Universidade do Minho: Portuga).

Moss, P. (2007). Bringing politics into the nursery: Early childhood education as a democratic practice. *European Early Childhood Education Research Journal*, 15(1), 5–20. Doi: 10.1080/13502930601046620

NBC. (2019). More than 5,400 children split at border, according to new count. Erişim: 20 Şubat 2025, <https://www.nbcnews.com/news/us-news/more-5-400-children-split-border-according-new-count-n1071791>

Newsweek. (2025). Southern border immigrants face DNA tests under new bill. Erişim: 30 Mart 2025, <https://www.newsweek.com/dna-tests-southern-border-immigration-new-bill-2013836>

Parton, N. (2014). The changing politics and practice of child protection and safeguarding in England. İçinde Stephen Wagg ve Jane Pilcher (Der.) *Thatcher's grandchildren? Politics and childhood in the twenty-first century* (pp. 45–68). London, New York: Palgrave Macmillan UK.

Pérez-Sales, P., Galán-Santamarina, A., Zunzunegui, M. V. ve López-Martin, S. (2022). Refugee camps as torturing environments—An analysis of the conditions in the Moria reception center (Greece) based on the torturing environment scale. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(16), 10233. Doi: <https://doi.org/10.3390/ijerph191610233>

Pincock, K., Jones, N., Van Blerk, L. ve Gumbonzvanda, N. (2024). *Young people in the Global South: Voice, agency and citizenship*. London: Taylor & Francis.

Rahman, S. (2021). *The Bangladesh garment industry and the global supply chain: Choices and constraints of management*. Oxon, New York: Routledge.

Ray, R. (2000). Analysis of child labour in Peru and Pakistan: A comparative study. *Journal of Population Economics*, 13, 3–19. Doi: <https://doi.org/10.1007/s001480050119>

Roberts, D. (2022). *Torn apart: How the child welfare system destroys black families—and how abolition can build a safer world*. New York: Basic Books.

Rose, N. (1999). *Governing the soul: The shaping of the private self*. London: Free Association Books.

Salam, S. A. ve Hossain, M. M. (2012). Communication strategies of NGOs' child labour elimination programme: A case study in Bangladesh. *Social Sciences Review (The Dhaka University Studies, Part-D)*, 29(01), 51–72.

Schmitt, C. (1922). *Political theology: Four chapters on the concept of sovereignty*. Chicago: University of Chicago Press.

Sepli, A. (2024). Birleşik Krallık–Ruanda sığınma ortaklığı mutabakatının Birleşik Krallık’ın göç politikaları çerçevesinde değerlendirilmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(1), 26–48. Doi: <https://doi.org/10.17153/oguiibf.1331220>

Seth, M. J. (2002). *Education fever: Society, politics, and the pursuit of schooling in South Korea*. Honolulu: University of Hawaii Press.

Shohel, M. M. C. (2022). Education in emergencies: Challenges of providing education for Rohingya children living in refugee camps in Bangladesh. *Education Inquiry*, 13(1), 104–126. Doi: <https://doi.org/10.1080/20004508.2020.1823121>

Simola, H. (2005). The Finnish miracle of PISA: Historical and sociological remarks on teaching and teacher education. *Comparative Education*, 41(4), 455–470. Doi: [10.1080/03050060500317810](https://doi.org/10.1080/03050060500317810)

Socialeurope. (2023). Overcrowded camps at Europe’s borders. Erişim: 10 Şubat 2025, <https://www.socialeurope.eu/overcrowded-camps-at-europes-borders>

Sperling, V. (2014). *Sex, politics, and Putin: Political legitimacy in Russia*. Oxford, New York: Oxford University Press. Doi: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199324347.001.0001>

Srivastava, R. S. (2005). *Bonded labour in India: Its incidence and pattern*. Geneva: International Labour Office Publishing.

Stańczyk, E. (2014). Commemorating young victims of World War II in Poland: The forgotten children’s camp in Litzmannstadt/Łódź. *East European Politics and Societies and Cultures*, 28(3), 614–638. Doi: [10.1177/0888325414532495](https://doi.org/10.1177/0888325414532495)

Steiner, R. (1924). *The education of the child: And early lectures on education* (Çev. M. Wilson). New York: Anthroposophic Press.

Syriatimes. (2022). The children’s parliament in the liberated countryside of Raqqa discusses the reality of the governorate. Erişim: 31 Mart 2025, <http://syriatimes.sy/the-children-s-parliament-in-the-liberated-countryside-of-raqqa-discusses-the-reality-of-the-governorate-in-the-presence-of-those-concerned/>

Şentöregil, M. (2017). *Suriyeli çocuk sığınmacıların Türk yazılı basınında temsili* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Anadolu Üniversitesi).

Thunberg, G. (2020). Our house is on fire: Scenes of a family and a planet in crisis. New York, London: Penguin Books.

Trimikliniotis, N., & Tsianos, V. (2023). A refugee crisis or a crisis of anti-immigrant politics? Hostile refugee reception, the pandemic and new solidarities in Cyprus. İçinde Vasilios Ioakimidis ve Aaron Wyllie (Der.). Social work's histories of complicity and resistance (ss. 183–203). Bristol: Policy Press. Doi: <https://doi.org/10.51952/9781447364306.ch012>

Tsang, E. Y. H. (2020). Profit making disguised as rehabilitation: The biopolitics of homo sacer in China's custody education program for sex workers. The Prison Journal, 100(1), 27–48. Doi: <https://doi.org/10.1177/00328855198822>

Tyack, D. B. (1974). The one best system: A history of American urban education. Cambridge, London: Harvard University Press.

UNHCR. (2020). Global trends: Forced displacement in 2020. Erişim: 14. Mart 2025, <https://www.unhcr.org/media/global-trends-forced-displacement-2020>

UNHCR. (2021). Rohingya emergency. Erişim: 10 Şubat 2025, <https://www.unhcr.org/emergencies/rohingya-emergency>

UNICEF. (2017). Over 40 per cent of Syrian refugee children in Turkey missing out on education, despite massive increase in enrolment rates. Erişim: 1 Şubat 2025, <https://www.unicef.org>

UNICEF. (2021). Education under attack in Gaza. Erişim: 19 Şubat 2025, <https://www.unicef.org/education-under-attack>

UNICEF. (2023). Children recruited by armed forces or armed groups. Erişim: 11. Şubat 2025, <https://www.unicef.org/protection/children-recruited-by-armed-forces>

UNICEF. (2024). Report on analysis for out-of-school Syrian children. Erişim: 1 Şubat 2025, <https://www.unicef.org/turkiye/en/reports/report-analysis-out-school-syrian-children>

UNIPD. (2023). UNICEF: 11 children die at sea every week on the Mediterranean route. Erişim: 1 Şubat 2025, <https://unipd-centrodirittiumani.it/en/news/unicef-11-children-die-at-sea-every-week-on-the-mediterranean-route#:~:text=Since%20the%20beginning%20of%202023,or%20disappear%20in%20the%20Mediterranean>

Vaughn, L., Balch, A., Johns, J. L. ve Currie, S. (2019). Transparency in supply chains and the lived experiences of workers and their families in the garment sectors of Bangladesh and Myanmar. *Journal of the British Academy*, 7(s1), 35–60. Doi: <https://doi.org/10.5871/jba/007s1.035>

Wacquant, L. (2009). *Punishing the poor: The neoliberal government of social insecurity*. Durham: Duke University Press.

Webster, D. H. (1973). *The ragged school movement and the education of the poor in the nineteenth century* (Yayınlanmamış Doktora tezi, University of Leicester).

Wheeler, S. (2017). "All of my body was pain": Sexual violence against Rohingya women and girls in Burma. USA: Human Rights Watch. Erişim: 25 Mart 2025, https://www.hrw.org/sites/default/files/report_pdf/burma1117_web_1.pdf

Yıldırım, Y. (2020). Greta Thunberg ve iklim için okul grevleri: Küresel iklim aktivizminde yeni süreç. *Politik Ekonomik Kuram*, 4(1), 45–71. Doi: <https://doi.org/10.30586/pek.691712>

Çocukluk Çalışmalarında Yöntembilim: Çocuklarla Yapılan Araştırmaların Sosyolojik Potansiyelleri¹

Methodology in Childhood Studies: Sociological Potentials of Research with Children

Seran DEMİRAL²

Gönderilme Tarihi: 08.04.2025

Kabul Tarihi: 30.05.2025

ÖZET

Çocukluk çalışmalarını metodolojik açıdan değerlendiren bu makalenin öncelikli amacı, çocukluğun sosyoloji ve antropoloji alanındaki niteliksel yöntemlerle araştırılmasının önemini vurgulamaktır. Sosyal bilimlerde yirminci yüzyılın gündemini oluşturan ve kuramsal bilgiyle ampirik araştırmanın, teori ile pratiğin kesişiminden ortaya çıkan bilimsel bilginin altını çizen yaklaşımlar düşünüldüğünde, görece yeni bir alan olan çocukluk sosyolojisinin niteliksel araştırma yöntemlerine katkısı da bu yazının soruşturduğu konular arasındadır. Sosyal bilimlerin yapı, fail, aktör, etkileşim, gündelik hayatın bilgisi gibi kavramları çerçevesinde, sahadan yükselen seslerden yola çıkarak araştırma öznelerinin bilgisinin üretilmesi ilkesine dayanan bir bilim üretme anlayışının çocukluk çalışmaları açısından ele alındığı bu çalışmada, dramaturji, fenomenoloji, etnografi gibi yöntemlerden örnekler vererek çocuklarla gerçekleştirilen saha araştırmalarına dair genel bir izlek sunulmaktadır. Ayrıca, güncel bilimsel çalışmalarda git gide yaygınlaşan katılımcı yaklaşımlar ve katılımcılarla birlikte bilgi üretimi anlayışlarında çocukluk çalışmalarının yol göstericiliği tartışılmaktadır. Bu bağlamda, yine çocukların kültürlerini araştıran araştırmacılardan örneklerle akran kültürleri ve akran kültürlerinin bileşenlerinin, yeni sosyal bilim yaklaşımlarında kavramsal ve metodolojik olarak taşıdığı potansiyeller gündeme getirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çocukluk sosyolojisi, niteliksel yöntemler, katılımcı araştırma, akran kültürleri.

ABSTRACT

This article aims to evaluate childhood studies from a methodological perspective, emphasising the necessity of childhood research through methods based on qualitative approaches in the fields of sociology and anthropology. Considering the approaches in the social sciences throughout the twentieth century that highlight the intersection of theoretical knowledge and empirical research, and the fusion of theory and practice in the production of scientific knowledge, this paper also explores the contributions of the relatively new field of the sociology of childhood to qualitative research methods. Within the framework of key concepts such as structure, agency, actor, interaction, and everyday life, this study examines a knowledge production approach grounded in the voices emerging from the field and focuses on what this means for childhood studies. Drawing on methods such as dramaturgy, phenomenology, and ethnography, it provides an overview of fieldwork conducted with children. In the following sections, the article discusses the increasing prominence of participatory approaches and co-production of knowledge in contemporary research, highlighting how childhood studies offer valuable insights in these areas. In this regard, drawing on examples from researchers who study children's cultures, the paper discusses peer cultures and the components of these cultures in terms of the conceptual and methodological potentials they hold within new approaches in the social sciences.

Keywords: Sociology of childhood, qualitative methods, participatory research, peer cultures

¹ Demiral, S. (2025). Çocukluk Çalışmalarında Yöntembilim: Çocuklarla Gerçekleştirilen Araştırmaların Sosyal Bilimlerde Yeri ve Güncel Yaklaşımlardaki Potansiyeli. Oditoryum Eleştirel Sosyal Bilimler Dergisi, 4(6), Ss. 51- 70 ISSN: 2980-0439.

² Doç. Dr. BAHCESEHIR UNIVERSITY, seran.demiral@boun.edu.tr ORCID: 0000-0001-9618-8295.

Giriş

Bu çalışma, saha süreci 2018-2019 öğretim yılı boyunca sürmüş, ardından 2020 yaz aylarında tamamlanmış bir doktora çalışmasının yöntemle ilgili yazılmış detaylı bir bölümüne dayanmaktadır. Doğrudan alınarak kullanılan kısımlar sosyolojinin niteliksel metodolojik yaklaşımları çerçevesinde bu yazı kapsamında ilişkilendirilerek detaylıca tartışılmaktadır. Yazının temel vurgusu, etnografi ve fenomenoloji başta olmak üzere niteliksel yöntemlerin çocukluk çalışmalarında oynadığı rolün önemi hakkındadır. Öte yandan doktora tezinde bu konunun kapsamlıca değerlendirilmesine ihtiyaç duyulmuş olmasının sebepleri arasında çocukluk sosyolojisinin Türkiye’de çok yeni bir alan olması, genel olarak çocukluk çalışmalarının halen akademinin ilgi sahasında kendine sınırlı olarak yer bulması ve yer bulduğundaysa çocuğun öznelliğine yeterli önemi vermemişidir. Bu gibi sebeplerle, tez yazımı sırasında özel olarak çocukluk sosyolojisinin tarihi ve gelişimini ele almakla yetinilmemiş, çocukluk çalışmalarında yöntem başlıklı uzun bir bölümde çocuklarla yapılan çalışmalar hem etik boyutları çerçevesinde hem kullanılan farklı teknikler açısından ele alınmıştır.

Aradan geçen seneler içerisinde alanda yapılan araştırmalar, yazılar yaygınlaşsa, derginin bu sayısı gibi başka çeşitli mecralarda çocukluk meselesine daha fazla yer verilse de hâlâ yöntem konusunun tartışılma gereği sürmektedir. Çünkü çocuklarla yapılan araştırmalarda çocuğun yetişkin karşısındaki konumuna dair geleneksel, hiyerarşiye dayalı bakış açısının yansımaları, çocukluk alanının sosyolojinin yöntemleriyle bir arada düşünülmesinde yöntembilimsel sorunlara neden olabilmektedir. Çocukların öznelliğine yönelik sorulan her soru aslında araştırmaya katılım gösteren tüm öznelere araştırma deneyimi, bilgisi, akademik ve bilimsel meselelerle ilişkisi, araştırma sürecinin bir öğrenme ortamına dönüşmesi, araştırma sonuçlarının toplumsal açıdan etkileri gibi pek çok önemli konuyu gündeme getirmelidir. En basit ifadesiyle çocuk, bireyselliği ve özneliğiyle, insandır, haliyle araştırma yöntemlerinde araştırmacı ile araştırılan özne arasındaki düşünömsel (refleksif) ilişkiyi sorgulayan her türlü mesele, çocukluk çalışmalarının da temel meselesidir. Bunun bir karşılığı olarak, çocukluk çalışmalarında uygulanan yöntemlerin sosyal bilimlere katkısını gündeme getirmek ayrıca önem taşımaktadır. Niteliksel araştırmada araştırmacı ile araştırılan insanları hem karşı karşıya hem bir araya getiren her türlü uygulama hakkında pragmatik soruları tartışmak, çocukluk çalışmalarındaki etik ve pratik meseleleri anlamak açısından kolaylaştırıcı rol oynamaktadır.

Sosyal bilimlerde -araştırmaya katılan kişilerin bütün süreçlerde yer alması fikrine dayanan- katılımcı yaklaşımlar (participatory approaches) yaygınlık kazanırken, araştırmacı olmayan ama araştırmanın konusu olan kişilerle -ya da bu kişilerin ürettiği bilgiyle inşa edilmesi gerektiği fikrine dayanan- ‘vatandaş bilimi’ (citizen science) gibi kavramlar son yıllarda önemli tartışmaların merkezinde konumlanmaya başlamıştır. Çocuğun kendi hayatının aktif araştırmacısı olması fikriyle şekillenen çocukluk sosyolojisindeki yöntem tartışmaları, sosyal bilimlerdeki bu gibi yeni yaklaşımlara rehberlik etme potansiyeli taşımaktadır. Sözü edilen güncel konuları düşünömsel kapsamına alacak olan yazıda, öncelikle çocukluk çalışmalarının gelişimi özetlenerek, 20. yüzyıl sosyolojisine yön veren çeşitli yöntem ve yaklaşımların çocukluk araştırmaları açısından işlevselliğine değinilecek, ardından 21. yüzyılın yeni arayışlarında çocukların ve çocukluk çalışmalarının rolüyle ilgili bir neticeye varılacaktır.

Çocukluk Çalışmalarının Sosyal Bilimlerin Kavramlarıyla Değerlendirilmesi

Çocukluk çalışmaları öncelikle gelişim psikolojisi ve davranış bilimlerinin ilgisini çekmiş, ancak yirminci yüzyıl ortalarında tarihsel ve toplumsal olarak araştırılmaya başlanmıştır. Antropolojik ve tarihsel açıdan çocukların ele alınma şekli, psikolojiden son derece farklı olarak çocuğun toplumdaki eyleyciliğinin altını çizmekte, farklı zaman ve mekânlarda değişen anlamlarını sorgulamaktadır (Mayall, 2013). 1980’li yıllarda sosyal bilimler alanında çocukluğun bir toplumsal inşa olduğu söylemi genel kanıya dönüşür, 1990’lara gelindiğinde ise ‘yeni çocukluk sosyolojisi’ olarak karşımıza çıkan yeni alan, çocukluğun sosyal bilimlerin temel ikiliklerinin ötesine geçmesine çabalar, yapı-fail (structure-agency) karşıtlığı çerçevesinde çocuğun konumunu sorgulama eğiliminde hareket eder. Bu bakış açısına göre, çocukluğun yapısı zamansal olarak değişirken, çocuğun kendisi toplumsal yapı içinde eylemde bulunan ve bu yapıyı dönüştüren aktör olarak görülmeye başlanır.

Sosyolojide ilk defa kuşak meselesini analitik bir şekilde çözümlemeye kalkışan Karl Mannheim’dan esinlenerek ‘kuşak’ kavramını çocukluk çalışmalarında tıpkı ‘toplumsal cinsiyet’ gibi, analitik bir araca dönüştürmeyi öneren önemli çocukluk araştırmacılarından Leena Alanen (2001: 21), sosyal yapı açısından çocuğun yerini tartışırken, “yapı faili içerir” ifadesiyle ikisinin birbirine karşılıklı olarak gereksinim duyduğunun altını çizer. Bu fikre göre çocuk, toplumla etkileşim içinde kendi perspektifini geliştirmekte, hakları için söylem üretmekte, böylece toplumsal özneye dönüşmektedir. Ortak tarihi olan, sosyal, politik ve kültürel tutumları benzer kimlikleri içeren bir ‘kuşak’ yapısının içinde farklı öznelerin, farklı düşünceleri kültürel pratikleri olması ne kadar olağansa, sosyal yapı içindeki çocuk faillerin varlığı da olağan, aynı zamanda sosyolojinin kavramları açısından dönüştürücüdür. Yapı-fail arasındaki ikiliğin ötesine geçme gayesindeki çalışmalar arasında (James ve James, 2004: 38-39) dikkat çeken kavramlardan biri kültürel yeniden üretimdir, buna göre sosyal yapılar “kalıcı ama değişken” bir özellik taşırlar. Yani her kuşak ürettiği yeni bilgiyle toplumsal yapıyı dönüştürme olanağına sahip olduğu kadar, kimlik kazanma sürecinde etkileşim içinde olan aktörler kendilerine özgü gelenek ve pratikler geliştirerek eylem halinde yapıyı yeniden kurarlar.

Fail olma hem bireysel hem kolektif süreçlerle gerçekleşen “insan olma durumudur” (James ve James, 2004: 111). Bireyselleşme ile sosyalleşmenin eşzamanlı geliştiği çocukluk, toplumda algılanma şekli gereği sosyal olarak inşa edilmiş bir kavram olmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal analizlerde bir değişken olma potansiyeli taşır (Kehily, 2009). Çocukluğun değişim gücüne odaklanan bu anlayışa göre, yapıdan faile yaklaşan çocuğun nitelikleri de şöyle sıralanmaya başlar: çocuk aktif toplumsal faildir; çocukluk çalışmaları toplumun yeniden inşasına katkı niteliği taşır; çocuklar kendileri için kültür ve etkileşim üretirler. “Hem ortak hem farklı yönleri olan bir deneyim” (Prout ve James, 1997: 29) olarak çocukluğu yapısal olarak incelemekten daha anlamlı olan çocukların kendilerini için incelemeye değer bir konuya dönüşmeleridir. Bu fikrin kendisi araştırmaya katılan öznelerin araştırma konusu haline gelmeleri, kültürün etkileşim içerisinde yeniden üretilen, canlı bir şey olması gibi konularla sosyal bilimlerdeki güncel anlayış ve yaklaşımları çağrıştırmaktadır. Çocukluk çalışmalarındaki önemli isimlerin her birinin bu düşünceye katkı sunduğu dikkat çeker: Qvortrup (1993; 1994) sosyolojide çocukluğun gelişmesine yapısalılık çerçevesinde değinen bir isim olmasının yanı sıra, farklı çocukluk deneyimlerinin çocukluğu nasıl biçimlendirdiğine değinen ilk isimlerden biridir mesela.

Onun izinden giden Prout ve James (1997), çocukluğun farklı çocuklar açısından nasıl yapılandırıldığı sorusunun önemine değinerek, yetkin toplumsal aktörler olarak çocuklarla çocukluğun yeniden yapılandırılması hakkında ilkeler ortaya koymuştur. Buna göre, çocukluk biyolojik olgunlukla sınırlı değil, daha ziyade toplumsal bir konudur; haliyle sosyo-ekonomik faktörlerden, cinsiyet, etnik köken gibi değişkenlerden ayrı düşünülemez. Çocukluk deneyimi kuşaktan kuşağa değiştiği gibi, kültürel ve çevresel faktörler de çocukluğun bilgisi üzerinde etkili olacaktır.

Çocukların çocukluğun bilgisine sahip olan asıl kişiler olduğunun kabulüyle birlikte çocukluk çalışmalarındaki paradigma değişiminin ilk basamağının gerçekleştiği söylenebilir. Buradaki epistemolojik dönüşüm, çocukların kendi kültürlerinin üreticisi özneler olarak tanınmasıyla metodolojik bir dönüşüme de kapı aralamaya başlar. Tıpkı genel olarak niteliksel sosyal bilim yöntemlerinde araştırılan öznenin sahanın bilgisini üretmesi gibi, çocuklar hakkında yapılacak araştırmalar ancak onların sözünü duymakla gerçekleşebilir; araştırmacının çocuğun yetkinliğini tanınması ve ona ses vermesi ilk gerekli koşuldur. Çocuklar, sadece kendi bilgilerini üretmekle sınırlı kalmayıp kendilerine ait kültürleri inşa eder. Sosyal hayatın inşasında rol oynayan aktif katılımcılar olarak çocuklar, kendilerine özel kültürleri yaratmaya muktedirler. Bu açıdan etnografinin çocukluk çalışmalarında yaygın kullanımı yerinde ve mühimdir.

Çocukların hayatının geçtiği mekânlar düşünüldüğünde aile ve okul gibi sosyal kurumlarda kültürün yeniden üretiminin (reproduction) gerçekleştiği düşünüldüğünde, bu mekânlarda gerçekleştirilen araştırmalar aracılığıyla çocukluğun anlaşılmasının olası olduğu söylenebilir. Yetişkin hayatının buralarda yeniden üretimi çocuğun sosyal fail olarak (social agent) “çeşitli etkinlikler ve sosyal ilişkilere dahil olmaya başlaması” (James, 2009) anlamını taşımaktadır. Bu düşüncenin kendisi, 1990’ların yeni çocukluk sosyolojisi anlayışındaki dönüşümü gerçekleştirmesi açısından son derece önemlidir. Daha önceleri yetkin olmadıkları üzerinden tanımlanan, yetersiz, bağımlı, tamamlanmamış olarak görülen ve daima bakıma muhtaç, eğitilmesi/yetiştirilmesi gereken varlıklar olan çocuk, nihayet ‘etken, fail, eyleyen’ özne olarak sosyal antropoloji ve sosyolojide yeni bir konum kazanır. Bu noktada ise, yetişkin araştırmacının çocuk karşısındaki konumu ve (olası) yetişkin bakış açısı eleştiriye açık bir mesele olarak karşımıza çıkar.

Yorumsayıcı Yaklaşım ve Akran Kültürleri

Yeni çocukluk sosyolojisinin temel fikirlerinden biri çocukluk kavramının politik ve kültürel olarak inşa edilmiş olduğu, diğeri ise çocukların kendilerini temsil etme gücüne sahip aktif, katılımcı özneler olduğudur. Mayall (2001) kuşakların yarattığı hiyerarşiler nedeniyle ortaya çıkan fırsatlara ve sınırlılıklara odaklanırken, yeni çocukluk paradigmasının çocukların etkin hale gelmesi anlamına geldiğini ekler. James’in (2009: 40) bu fikre ilavesi, hem toplumsal ilişkilerin hem farklı kültürlerin şekillenmesinde, önceki kuşakların gündelik hayatlarından izlerin olduğudur. Kültürlerin kuşaktan kuşağa aktarımı konusuna baktığımızda, Corsaro ve Eder’in (1990) yorumsamacı yaklaşımdan yararlanarak, “yorumsayıcı yeniden üretim” kavramını gündeme getirmeleri dikkat çekicidir: buna göre çocuk yetişkin dünyasını yorumlayarak kendi kültürünü yeniden üretmektedir. Çocuğun kültürü kavramının kullanımıyla çocukların erken yaşlardan ergenliğe hangi aktiviteler aracılığıyla, ne tip değer ve düşüncelere sahip olmaya başladıklarının anlaşılması amaçlanmaktadır. Çocukların kendilerine ait kimlikleri hangi

karşılaşmalar neticesinde inşa ettiklerini anlamak, onların toplumsallığını kuramlaştırmada yorumsayıcı bir yaklaşımın kullanılmasını gerekli kılar.

Yorumsayıcı ya da yorumsamacı (interpretive) olarak ifade ettiğimiz bu yaklaşım, sosyolojinin klasik döneminden bu yana yöntemsel ve kuramsal bilginin kesişimini tariflemesi açısından önemli bir kavramsal araç olma özelliği taşımaktadır. Sahada elde edilen verinin analizinde, pratikten teoriye giden bir süreçteki bilgi üretiminde temel bir anlayış olmanın yanı sıra, Corsaro'nun (2009) kültürler aracılığıyla yorumlayarak dönüştürdüğü şey, aynı zamanda Qvortup'un yapısalcı bakış açısıdır. Yorumsayıcı yaklaşım, çocukluğun belirli bir yapısal form olduğunu kabul eder fakat buna çocukların fail olma potansiyelini ekler: çocukların kültürlerine odaklanan çalışmalardaki temel görüş, çocukların çocukluk topluluğunun kurucu ortakları (co-creator) olduğudur. Topluluk inşasında rol oynayan başat kavramlardan biri olarak kültür, Ruth Benedict'in (1960) öncül çalışmasında, kuşaktan kuşağa aktarılan, çocuğa miras bırakıldır. Kültürün üretiminde insanın gelişim evrelerine bakan bu alanda çocuğun kültürün alıcısı olduğu, yani pasif bir konumda olduğu klasik bir bakış açısını görürüz. Çocukların kültürüne değinen Harris ise (1998: 399), oyunlar, kelimeler, stratejilerle dolu "karmaşık bir çanta" (a mixed bag) olarak tarif ettiği yeniden üretilen kültürde faile yer açan bir anlayışı gündeme getirir.

Corsaro ile Eder (1990), daha önce farklı yaş grupları için kullanılan akran kültürleri kavramını çocuklar için yorumladıkları makalelerinde çocukluğun aile ve sosyal yapı aracılığıyla nasıl dönüştüğü kadar çocukların kültürlerini nasıl dönüştürdüklerini de soruşturmaya başlar. Ebeveynlerin işgücüne katılım oranının artması, çocukların bakım hizmetinin aileden okul öncesi kurumlara taşınması gibi sebeplerle, çocuklar akranları olan diğer çocuklarla daha küçük yaşlarda bir araya gelmeye ve birlikte ortak kültürlerini inşa etmeye başlarlar. Bu analiz, yapı ile failin birbirini karşılıklı olarak nasıl etkilediğinin örneği olarak görülebilir. Sosyal yapı çocuğun bireyselliğini etkiledikçe, çocuklar eyleyerek oluşturdukları yapıyı yeniden üretmektedir. Corsaro'nun 'her gün birlikte zaman geçiren bir grup çocuk' olarak betimlediği, alışkanlıklarını, gündelik hayatlarını gözlemlediği akran çocuklar, kendi hayatlarının kontrolünü ele almak ve kontrol hissini diğerleriyle paylaşmak ister. Corsaro ağırlıkla çocukların kendi ürettikleri oyunlara, onların iletişim ağındaki çeşitli etkinliklere yer vermektedir (Demiral, 2020).

Huizinga'nın (1949) insanı, oyun oynama eylemiyle tanımladığı Homo Ludens kavramı hatırlanacak olursa, oyun sosyalleşmeyi sağladığı gibi, insanı toplumdaki rollere, diğer bir deyişle, çocuğu yetişkin rollerine hazırlayan bir işlev taşımaktadır. Buna benzer olarak Corsaro (2003) hayatın taklit edildiği oyun örnekleri verir. Kimi zaman meslekleri taklit eden çocuklar, oyunlar aracılığıyla toplumsal rolleri deneyimler. Öte yandan çocukların akran kültürleri yetişkin dünyasını taklit etmelerinden ibaret değildir. Her performanslarında, yetişkinlerden aldıkları bilgiyi yorumlayarak onu kendilerine uygun hale getirirler. Yeniden üretim sürecindeki bu uyarlayıcı yaklaşım, sosyolojinin yirminci yüzyıl teorileriyle köprü kurmayı olanaklı kılar; Goffman ve Schütz'ün bu açıdan çocukluğu anlamada nasıl işlevli olabileceğine ilerleyen bölümlerde yer verilecektir. Kendi kültürünü oluşturan çocuklar, 'kendilik'lerini (selfness) gündelik yaşam içinde kurgular. Bütün bu yaklaşımlarda ortaklaşan konunun 'fail çocuk' yaklaşımı olduğu görülmektedir. Çocuklar homojen bir topluluk değildir, dolayısıyla onlarla yapılacak her çalışma sosyal bilimlerdeki yöntemlerin inceliklerini taşımak durumundadır.

Çocuklarla Gerçekleştirilen Araştırmalarda Temel Stratejiler

Şimdiye kadar çocuklara dair dönüşen bakış açısının, çocukluk çalışmalarındaki anlayışı nasıl değiştirdiğine değinildi. Burada ise, önce bir yaklaşım olarak yorumsayıcılığın işlevinden, ardından çocukların kendilerini ilgilendiren konuların araştırmacılarına dönüşmelerinin sosyal bilimlerdeki nitel yöntemlerle nasıl ilişkilendiğinden söz edilecek. Bu açıdan, çocuğun eyleyciliğini merkeze alan ve onların kendi kültürlerinin üreticileri olduğunu savunan kavrayışın yöntem konusundaki yansımalarına değinmek önemli. Çocukluk kültürü araştırmasında etnografi, çocukların gündelik hayatının çalışılması konusunda ise fenomenolojik yaklaşımı sırasıyla ele alan metnin ilgili bölümlerinde, hem çocukluk çalışmalarında yöntem konusundaki temel kaynaklar referans olarak gösterilmekte, hem de araştırmalarda izlenen temel ortak stratejilerden bahsedilmektedir.

Çocuklarla antropolojinin olanaklarını tartışan öncül teorisyenlerden Hardman (2001), çocukların özerk dünyalarını kendilerine ait değer, inanç ve sosyal davranışlar bütünüyle yarattığını vurgulamaktadır. Bu özerklik ifadesi, Corsaro'nun akran kültürleri kavramını kullanma şekliyle aynıdır. Kendi dünyalarında varolan çocuklarla araştırma yapmak için sıralanan koşullar (Hardman, 2001), çocukların yaşadığı çevreye dahil olarak onlar gibi düşünmeyi öğrenmek, oyun ve aktivitelerinin parçası haline getirerek onları daha iyi tanımaktır. Böylece söylediklerini doğru analiz etmek, ürettikleri farklı -sözel olmayan- verinin yorumlamasını da yapabilmektir. Çocuklarla gerçekleştirilen çalışmaların yenilikçi yanlarından biri, kullanılan yöntemlerin çeşitliliğidir. Diğer bütün gruplarla gerçekleştirilmesi mümkün olan yöntemlerin çocuklarla çalışmalarda yaygınlığı, aslında onların yetkin olmadığı fikrinden ortaya çıkmıştır: çocukların kendilerini söze dayalı -verbal- değil, farklı biçimlerde de ifade etmelerine olanak tanıyan yöntemlerin her biri (görsel veri toplama, video-etnografi gibi yaygınlaşan yöntemler vb) sosyal bilimlere sundukları katkı açısından tartışmaya değerdir.

Bir yandan metodolojik bir çeşitlilik ortaya koyan bu gibi farklı yaklaşım ve teknikler çocuklarla gerçekleştirilen araştırmaların zenginleştirici potansiyelini ortaya koyar. Diğer yandan ise, yetişkin araştırmacı ve araştırmaya konu olan çocuklar arasındaki karşılıklı rol ilişkisi uygulamaya yönelik inceliklerin tartışmaya açılmasına olanak tanır. Araştırmacı ile çocuklar arasındaki özneler-arasılık ve etkileşimi yeniden düşünmek, yöntemsel tartışmalarda sıkça başvurulmuş fenomenolojiyi de mesele etmeyi bu nedenle gerektirir. İlerleyen bölümde ayrıntılı biçimde ele alınacak olan gündelik hayatın sosyolojisi olarak fenomenoloji, aynı zamanda araştırmacının çocuk karşısındaki konumuyla ilgili sorunsal karşısında nasıl bir yol izlemesi gerektiğini tartışmayı da sağlamaktadır.

Yorumlayıcı yaklaşım, yapısalcılığa getirdiği eleştiri sayesinde, çocukların sosyal etkileşimini önemli bir gündeme dönüştürmekte ve çocukluk araştırmalarının kaynaklarını çeşitlendirmektedir. Handel (1988: 176), çocuk sosyalleşmesi üzerine derlediği metinde akran gruplarına özel olarak yer verir, burada sembolik etkileşimcilerin, Mead, Blumer gibi modern sosyolojinin gelişiminde önemli rol oynayan teorisyenlerin çocukluk çalışmalarına olası katkısının altını çizer. Corsaro ise, akran gruplarının sosyal ilişkilerine değinirken büyük oranda Goffman'dan ve onun kavramsal araçlarından yararlanmaktadır. Çocukların yetişkinlerden farklı olarak etkileşim süreçleri toplumsal rolleri yeni kazanıyor olmaları, edindikleri rollerle

farklı bakış açıları kazanmaları ve deneyim edinmeleridir (Demiral, 2020).

Goffman'ın kavram setinde yer alan vitrin (front), performans (performance), ortam (setting) kavramlarının her biri, çocukların sosyal rolleri yorumlaması konusuna uyarlanabilir. Bireyler/ çocuklar, toplumsal rollerini bir performans olarak sunmaktadır. Toplum bizzat ortamı kurarken, sosyal aktörlerin her biri performansları vasıtasıyla kişisel vitrinlerini oluşturur, böylece vitrin bir bakıma kolektif temsil aracına dönüşür. Çocukların gündelik hayatları düşünüldüğünde, dramaturji ile etkileşimin kesişiminde 'toplumsal aktör' fikrinin ön plana çıkmasına değinmek yerinde gözükmetedir (Demiral, 2020). Sosyal aktör olarak çocuk (Mayall, 2013), çevresindeki insanların hayatında kendine ait bir rolü performe eden öznedir. Çocuklarla çalışmanın temel kuralı olarak çocuk öznelliğinin kabul edilmesi ise, onların yaşları ne olursa olsun, yetişkinler kadar rasyonel eylemde bulunma yetkinliğini onaylamak anlamına gelir. Çocuk, kendiliğinin inşası olan büyüme süreci boyunca sosyal etkileşim içerisinde eylemde bulunur. Farklı yaşlardan çocuklarla gerçekleştirilen araştırmalarda temel strateji, değişmekte olan bu özneye etkileşime olanak tanımak, bunu yaparken çocuk-yetişkin, özne-nesne, yapı-fail, araştırılan-araştıran ikiliklerinin ötesine geçerek hiyerarşik ilişki düzenini aşmaktır.

Öznelliğin inşası, bireyin kendisini düzenlemede uzmanlaşmasıdır, kendiliğini kurma süreci sırasında, bireyler aynı zamanda etkileşim konusunda yetkinleşir. (Handel, 1988). Goffman'ın ikincil uyarlamalarını (secondary adjustments) çocukların akran kültürünün bileşenleri olarak okuduğumuzda (Corsaro, 1988: 189) ise, sosyal etkileşim yetkinliğinin akran kültürleri sayesinde kazanıldığını düşünmek kaçınılmaz hale gelir. Arkadaşlık ilişkilerinden toplumdaki değişmez derecede katı normlara, kimlik konusundan kimlik aracılığıyla geliştirdiğimiz aidiyetlere, sosyal etkileşimle ilişkili her şey, çocukların akran kültüründe karşılık bulmaya başlar. Temel olarak yetişkin dünyasına katılım gösterme gayretinde olan ve bunun için etkileşim alanları kuran çocukların, yaklaşma ve kaçınma stratejileri, toplumdaki rol beklentileri, beceri ve paylaşım düzeylerine göre topluluk içerisinde konumlanmaları, kimi zamansa spesifik gruplara ait olma ve cinsiyet rollerini edinmeleri bu sürecin aşamalarıdır. Yetişkin rollerine karşılık olarak geliştirilen ikincil uyarlamalar, sosyal normları dönüştürmede etkilidir, çocuğun hem grup içinde desteklenmesine hem grup dışında bağımsız hale gelmesini de mümkün kılar (Corsaro, 1988: 192). Çocuklara dair çalışma içerisindeki özel fark, araştırmacının yetişkin olması, araştırmacı ile araştırılan kişiler arasında muhtemel bir eşitsizlik yaratma ihtimalidir. Araştırılan öznelerin, araştırmanın nesneleri değil ortak paydaşları olduğu fikri, günümüzde yaygınlık kazanan bir bakış açısı olmasıyla birlikte, araştırılanların fail eyleyiciler olmalarının yanında süreçlere katılım göstermelerinin önemini beraberinde getirir. Çocuk katılımı ve çocukların kendi hayatlarını ilgilendiren konulardaki öznellikleri ve yetkinliklerini tanımayı gerekli kılan bu mesele, çocukluk teorisinde olduğu kadar araştırma yöntemleri açısından üzerinde durulan öncelikli bir konu haline gelir. Bütün etnografik araştırmalarda araştırılan öznelerin her biri etkin ve dönüştürücü role sahipken, çocuklarla yapılan araştırmalarda araştıran ve araştırılan özneler-arası geçişlilik, yöntem konusundaki güncel tartışmaların odağını oluşturmaktadır.

Kendi Hayatlarının Araştırmacısı Olarak Çocuklar

Çocuklarla yapılan araştırmalarda, çocukların yalnızca araştırmanın nesnesi değil, aynı zamanda öznesi olarak konumlandırılması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu yaklaşım, özellikle Çocuklar ile

Araştırma (Research with Children) başlıklı derlemede araştırmayı kişiler üzerine (on) değil onlar ile birlikte (with) yapma prensibiyle açık biçimde ortaya konur (Christensen ve James, 2000). Bu bakış açısı, çocukların sorgulanan değil, sorgulayan öznel olarak araştırma süreçlerine dahil edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu doğrultuda, katılım kavramı da nesne-özne ikiliği bağlamında yeniden düşünülmelidir (Woodhead ve Faulkner, 2000). Etnografik yöntemlerle yürütülen çalışmalarda, çocukların kendi gündelik yaşamlarının katılımcı gözlemcileri olmaları hedeflenir; bu da onların kendi kültürlerinin araştırmacılarına dönüşmeleri anlamına gelir. Böylece, araştırmacı ile çocuk arasındaki geleneksel rol dağılımı tersine döner; araştırmacı da çocukların kültürüne katılan bir gözlemciye dönüşebilir.

Bu doğrultuda Kellett (2005), çocukların aktif araştırmacı konumuna gelmesini 21. yüzyılın yeni araştırma paradigması olarak tanımlar ve çocukların yürüttüğü araştırmalardan örnekler sunar. Çocukların yazdığı gözlem ve sonuçların doğrudan araştırma materyali olarak kullanılması, bu paradigma değişimini somutlaştıran örneklerdendir. Öte yandan, metin analizi gibi yöntemlerin çocuklarla yürütülen araştırmalarda nasıl uygulandığını tartışan çalışmalarda, çocukların ürettikleri metinlerin yine çocuklar tarafından düzenlendiği deneyimler de aktarılmaktadır (Alderson, 2000: 250). Bugün yaratıcı yöntemler, sanat-odaklı yöntemler gibi başlıklarla karşımıza çıkan ve sosyal bilimlerde git gide yaygınlaşan alternatif arayışlar, öncelikle çocukluk çalışmalarında gündeme getirilmiş olması bakımından dikkate değerdir. Sadece metin değil, sanatsal üretimin de araştırma verisi olarak sunulduğu örnekler günümüzde sayıca artmakta, çeşitli disiplinlerde yaygınlık kazanmaktadır. Doğrudan çocukluk çalışmalarının bir ürünü ya da sonucu olmasa da çocuklarla yapılan çalışmalardaki yaratıcı yöntemlerin, niteliksel metodolojiyle gerçekleştirilen çalışmalara katkısından söz etmek mümkündür: saha sürecinde katılımcıların kendi seçtiği tekniklerle, konuşma, yazma, sanat aracılığıyla üretme (video ya da fotoğraf çekme, şarkı söyleme, hikâye anlatma, performans sergileme vb) sayesinde farklı biçimlerde veri oluşturdıkları, böylece araştırmaya özgün katkı sundukları alternatifler bilhassa etnografik araştırmalarda kendine sıkça yer bulmaktadır.

Geleneksel etnografide araştırma öznesi araştırmacının kendisine eşdeğer statüde iken, çocuklar konusunda durumun farklılaşmasına değinen, yöntem konusunda yazan başka isimler olarak Fine ve Sandstrom (1988: 14), çocuklarla çalışma yapmanın temel problemleri olarak araştırmacının rolleri, etik, teknik güçlükler, çocukların ürettiği anlamların anlaşılması maddelerini sıralamaktadır. Araştırmacı rolleri konusunun aşılması hususunda önemli paradigma değişimi çocukist (childist) yaklaşımları gündeme getirmek (Demiral, 2022; 2024), yetiştikinci yaklaşıma karşın otoriter olmayan, eşitlikçi ve pozitif bir ilişkinin kurulumunu sağlamaktır. Çocuklarla paylaşılan süreçte özel olarak “zarar verici durumla başa çıkma sorumluluğu”, “idare eden/politik rol” ve “bilgilendirilmiş onam/rıza almak” aşamalarının öneminin altını çizmekte (Fine ve Sandstrom, 1988: 26) yarar var. Öte yandan, bu konuların her biri araştırmanın konusuna bağlı olarak, farklı gruplar açısından da zaman zaman kritik önem taşımakta. Araştırılan öznel her kim olursa olsun, yaşlarından bağımsız olarak, sahada olası bir sorunla baş etme sorumluluğu söz konusu olduğunda izlenecek stratejileri belirtmek buradaki esas prensip olabilir.

Çocuk-yetişkin arasındaki asimetrik ilişkinin yıkılmasında yetişkin araştırmacının konumu büyük önem taşımaktadır (Corsaro ve Molinari, 2000). Çocuklarla çalışmak için onların akran

kültürlerine katılım gereklidir, yani çocukların -tıpkı her özel grupta olacağı gibi- rutinlerinin ve gündelik etkinliklerinin bir parçası olmak, topluluklarının aktörlerinden birine dönüşmek gerekmektedir. Bunun için çocuklarla yapılan çalışmaların belli bir zamana yayılması, araştırmacıyla güven bağı oluşturmak açısından büyük önem taşır. Bu sırada çocukların yorumlayıcı yeniden üretim inşası da ancak zamanla geliştirilen öznel-arası süreçlerle kurulur. Araştırmacının kolektif üretim sürecine katılımı, araştırma yöntemlerinde neden etnografinin başı çektiğinin bir göstergesi niteliğindedir. “Toplumsallaşma çocukların başına gelen bir şey değil, onların yetişkin dünyasına katılım aşamalarında, kendi kültürlerini üretip, yeniden üretip genişleterek başkalarıyla etkileşim içerisine girmeleridir” (Corsaro ve Molinari, 2000: 198).

Hangi yaş grubundan olursa olsun çocuklarla kullanılan dilde oluşan olası mesafenin farkında olmak da önemli başka kriterlerden biridir. Mesela okul öncesi gruplarla birinci tekil şahıs zamiriyle konuşulurken, ilk ve orta okul çocuklarının yetişkinlere karşı kullanmak zorunda bırakıldığı ‘siz’ zamiri ortaya bir mesafe koymaktadır. Burada dilin kullanımı değiştirmek bir zorunluluk değil elbette, gündelik konuşmadaki resmiyet korunduğu takdirde de mesafesiz bir iletişim gerçekleştirmek mümkün ve bu büyük oranda araştırmacının yetkinliğine bağlı. Türkçe’deki ‘abi, abla’ hitapları, çocuklarla gayri-resmi, yakın ilişki kurulumunun inşasını kolaylaştırıcı özellik taşıdığı gibi, çocukların yaş grubu ve olgunluk seviyelerine bağlı olarak onların ilgi ve becerileri odağında iletişim kurmak önemli bir stratejidir. Bilhassa ergenlerle yapılan çalışmalarda, yetkinliğe en yakın grup olmalarına karşın sahip oldukları bilgi eksikliğiyle orantısız olarak var olan umursamazlık halinin aşılması ve karşılıklı güvene dayalı ilişkinin kurulumu için ‘onların dilinden’ konuşmak gereklidir; bu ise ancak çocuklardan öğrenmek, onların deneyimini anlamayı amaçlamakla olanaklıdır (Demiral, 2020).

Çocukların anlam dünyasını kavramaya çalışmak, çocuklarla yapılan araştırmalarda en karmaşık ve öznel alanlardan birine işaret eder. Fine ve Sandstrom (1988: 72), bu zorluğu Çocukları Bilmek (Knowing Children) başlığı altında tartışmaya açar. Onlara göre “çocukları bilmek” ifadesi, yalnızca çocuklar hakkında bilgi edinmeyi değil, aynı zamanda bu bilginin nasıl elde edildiğini, yani “çocukları bilmeyi bilme”nin nasıl gerçekleştirileceği sorusunu gündeme getirir. Bu ifade hem çocukların katılımcı gözlem yoluyla araştırmalara dahil edilmesini hem de onların kendi deneyimlerini ifade etmelerine olanak tanınmasını içerir. Araştırmanın kurucu özneli olarak eyleyen çocuklar hem kendileri hem akranları hakkında, araştırma konusuna bağlı olarak öznel bakış açılarıyla veri inşasına katkıda bulunur, böylece araştırmacı ile kendileri arasındaki karşılıklı ilişkiyi dönüştürürler. Aynı zamanda, araştırmacının çocukların deneyimleri üzerinden kendi çocukluklarını yeniden düşünmeleri ve öğrenmeleri bu süreçte mümkündür. Öznel ve ‘o an’la sınırlı olan düşünce ve deneyimlerin bilimsel bilgi üretiminde nasıl rol oynayacağı konusunda ortaya çıkacak olası soruların her biri, sosyal bilimleri genel olarak ilgilendiren benzer soruları yanıtlamaya böylece kapı aralayacaktır.

Farklı yaş gruplarından çocuklarla yapılan araştırmaların yöntemsel inceliklerini paylaşmak, katılımcı gözlem sürecinin yetişkinlerle yapılan etnografik çalışmalardan hangi yönleriyle ayrıştığı da tartışmaya açmaktadır. Öne çıkan farklar arasında; çocukların sosyal becerileri, akranlarıyla etkileşimleri, sosyal yeniden üretim süreçlerine katılımları ve araştırmacının nesnellik ile eleştirelilik arasında kurması gereken denge yer alır. Araştırmacı, çocuğun yaşadığı sosyal dünyanın yalnızca bir gözlemcisi değil, aynı zamanda o dünyanın bir parçası olmalıdır. Bu

nedenle çocukluğun ‘eğitimi’, eleştirel pedagojiyle birlikte değerlendirilmelidir: Araştırmacının çocuktan öğrenmeye açık olması bu bağlamda oldukça önemlidir. Fine ve Sandstrom (1988: 75), araştırmacının taşıması gereken üç temel niteliği vurgular: sorumluluk (responsibility), saygı (respect) ve yansıtma (reflection). Araştırmacı, çocukların eylemlerinin sonuçlarına karşı sorumluluk almalı; sıklıkla ihmal edilen bir tutum olan çocuklara saygıyı içselleştirmeli; ayrıca kendi çocukluk deneyimini hatırlayarak çocukların nasıl hissettiğini anlamaya çalışmalıdır. Bu karşılıklılık nitel araştırmalarda izlenen temel stratejileri düşünmek açısından önem taşır.

Benzer biçimde Hendrick (2000), çocukların sosyal aktör olarak değerlendirilmesini savunurken, araştırmacıların çocuklarla yalnızca veri toplayan değil, ilişki kuran kişiler olması gerektiğini vurgular. Çocukla özdeşleşmek, araştırmanın gerçekleşebilmesi için gerekli koşullardan biridir. Harcourt ve Einarsdottir (2011: 303) ise çocukların bakış açılarına ulaşmak için onların gerçekten dinlenmesi gerektiğini, yalnızca seslerinin duyulması değil, o seslerden öğrenilmesinin önemini vurgularlar. Çocuklarla araştırma yapmanın ilk adımı, onlarla sohbet etmektir. Bu sohbetler, okul yaşamına, kurallara veya mesleklere dair olabilir, böylece birlikte sorgulama süreçlerini başlatmaya imkân verir. Mayall (2000), okul ortamlarında yapılacak bu tür sohbetlerin teknik yönlerine dikkat çeker. Dinleme, yanıt verme ve not alma gibi adımlara, çocukların bilişsel süreçlerini anlamaya yönelik grup etkinlikleri ve gözlemler de eklenebilir. Çocuklar, yaşadıkları dünyayı araştırmacıyla tartışabilir; bu tartışmalar, odak grup görüşmelerine dönüşerek araştırmanın temel verisini oluşturabilir.

Buraya kadar, çocuklarla yapılan araştırmalardaki yaygın yaklaşımlar ele alındı. Çocukların yalnızca sosyal hayatın değil, aynı zamanda kendi araştırmalarının da aktif eyleyicileri hâline gelmeleri sürecinde, öznellik ve fail olma kavramları, sosyal bilimlerdeki niteliksel yöntemlere katkıları çerçevesinde tartışıldı. Bundan sonraysa, fenomenolojinin felsefi kaynaklarından başlayarak bugünkü özneler-arasılık çalışmalarına uzanan bir izlekte; toplumsal aktör, özne/özneleşme, kişilik, kimlik ve benlik/kendilik gibi kavramların nasıl kullanıldığı değerlendirilecek. Ardından, bu kavramların çocuklarla yapılan araştırmalarda yöntemsel olarak nasıl işlediği özetlenecek. Böylece, çocuk sosyalleşmesini akran kültürlerinden sembolik etkileşime bağlayan kuramsal çerçeve, metodolojik bir eksene taşınmaya çalışılacaktır. Tıpkı akran kültürleri kavramının etnografi açısından işlevsel ve analitik bir araç olarak kullanılması gibi, özneler-arası etkileşim kavramı, fenomenolojik bir saha çalışmasının temel anlayışını ortaya koyan bir çerçeve için kurucu rol oynamaktadır. Etnografinin bir yöntem olarak seçildiği yerde, kendi kültürünü üreten çocukların akranlar olarak ürettikleri şeye odaklanması gibi, sonraki bölümdeki felsefi ve kuramsal arkaplan dahilinde fenomenoloji hem bir kavramsal araç hem metodolojik yaklaşım olarak çocukluk çalışmaları açısından değerlendirilmektedir.

Gündelik Hayatın Sosyolojisi ve Fenomenoloji

Fenomenoloji, yalnızca bilimsel disiplinler arasında köprü kuran bir yaklaşım değil; aynı zamanda felsefi bir yöntem ve düşünme biçimidir. Bu düşünceye göre, öznenin tüm yargıları dünyaya ilişkindir. Fenomenolojinin modern yorumu, doğal yöntemden —özellikle bilginin kaynağı açısından— ayrılır ve temellendirilmiş bilginin keşfine dayanan yöntemin karşısına yeni bir yöntem koyar. Bilgiyi ‘bilimsel bilgi’ ve ‘felsefi bilgi’ olarak ayıran Husserl’e göre (2003: 48), felsefi bilginin keşfi ancak felsefi bir bakışla mümkündür. Algı, Ben’in yaşantısına içkindir;

yalnızca fenomenler, bilen özneye yansıyan şekliyle anlam kazanır. Bu nedenle refleksif (düşünümsel) düşünme kuşkuculuğu içinde taşır. Refleksiyon, yalnızca bilginin bilinebilirliğini değil, aynı zamanda bilginin nasıl algılandığı sorusunu da içerir. Bu iki yönlü düşünme biçimi, bilgi öznesi ile nesnesi arasındaki etkileşime odaklanır.

Husserl, aynı anda bilginin ve bilgi nesnesinin ne oldukları konusuyla ilgilenir. Cogitatio (düşünme) alanının serbestliği, Descartes'çı şüphecilikle aşılamadığı için, kullanılabilir bilgi alanında cogitationes (düşünceler) serbest bırakılmalıdır. Bu bağlamda fenomenoloji, “karşılaştırır, ayırım yapar, bağ kurar, ilişkilendirir, parçalara böler ve öğelerine ayırır.” Öznenin yönelimselliğinin esas olduğu bu süreçte, cogitatio'nun apaçıklığı hatırlama ve akılda tutma aşamalarına bağlıdır (Husserl, 2003: 89). Deneyimi sınırlı ya da kısa, ama her halükarda farklı özneler olarak çocukların bilgisi konusunda onların yaşamı algılama şekilleri, yetişkinle karşılaşmalarında kullandıkları dil ve semboller büyük oranda önem taşımaktadır.

Husserl'ın yanı sıra Henri Bergson ve William James'in fenomenolojiye katkılarını önemseyen Schütz'ün fenomenolojik sosyolojisinin genel hatlarına bakıldığında; yalnızca yaşam dünyasının kuruluşu ve bu dünyadaki eylem değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerdeki özneler-arasılık ve James'ten ilhamla deneyim alanlarına dair bilginin önemi belirginleşmektedir. Schütz (2018: 66), bütün sosyal bilimlerin düşünce ve eylemde özneler-arasılığı kabul ettiğini belirtir: “İnsanlar her zaman diğer insanlara göre davranır; bu, iletişim, semboller ve simgeler aracılığıyla mümkündür; toplumsal gruplar ve kurumlar, yasal ve ekonomik sistemler ve benzerleri yaşam dünyamızın bütünleyici unsurlarıdır.” Bu yaşam dünyasının (lifeworld) sosyal bilimcilerce nasıl yorumlanacağı sorusu, Schütz'ü Verstehen (anlama) kavramına götürür. Ona göre, gündelik hayata dair ortak kaniya dayalı bilgi, sosyal bilimlerin temelidir ve bu bilgiye yalnızca ‘öznel yorumlama’ yöntemiyle ulaşılabilir. Bu da öznel unsurların anlam inşasındaki rolünü vurgular. “Aktörün kendi bakış açısından hareketle eyleminin anlamına ilişkin olması” (Schütz, 2018: 307), öznenin amaçlı eylemini ifade ederken, ikinci düzeyde sosyal bilimcinin eylemi, bu öznel anlamlara referansla bir inşa sürecidir. Yani gündelik yaşamda kişiler arası ilişkiler birbirini zorunlu olarak etkilerken, araştırmadaki konumlar da geçişli ve dönüşümlü olmak zorundadır.

Schütz, fenomenolojinin sosyolojik araştırma yöntemi olarak nasıl kullanıldığını gösterirken, eylemleri amaçlarına, ya da amaçlı olup olmadıklarına bağlı olarak sınıflandırır. Örneğin fiziksel bir eylem esnasında gözlemci, insan bedenini, hareketini görür, yaşamın içerisindeki eylemin sonucunu gördüklerine bağlı olarak yorumlar. Gözlemci kişinin kendi yaşam deneyimi, gerçekleştirdiği eylemin anlamı, hareketleri, eğer eylemi bir konuşmaysa, bunun içindeki anlatının kendisi değil, aynı zamanda sesinin tonu da yorumlanmaya değer bir önem taşır. Araştırma sırasındaki bütün bileşenlere hassasiyet gösterilmesi açısından çok önemli olan bu özne-nesneler arası süreçler, o anın içerisindeki deneyimin yorumlanması yöntemin zenginliklerini göstermesi bakımından önemlidir. Yine de unutulmamalıdır ki, bütün bu yorumlama araştırmacının öznel yorumunu içerecektir.

Araştırmacı, bilimsel bilgi üretme yetisini korumak için, kendisini eyleyen bireyin yerine koyma deneyimini daima göz önünde bulundurmalıdır. Ancak kendi yaşanmış deneyimlerimizi karşımızdakinin zihninde okur ve yeniden keşfedersek o eylemin anlamına varabiliriz (Demiral, 2020). Schütz (2018: 202) “gözlemci olarak ben, ötekinin gözlemlediğim eylemine ilişkin uygun

düşmeyecek bir yorumlamadan uzak durmak istiyorsam, bu eylemi mantıklı kılan tüm bu anlam bağlamını, bu kişiye ilişkin geçmiş bilgim ışığında ‘kendi başıma kurmam’ gerekir” ifadesiyle başkasının gerçekleştirdiği eylemi anlamının da kendilikten geçtiğini belirtmektedir. Buradaki subjektif yorumlama becerisi, bilimsel bilginin özneler-arası süreçle nasıl yeniden kurulduğunun bir örneği olması bakımından önemlidir.

Çocuklarla araştırma açısından düşünömselliği (reflectivity) düşünürsek, “çocukluk deneyimine sahip olan yetişkin araştırmacının kendi deneyimini başkasında yeniden keşfetmesi” imkanlarını görürüz (Demiral, 2020). “Ötekine ilişkin bütün hakiki anlamının, zorunlu olarak, gözlemcinin yaşanmış deneyimlerine dayanan yorumlama edimleri çerçevesinde başladığını” belirten Schütz (2018: 199), anlamlı eylemin aktörün aynı zamanda hem kendi benliğine hem dış dünyaya müdahil olan aktif kişi olması sırasında gerçekleştiğini söyler. Çocukluk açısından düşündüğümüzde çocuğun anlamlı eylemi ifade özgürlüğünün tanınmasıyla söz konusu olacaktır. Herhangi bir insanın kendini ifade etmesinin önemine ek olarak burada çocuklardan bahsedildiğinde, çocuğa hak ettiği alanın tanınması, özneliğini kabul etmek ve sesini duymaktan geçecektir. Çocuklarla çalışırken gereken hassasiyetin temeli aslında onları özne olarak görüp haklarının temel insan hakları olduğunu hatırlamaktır.

Özellikle çocuklarla çalışırken, onların özne olduklarını hissettirmek ve karşılıklı anlam üretimini mümkün kılmak için fenomenolojinin biz-ilişkisi, yüz yüze durum ve sen-yönelimlilik gibi birtakım kavramlarını gözden geçirmekte yarar var: Schütz’e (2018: 211) göre sen-yönelimlilik, bireyin karşısında bulunan kişinin varlığının ve bilincinin farkında olmasıdır. Bu farkındalık, yüz yüze olunan kişiyle doğrudan bir ilişki kurmayı ve ona yönelik bir yönelim geliştirmeyi sağlar. Her ne kadar biz-ilişkinin kurulması için zorunlu bir koşul olmasa da, yüz yüze etkileşim fenomenolojik yöntemin doğasına uygundur; çünkü bu yöntem anlık deneyimlere ve mekânsal karşılaşmalara odaklanır, dolayısıyla anlam üretimi daha doğrudan gerçekleşebilir. Goffman da (1963: 15), Schütz’e referansla yüz yüze etkileşimin ilişkiler üzerindeki etkisini vurgular. Ona göre, doğrudan karşılaşmalar tanışıklık ve ortaklık kurma olasılığını artırır. Böylece birey, bir topluluğun parçası haline gelir ve aidiyet hissi gelişir.

Schütz’ün fenomenolojisinde önemli olan, bireylerin farklı bilinç düzeylerinde bulunsalar bile, karşılaşma anında deneyimi birlikte yaşamaları ve birbirlerinin öznel anlamlarına ortak olmalarıdır. Bu tür bir karşılıklılık, kişilerin ‘bilgi stokları’na bağlıdır. Schütz (2018: 219), bilgi stoğunu hem genel toplumsal bilgi hem de belirli kişilere dair özel bilgilerin tamamı olarak tanımlar. Yani, kişiler arası anlamlı etkileşim, bu bilgi birikimi üzerinden inşa edilir. Bilgi stokunu kalıp yargılar olarak ele alabiliriz esasında. Araştırmacının yargılardan tamamen arınması olanaksız olsa bile, ‘biz’ dünyasının ortak deneyime sahip olma ya da potansiyel birlikte eyleme imkân tanıyan yapısı sayesinde, özneler-arası bir dünya kurulabilir. Husserl’a göre (2003: 68), nesnel deneyimlerin edimlerini ortaya çıkarmak kendi öz deneyimlerimize doğru refleksif bir bakışla dönebilmekle mümkündür. Bu da kişinin kendisine dışarıdan, nesnel bakışı anlamını taşımaktadır.

Araştırmacının nesnelliğinin mümkün olup olmadığı sorusuna hangi cevabı verirsek verelim, özellikle söz konusu çocuklarla çalışma olduğunda, araştırmacının bu deneyime o anda ortaklık edemeyeceği kesindir. Fakat çocukluk deneyiminin kendisinin ‘hem ortak hem farklı’ doğası, bir

yaniyla çocukluk araştırmalarını fenomenolojiyle gerçekleştirmeye hazır hale getirirken, bir yanyıla araştırmacının araştıran öznelerle işbirliğini zorunlu kılar.

Ancak çocuklar araştırmanın kurucu özneleri haline geldiğinde, çocukluğun o anda ve o çocuklarca ne anlam taşıdığına dair bilimsel bilgi üretmek mümkün olacaktır. Çocuklarla çocukların bilgisinin üretilmesini hedefleyen araştırmalar açısından şimdiye kadar ortaklaşan ilkeler; araştırma sürecine katılanlar arasındaki karşılıklık, katılımcı perspektiflerin araştırma süreçlerine katkıları, nihayetinde özneler-arasılığın araştırmada oynadığı rolün öneminin farkında olmak şeklinde özetlenebilir. Bu prensiplerin her birinin uygulandığı bir araştırma ortamında, hem ortak deneyimler üzerine düşünömsel süreç geçiren özneler yeni bir ortak deneyimi farklı yönleriyle edinecek, hem de öznelerin her birinin farklı deneyimleri ışığında yaşadıkları süreçten -etkileşerek- öğrenmeleri gerçekleşecektir. Dolayısıyla araştırmanın insanı dönöştüren, bireysel ve sosyal dönöşümü ön plana çıkaran etkileri, katılımcı araştırma, eylem araştırması gibi başka yöntemleri düşünmeyi de sağlar.

Özneler-Arası Etkileşim ve Çocuk Özneler

Kelime anlamıyla ‘insan hikâyelerinin yazımı’ olan etnografinin sahadan gelen veriyle bilgi inşası prensibine dayandığını kendi araştırma deneyimleri üzerinden açıklayan Emerson, Fretz ve Shaw (1995) araştıran konunun karşılıklı ilişki içerisinde durmaksızın yeniden yaratıldığını belirtir. Etnografik saha yazımının tekniklerini benimsemeye açık olan çocukluk araştırmalarında, özneler-arasılık ve fenomenolojik yöntem aracılığıyla yüz yüze etkileşim içinde bilgi inşası hedeflemek olağandır. Bu yaklaşımı felsefi temelleriyle açarsak, Ricoeur (2010) ben ile kendi arasındaki ayrım üzerinde dururken, Descartes’a referansla ‘Ben’i kuşku duyan, düşünen, varlığı olan bir ruh, yani özne olarak konumlandırır. Ancak kendiliğın kurucu ögesinin “başkalık” olduğunu vurgular. Kimlik, aynılık değil; kendilikle ilişkilidir. Kişi, kendine yüklediği özelliklerle diğerlerinden ayrılır; kendi sıradışılığını ise ancak düşünömsel düşünme aracılığıyla yeniden keşfedebilir. Ricoeur’un terminolojisinde ‘kendinin tanıklığı’ (attestation of self) olarak adlandırılan bu süreçte, ‘ben’ ancak başkalarıyla ilişki kurarken ‘kendisi’ olur. Başkasıyla kurulan özdeşlik, bireye kimlik kazandırır. Bir diğer deyişle, deneyim özneleri özdeş kılar, başkalarını ise kimliklendirir.

Öznenin deneyimle ilişkisine bakıldığında, Schütz’ün davranış ve eylem ayırımından yararlanmak mümkün: Davranışın tasarlanmasıyla daha ileri bir düzey olan eylem gerçekleşir. Eylem niyetli olduğunda ise performansa dönöşür. Goffman bu kavramlara ‘sosyal’ unsurunu ekler. Goffman’a göre (1963), eylem ya da davranış geleceğe yönelirken, sosyal davranış ya da sosyal eylem başkalarına yöneliktir. Dolayısıyla sosyal olan, davranışların düzenleyicisidir. Goffman’ın çerçeve analizine, Schütz’ün perspektifinden bakıldığında, bir durumun inşası için bir referans çerçevesine ve bu çerçeveye dâhil olacak katılımcılara ihtiyaç duyulduğu görülür (1963: 193). Bu bağlamda ‘biz-ilşkisi’, özünde özneler-arası süreçleri ifade eder. Özneler-arasılık (intersubjectivity) kavramını düşünürken, özneliğın genel tanımını hatırlamak faydalı olacaktır: Öznelik (subjectivity), bireyin deneyimleri, düşönceleri, güdüleri ve davranışlarına dair kendine özgü anlamlarının bütünüdür. Bu bağlamda özne, aynı zamanda kendine dönöşlü bir varlıktır.

Crossley (1996), özneler-arasılık konusunu yöntemsel açıdan incelerken Husserl'a atıfta bulunarak, rasyonel düşüncenin kişinin kendisinde değil ancak özneler-arası bilgi üretimi sırasında mümkün olduğunu belirtir. Bireysel bilginin inşasında dahi kişiler arası münazara, iknâ etme ve kolektif karar verme mekanizmalarının işlemesi gerekmektedir. Öznenin bakış açısının gelişimi de ancak bu karşılıklı etkileşim sırasında olanaklıdır. Husserl "başkalarının deneyimlediği dünyayı özneler-arası dünya olarak deneyimlediğimiz" (Crossley, 1996: 3) fikrini ortaya atarken, kendine ait bilgi üretiminin başkasının farkında olmakla gerçekleştiğinin altını çizmektedir. Crossley'nin deyişiyle (1996: 10), "algı, kendisini deneyimleyemediğimiz ama deneyim kazanmamızı sağlayan araçtır." Mead'in "ben-lik" konusunda yaptığı ayrımı ayrıca değinen Crossley (1996: 55), I (ben) ile me (beni/bana) arasında yapılan ayrımı hatırlatır: "me" dönüşmüş zamiri, "I" zamininin "nesnelleştirilmesi, hatırlatılması ya da kendisinin imajı" olarak tanımlanır. Ötekinin bakış açısını gerektiren "beni/bana" sürecine erişmek için benliğin inşası (construction of the self) zorunludur.

Ben, başkasının tutumunu aldığı anda kendini kurar. Goffman da (1963) kendiliğin sosyal etkileşim kurallarına bağlı olmasından söz etmiştir. Kendilik, kaçınılmaz olarak özneler-arası bir sürecin sonucudur ve ancak başkalarıyla ilişkide olmayla kazanılır (Demiral, 2020). Özneler-arası ilişkilerin toplumsal olarak yapılandırılma süreçleri üzerinde duran Goffman, Mead'in "başkasının tutumunu almak" kavramsallaştırmasına değinmektedir. Handel (1988) de benzer bir yerden, toplumsal benlik üzerine kaleme aldığı yazısında Mead'in "me" ve "I" ayrımına başvurarak benliğin başkalarının tutumlarıyla nasıl şekillendiğini anlatır. Kişi, kendisini nesne olarak değerlendirebildiğinde, başkalarının bakış açısından kendini görür. Benlik bu anlamda, diğerlerinin kişinin kimliği hakkında söylediklerinin bir toplamı olarak oluşur. Goffman'ın da belirttiği gibi, kendiliğin oluşumu, özneler arası etkileşime bağlıdır. Corsaro'nun da çocuklarla çalışmanın inceliklerinden söz ederken Goffman'ın kavramsal setini hatırlatması bu bağlamda daha anlaşılır hale gelir. Çocuklarla gerçekleştirilen araştırmalarda, belirli bir çocuk grubuyla etkileşime dayalı sürecin deneyimlenmesi işlevseldir. Bu çerçevede, sosyal etkileşim teorisiyle birlikte özneler-arasılık kavramı da temel alınarak, yalnızca çocuklukta fail olma değil, aynı zamanda özneleşme süreçleri de vurgulanmalıdır.

Goffman (1972), sosyal etkileşimi bir tür performans olarak ele alır. Ona göre kimlik, bireyin topluluk önünde oynadığı roller üzerinden kurulur. Gündelik yaşamda bir doktor rolünü oynayan aktör, aslında aktörlük performansında daha sahibidir; çünkü rolü ciddiye almaması, onu ikna edici kılar. Aynı şekilde çocuklar da oynadıkları rolleri 'ciddiye almadıkları' için bu rolleri daha doğal sergilerler. Bu durum, çocukların rollerle tanışmasını ve sosyal etkileşimlerde bulunmalarını kolaylaştırır. Ciddi olma çabası göstermeyen çocuk, performansında daha sahibi görünür. Bu nedenle, araştırmalarda çocuklarla grup içinde çalışmak, bu sahibiliği yakalayabilmek açısından stratejik önem taşır. Goffman'a göre (1974), her sosyal grup birincil çerçeve (frame) denilen yapılarla çevrilidir. Bu çerçeveler, doğa, toplumsal yapı, kurallar ve inançları içerir. Katılımcılar bir etkinliği başkaları izliyormuş gibi gerçekleştirdiklerinde, performans yapaylaşır; kişi kendisi olmaktan uzaklaşır. Dolayısıyla gerçeklik duygusunu korumak için, araştırmacının da bu çerçeveye uygun biçimde dahil olması gerekir. Tıpkı Corsaro'nun çocukların sosyal rolleri kendi kültürel bağlamlarında yeniden biçimlendirdiklerini söylemesi gibi, Goffman da araştırmacının sahibiliğe ulaşmak için çocukların kültürüne katılması gerektiğini belirtir. Bu, çocuklara bir 'çocuk' bakış açısıyla ya da alışılmışın dışında bir yetişkin

gibi, mümkünse çocukist bir yaklaşımla yaklaşmayı gerektirir.

Buradan da anlaşılmaktadır ki, yöntem tartışması sadece kullanılan metodolojik yaklaşımlarla ilgili değil aynı zamanda araştırma sırasında araştırmacının bakış açısı ve sahaya, sahadaki özneler, katılımcılara yaklaşımıyla ilgili kuramsal ve kavramsal konuları ele almayı zorunlu kılmaktadır. Bölüm boyu söz edilen özneler-arası etkileşimin çocuklarla çalışırken metodolojik açıdan etkili olabilmesi için, ilişki kurulan bireyler arasında eşit konumların inşası gereklidir. Bu nedenle çocuklar, özellikle akran grupları içinde sosyalleşerek birey olmayı öğrenirler. Araştırmacının çocukist konumunun ideal olması bir yana, çocuklar-arasılıkta, akran kültürü üretimi bu yüzden büyük önem taşır. Akranlar arası etkileşim içinde üretilen anlam, değer, ürünler bütünü olarak kültür, hem bireyselleşme hem de sosyalleşmenin aynı anda gerçekleştiği bir alan sunar. Sosyoloji açısından çocukluğu daha çok güç ilişkileri bağlamında yorumlamanın anlamlı olduğu düşünülürse, Foucault'nun (1983; 2000) terminolojisinden yararlanmak da olanaklıdır.

Handel'in derlediği Çocukluk Sosyalleşmesi (Childhood Socialization) kitabındaki yazılar, çocukluğun bireyselleşme ve kişisel kimlik süreçleriyle ilişkisini kuramsal düzeyde tartışmaktadır. Damon (1988: 9), çocuk merkezli bir yaklaşımla, çocukların yalnızca toplumun ürünleri olmadığını, aynı zamanda toplumsal süreçlerin aktif katılımcıları olduklarını vurgular. Ona göre, başkalarını tanımak aslında kişinin kendisini tanımasıdır. Sosyal gelişimin temel işlevi, bireyin kimliğini oluşturmaya yardımcı olmaktır. Sosyalleşme bu anlamda, kişinin kendisini diğerlerinden ayırt etmesi, özgün yönlerini belirlemesi ve kendine uygun bir sosyal çevre kurması gibi aşamaları içerir. Bu bakış açısı, çocukların topluma uyum sağlarken aynı zamanda bireyselleşmeleriyle oluşan kimlik çatışmalarını da gündeme getirir. Bu konu, fenomenolojik yaklaşımlarda da sıkça ele alınır. Damon, sosyalleşme ile bireyselleşmenin birbirinden ayrılmaz olduğunu, bu süreci bozuk paranın iki yüzüne benzeterek açıklar. Çocuklar, sosyal ağlarla etkileşim içinde kimliklerini geliştirirler; bu karşılıklı süreç, sosyal gelişimin yin-yang'ı gibidir.

Son olarak Goffman'ın (1974: 531) araştırma stratejilerinden söz edecek olursak, “düşünceme göre, bana sorarsan, deneyimlerime dayanarak, hep şunu hissederim” türünden otobiyografik anlatılarla deneyim paylaşımının performansı teşvik edici olduğunun altı çizilmektedir. Deneyim sınırlandırması, ortak bir aktivitede bulunmanın reddi kırılganlığa yol açıp çekince yaratabilecekken; kişilerin kendi öznel deneyimlerine referans vermeleri ve kendilerini ‘anlatmaları’ özneler-arası bilgi inşasını sağlayacak olan asıl tekniktir. Çocukların anlatmak konusundaki istekli halleri göz önünde bulundurulduğunda, onların kendilerini ifade etmelerinin önünü açmak hem araştırmacı perspektifinden ‘sen-yönelimli’ bir yaklaşımla varolan fenomenlerin algılanmasına yarayacak, hem çocuğun otobiyografik performansı, araştırmada ortaya konulan bilginin doğruluğunu sağlayacaktır (Demiral, 2020).

Niteliksel sosyal bilim araştırmalarında çok sayıda yöntemden sadece ikisi etnografi ve fenomenoloji. Çocukluk çalışmaları açısından son derece uygun ve işlevsel olmaları nedeniyle bu iki yöntem, felsefi bilgi üretimi konusundaki kesişimleri çerçevesinde gündelik hayat deneyimlerini merkeze alarak yorumlamaya çalışıldı. Bir yanda etnografiyle bir grubun ortak kültürlerinin araştırılmasının çocuklarla çalışmaya uygunluğu, diğer yandaysa bireysel deneyimin gündelik etkileşimlerle nasıl dönüşerek bilimsel bilginin kurulumuna gidilecek adımları

oluşturduğu açıklandı. Modern sosyolojik paradigmanın çocukluk çalışmaları açısından tutarlılığı çocukluk sosyolojisini özel bir alan olarak dikkate almak açısından da önemli.

Araştırma Özneleri Çocuklar, Çocuk Araştırmacının Olanığı

Yetişkin (adultist) perspektifinin çocuklarla yapılan çalışmalarda taşıdığı riskler göz önünde bulundurulduğunda, güvenilirlik ve doğruluk açısından bilgilerin doğruluğunu sağlamak için çocuğa inisiyatif verilmesinin olanaklarını inceleyen pek çok araştırmacı gibi Punch (2002: 7), bugünlerde başka alanlarda da yaygınlaşan iki farklı katılımcı araştırma yöntemini önerir: “Katılımcı Eylem Araştırması” (PAR) ve “Katılımcı Bölgesel Değerlendirme” (PRA). Her ne kadar isimlendirmeleri farklı olsa da, bu yaklaşımlar çocuklarla yapılan etnografik araştırmalarda teknik olarak yeni uygulamaları içeren bir model sunar. Bu çerçevede, çocuklar araştırmaya, görev odaklı işbirliği içinde katılabilir; çizimleri, fotoğrafları, karşılıklı diyaloglar, günlük tutma ve onlara verilen soru kağıtlarının yanıtlanması gibi yöntemlerle aktif bir şekilde yer alabilirler. Punch (2002), geleneksel soruşturma tekniklerinin yanı sıra görsel ve yazılı materyallerin birleşerek değerlendirilmesini savunur. Bunun çok sayıda farklı örneği çocukluk araştırmalarında yöntem öneren çeşitli isimlerce dile getirilmektedir (Clark ve Moss, 2001; Simon, 2020).

Mesela, Clark ve Moss’un (2001) pek çok farklı tekniği bir araya getirdikleri mozaik yaklaşım bu örnekler arasındadır. Artan sayıda sanat-odaklı araştırma yaklaşımı hatta doğrudan sanatsal araştırma alanının çocukluk araştırmalarıyla yöntemsel paralellliği de dikkat çekicidir. Fakar çocuklar söz konusu olduğunda yine özel olarak önemli olanın onların sesine yer vermek olduğunun altını çizmeli. Tıpkı Kellett’in (2005), çocukların seslerinin duyulmasını “azınlığın sesinin duyulması” olarak tanımlaması gibi, çocuklar sadece araştırmaların parçası olmakta değil, bizzat kendilerinin aktif araştırmacılara dönüşmesinde bu açıdan önem görülmelidir. Kellett’e göre, çocukların yetkinliği yetişkinlerden daha az değil, sadece farklıdır; bu durum, kadının erkek karşısındaki durumu gibi, çocuğun yetişkin karşısındaki konumunu yetersizlik değil, fark olarak kurar. Kellett, çocuk katılımını güçlendirici bir unsur olarak değerlendirir ve çocukların kendi araştırmalarını yaparak edinecekleri kazanımlara dikkat çeker.

Araştırmacı çocuklar, güvenli bir ortamda, etik farkındalıkla, bağımsız öğrenerek özgün katkılar sunabilir, problem çözme becerisi geliştirebilir, etkili iletişim kurabilir ve eleştirel düşünme kapasitesine sahip özneler haline gelebilirler. Çocuklar, bu süreçte ilgilerini, güçlü yönlerini, merak ettikleri konuları keşfederek, yaş ve cinsiyetle ilgili düşüncelerini sorgulayabilirler. Kellett (2009), araştırmaların bir parçası olarak çocukların ilgi alanlarını keşfetmelerinin onların yetkinlik kazanmasını sağladığını savunur. Ayrıca çocuklarla yapılan araştırmalarda araştırmacının görevini, çocukların düşüncelerini dinlemek, açıklamalarını desteklemek, görüşlerini dikkate almak, karar süreçlerine dahil etmek, güç paylaşımı yapmak ve karar verme sorumluluğunu onlara bırakmak olarak sıralar. Çocuklar, araştırma öznesi olmaktan ziyade, kendi gündelik hayatlarının gözlemcisi ve yorumlayıcısı olarak araştırmaya aktif katıldıklarında, araştırma sürecine doğrudan dahil olurlar (Christensen ve James, 2000; Kellett, 2005). Öte yandan, çocukların akademik ve bilimsel bilgi üretiminin dışında konumlanmaları, bu gibi materyallere erişimin sınırlılığı eleştiriye açık bir nokta olarak dikkat çekicidir. Bilimsel bilginin kim için üretildiği ve akademik üretimin kamuya açık, paylaşılabılır, anlaşılır ve nihayetinde etki

yaratır olmasının önemiye son yılların ana gündemini oluşturmaktadır.

Çocukluk çalışmaları açısından burada iki önemli konuyu gündeme getirmek elzemdir: birincisi, bilimsel bilginin ‘insanlarla insanlar için insanlar tarafından’ (with, for, by people) üretilmesi gerektiğini anlayışına dayanan vatandaş bilimi prensipleri (Bonney vd., 2016), çocuklar ile, çocukların ürettiği çocuk-merkezli araştırma ilkeleriyle büyük paralellik taşımaktadır (Demiral vd., yayın aşamasında). İkincisi ise, çocuklukta yaygın kullanımıyla dikkat çeken katılımcı eylem araştırmasının ve benzer yöntemlerin vatandaş bilimi üretimine katkı sağlama potansiyelidir (Chevalier ve Buckles, 2013). Bu yazının kapsamının ötesinde olduğu için, burada geniş bir tartışma açmak yerine, sözü edilen anlayışların kısaca temel prensipleri üzerinde durmakla yetinilecek. Vatandaşların bilgisinin üretimi, araştırmaya dahil olan sıradan insanı ‘bilgisi üretilen’ (pasif) konumdan çıkararak özneleştirmeyi temel almaktadır. Yazı boyunca çocuğu özne olarak tanımanın öneminin çizilmesiyle paralellik kuran bu yeni yaklaşımlar, sosyal bilimlerdeki karşıtlıkların ötesine geçmek için bir strateji üretmenin yanında, yöntemsel yenilikleriyle de araştırılan kişilere bilginin üreticisi özneler olarak özgürleştirici, katılımcı bir alan açar. Bu noktada ikinci konu olarak yukarıda işaret edilen ‘katılımcı’ araştırma konusuna da kısaca değinmeli.

Topluluk-odaklı (community-based) araştırma, eş-araştırmacılarla (co-researcher) yürütülen süreçler gibi farklı yöntemleri ‘katılımcı yaklaşımlar’ gibi bir şemsiye kavram altında düşünürsek, çocukların kendi hayatının araştırmacı öznelerine dönüşmeleri fikriyle hareket eden çocukluk çalışmalarının sosyal bilimlerdeki güncel yaklaşımlara nasıl yol gösterici olabileceğini de tartışmaya açabiliriz. Yeni yüzyılın, çocuk ve gençliğin hayata katılımını yorumlama şekli, politik özneler olarak çocukların önemine vurgu yapması gibi sosyal bilimlerin çeşitli alanlarındaki yaklaşım ve çeşitlenen anlayışlara bakıldığında, yöntemsel açıdan çocukluk çalışmalarının büyük avantaj taşıdığı ve bu paralelliklerin ortaya konmasının gerekli olduğu söylenebilir.

Yetişkin-odaklı yaklaşımların aşılması ve eşitlikçi ilişkilerin kurulması için bir dizi stratejiden söz edilebilir. Burada, daha metodolojik bir çerçevede, çocuklarla araştırma konusunda işlev sağlayabilecek stratejileri sıralayarak bir neticeye varabiliriz.

1. ‘Çocukist’ yaklaşımlar, yöntemsel paradigmanın dönüşümünde merkezî bir rol oynar ve çocukların seslerinin duyulmasını sağlar. Yöntem konusunu tartışmaya açmak için öncelikle kuramsal ve felsefi anlayışların soruşturulması, güncel sosyolojik yaklaşımların çocukluk araştırmalarına nasıl yansıdığı konusunda bir çerçeve belirlenmelidir. Ancak epistemolojik bilginin çocuklar açısından özgürleştirici, onları tanıyan ve onlara alan açan biçimde inşasıyla yöntemsel yenilikleri gündeme getirmek mümkün olacaktır.
2. Katılımcı eylem araştırması, akran kültürlerinin araştırılması ve metin içerisinde sıralanan sosyal bilimlerin genelinden aşına olduğumuz çeşitli yöntemler, çocukların günlük hayatlarına dâhil olmayı kolaylaştırır ve onların dünyasını içeriden anlamayı olanaklı kılar. Bilhassa kültürel olanın sosyal yaşantıdaki karşılıkları, sosyalleşme süreçleri içerisinde özneler-arası etkileşimin önemi gibi konuları gözden geçirerek kuramsal anlayış ile metodolojik yaklaşım arasında köprü kurulması bu bağlamda önem taşımaktadır.
3. Yazının kapsamının ötesinde olduğu için detaylı olarak aktarılmayan, ancak ilgili referanslarda yer verilen yaratıcı, sanat-odaklı ve alternatif yöntemler; geleneksel araştırma

tekniklerine ek olarak metin analizi, çizim, hikâye anlatımı ve drama gibi araçlarla çocukların düşüncelerine ulaşmayı sağlar. Katılımcı yaklaşım şemsiyesi, bu açıdan ilerleyen yazıların konusu olarak dikkate değer gözükmektedir: güncel çalışmalarda kullanılan sözlü iletişimin, karşılıklı diyalogun, görüşme ve odak grup gibi tekniklerin ötesinde yaratıcılığa yer açan yöntemler aracılığıyla, araştırmaya dahil olan her bir bireyin bilgi üretimine katkı sunan kişiler olarak tanınması, vatandaş bilimi konusunu yeniden düşünmek için bir potansiyel taşımaktadır.

4. Son olarak, dil, hitap ve iletişim stratejilerine duyarlılık, çocuğa saygı duymak ve kendi çocukluk deneyimini hatırlayarak araştırmaya yansıtmak açısından önemlidir. Bu tür stratejiler sayesinde, çocuklarla yapılan araştırmalarda eşitlikçi ve katılımcı bir yaklaşım oluşturmak mümkündür. Araştırmacının rolünün bu denli sorunsallaştırıldığı ve bilen-araştıran ile bilinen-araştırılan arasındaki ikiliğin eleştiriye açıldığı çocukluk çalışmaları alanı, bu açıdan da sosyal bilimlerdeki niteliksel araştırma süreçlerinin etik ve pratik meseleleri değerlendirme ve iyileştirmesinde yol gösterici bir rol oynama potansiyeli taşımaktadır.

Metinde temel alınan tez:

Demiral, S. (2020). Çocuklarla Evrensel Öğrenme: Çevrimiçi Çocuklukta Özneleşme Mekanizmaları (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bu tezden geliştirilerek yayımlanan kitap:

Demiral, S. (2025). Çevrimiçi çocukluk. İstanbul: Habitus.

KAYNAKÇA

- Alanen, L. (2001). Explorations in generational analysis. In L. Alanen and B. Mayall (Eds.), *Conceptualizing Child-Adult Relations*. (pp.11-22) London and New York: Routledge/Falmer.
- Alderson, P. (2000). Children as researchers: the effects of participation rights on research methodology. In P. Christensen and A. James (Eds.), *Research with Children: Perspectives and Practices*. (pp. 241-257). London and New York: Falmer.
- Benedict, R. (1960). *Patterns of Culture*. (18th Edition). London: Routledge and Kegan Paul Ltd.
- Bonney, R., Phillips, T. B., Ballard, H. L., ve Enck, J. W. (2016). Can citizen science enhance public understanding of science? *Public Understanding of Science*, 25(1), 2–16.
- Chevalier, J. M., ve Buckles, D. J. (2013). *Participatory action research: Theory, methods for engaged inquiry*. Routledge.
- Christensen, P. ve James, A. (2000). Childhood diversity and commonality: some methodological insights. In Christensen, P. and A. James (Eds.), *Research with Children: Perspectives and Practices*. (pp. 160-178). London and New York: Falmer.
- Clark, A., ve Moss, P. (2001). *Listening to Young Children: The Mosaic Approach*. 2nd UK ed. edition. London: National Children's Bureau.
- Corsaro, W. A. (1988). Children's conception and reaction to adult rules: the underlife of the nursery school. In Handel, G. (Ed.), *Childhood Socialization*. (pp. 179-193). New York: Aldine de Gruyter.
- Corsaro, W. A. (2009). Peer culture. In Qvortrup, J., Corsaro, W. A. and M. Honig (Eds.), *The Palgrave Handbook of Childhood Studies*. (pp. 301-315). Basingstoke: Palgrave.

- Corsaro, W. A. ve Eder, D. (1990). Children's peer cultures. *Annual Review of Sociology*, 16, 197-220.
- Corsaro, W. A. ve Molinari, L. (2000). Entering and observing in children's worlds: a reflection on longitudinal ethnography of early education in Italy. In Christensen P. and A. James (Eds.), *Research with Children: Perspectives and Practices*. (pp. 179-200). London and New York: Falmer.
- Crossley, N. (1996). *Intersubjectivity: The Fabric of Social Becoming*. London and California: Sage.
- Damon, W. (1988). Socialization and individuation. In Handel, G. (Ed.), *Childhood Socialization*. (pp. 3-9). New York: Aldine de Gruyter.
- Demiral, S. (2022). Çocukluk Konumunu Politik Bir Pratik Olarak Düşünmek. *Cogito Çocuk Düşüncesi*, 108: 52-67. İstanbul: Yapı Kredi.
- Demiral, S., Erdemir, E., ve Erdiller-Yatmaz, Z. (2024). Roadblocks in child participation practices in academia and civil society: Insights from a Turkish case. *The International Journal of Children's Rights*.
- Demiral, S., Çiçek, D., ve Özdemir, G. (yayın aşamasında). Is the child as co-researcher possible? Exploring the (im)possibilities of participatory action in childhood research. In A. Jones & P. Miller (Eds.), *The Palgrave Handbook on Participatory Action Research with Children* (pp. xx-xx). Palgrave Macmillan.
- Emerson, R.; Fretz, R. ve Shaw, L. (1995). *Writing Ethnographic Fieldnotes*. Chicago and London: The University of Chicago.
- Fine, G. A. ve Sandstrom, K. L. (1988). *Knowing Children: Participant Observation with Minors*. California: Sage.
- Foucault, M. (1983). The subject and power. In Dreyfus, H. and P. Rabinow, (Eds.), *Beyond Structuralism and Hermeneutics*. (pp. 208-226). Chicago: The University of Chicago.
- Foucault, M. (2000). Space, knowledge, power. In Fabion, J. D. (Ed.), *Power: Essential works of Foucault 1954-1984. Vol. III* (pp. 349-364). London: Penguin.
- Goffman, E. (1963). *Behavior in Public Places: Notes on the Social Organization of Gatherings*. New York: The Free Press.
- Goffman, E. (1972). *Encounters: Two Studies of the Sociology of Interaction*. Middlesex: Penguin Books.
- Goffman, E. (1974). *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Boston: Northeastern University Press.
- Handel, G. (1988). Socialization and the self. In Handel, G. (Ed.), *Childhood Socialization*. (pp. 11-19). New York: Aldine de Gruyter.
- Hardman, C. (2001). [1973]. Can there be an anthropology of children? *Childhood*, 8(4), 501-517.
- Harris, J. (1998). *The Nurture Assumption: Why Children Turn Out the Way They Do?* New York: Free Press.
- Hendrick, H. (2000). The child as social actor in history. In Christensen, P. and A. James (Eds.), *Research with Children: Perspectives and Practices*. (pp. 36-61). London and New York: Falmer.
- Huizinga, J. (1949). *Homo Ludens: A Study of the Play-Element in Culture*. New York: Routledge.

- Husserl, E. (2003). Fenomenoloji üzerine Beş Ders. (H. Tepe, Çeviri). (2. Baskı). Ankara: Bilim ve Sanat.
- James, A. (2009). Agency. In Qvortrup, J., Corsaro, W. A. and M. Honig (Eds.), The Palgrave Handbook of Childhood Studies. (pp. 34-45) Basingstoke: Palgrave.
- James, A. ve James, A. L. (2004). Constructing Childhood: Theory, Policy and Social Practice. London: Palgrave Macmillan.
- Kehily, M.J. (Ed.). (2009). An Introduction to Childhood Studies. Maidenhead: Open University.
- Kellett, M. (2005). Children as active researchers: a new research paradigm for the 21st century? Published online by ESRC National Centre for Research Methods, <http://oro.open.ac.uk/7539/1/MethodsReviewPaperNCRM-003.pdf>
- Kellett, M. (2009). Children as researchers: what can we learn from them about the impact of poverty on literacy opportunities? International Journal of Inclusive Education, 13(4), 395–408.
- Mayall, B. (2000). Conversations with children: working with generational issues. In Christensen, P. and A. James (Eds.), Research with Children: Perspectives and Practices. (pp. 120-135). London and New York: Falmer.
- Mayall, B. (2013). A History of the Sociology of Childhood. London: Institute of Education.
- Prout, A. and James, A. (1997). A new paradigm for the sociology of childhood? Provenance, promise and problems. In James, A. and A. Prout, (Eds.), Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood. (pp. 7-32). (2nd Edition). London: Falmer.
- Punch, S. (2002) Research with children: the same or different from research with adults? Childhood, 9(3), 321-341.
- Qvortrup, J. (1993). Societal Position of Childhood: The International Project Childhood as a Social Phenomenon: Lessons from an international project. Eurosocial Report No. 47 (pp. 11-18). Vienna, Austria: European Centre for Social Welfare Policy and Research.
- Qvortrup, J. (1994). A new solidarity contract? The significance of demographic balance for the welfare of both children and the elderly. In Qvortrup, J.; Bardy, M.; Sgritta, G. and H. Wintersberger, (Eds.), Childhood Matters: Social Theory, Practice and Politics. (pp. 1-23). Aldershot: Avebury.
- Ricoeur, P. (2010). Başkası olarak Kendisi. (H. Hünler, Çeviri). Ankara: Doğu Batı.
- Schütz, A. (2018). Fenomenoloji ve Toplumsal İlişkiler. (A. Akan ve S. Kesikoğlu, Çeviri). Ankara: Heretik.
- Simon, A. (2020). ‘Are Children Interviewees Just Like Any Others?’ Bulletin of Sociological Methodology/Bulletin de Méthodologie Sociologique 146 (1): 81–98.
- Woodhead M. ve Faulkner, D. (2000). Subjects, objects, or participants? Dilemmas of psychological research with children. In Christensen, P. and A. James (Eds.), Research with Children: Perspectives and Practices. (pp. 9-35). London and New York: Falmer.

Bakımın Maddileşmesi: Çocuklar, 3D Baskılı Protezler ve Katılımcı Tasarım¹

The Materialization of Care: Children, 3D Printed Prostheses, and Participatory Design

Melike ŞAHİNOL²

Gönderilme Tarihi: 29.05.2025

Kabul Tarihi: 18.06.2025

ÖZET

Bu makale, çocuklar için geliştirilen üç boyutlu (3D) baskılı protezlerde bakım değerlerinin nasıl maddileştirildiğini ve bu süreçlerin çocukların toplumsal konumlandırılması üzerindeki etkilerini incelemektedir. “Sosyo-biyo-teknik bakım kompleksi” kuramsal çerçevesi kullanılarak, bakımın yalnızca ilişkisel ve duygusal bir değer değil, aynı zamanda tasarım pratikleri ve kullanım deneyimleri aracılığıyla teknik nesnelere ve günlük pratiklere nasıl gömülü olduğu analiz edilmektedir. Çalışma, bakım, güvenlik ve özerklik gibi değerlerin hem tasarımcılar hem de kullanıcı aileler ve çocuklar tarafından nasıl yorumlandığını ve maddi özelliklere (renk, malzeme, form) nasıl dönüştürüldüğünü araştırmaktadır. Yöntemsel olarak, çocukların özne olarak kabul edildiği, görüşmeler ve yaratıcı yöntemlerle desteklenen katılımcı gözlem temelinde bir etnografik yaklaşım benimsenmiştir. Bulgular, bakımın yalnızca teknik bir tasarım kriteri olmasının ötesinde, çocukların öznel gündelik deneyimlerinde aktif olarak yeniden müzakere edilen ve şekillendirilen dinamik bir toplumsal değer olduğunu göstermektedir. Çalışma, çocukları sadece araştırma konusu olarak değil, aynı zamanda bilginin ortak üretiminde aktif katılımcılar olarak konumlandırmasıyla vatandaş bilimi (citizen science) yaklaşımıyla da kesişmektedir. Makale, çocukların sosyo-teknik yeniliklerde epistemik aktörler olarak nasıl konumlandığını ve bu katılımın bakımın hem teknik hem de toplumsal boyutlarını nasıl yeniden tanımladığını tartışmaktadır. Söz konusu yaklaşım, çocukluğu toplumsal ve tarihsel olarak inşa edilmiş bir kategori olarak ele alan eleştirel çocukluk çalışmaları ve teknoloji sosyolojisi literatürüne katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bakım Pratikleri, Çocuk Sosyolojisi, Teknoloji Sosyolojisi, 3D Baskılı Protezler, Sakatlık Teknolojisi, Niteliksel Yöntemler.

ABSTRACT

This article examines how values of care are materialized in 3D-printed prostheses developed for children and how these processes influence the social positioning of children. Drawing on the theoretical framework of the socio-(bio)-technical care complex, the study analyzes how care is not merely a relational value but is embedded into technical objects and everyday practices through design and usage experiences. The research investigates how values such as care, safety, and autonomy are interpreted by designers, user families, and children and how they are transformed into material characteristics (color, material, form). Methodologically, a participatory techno-ethnographic approach was adopted, recognizing children as subjects, supported by interviews and creative methods. The findings demonstrate that care is not only a technical design criterion but also a dynamic value actively renegotiated and shaped within children's subjective experiences. The study also intersects with a citizen science approach, as it positions children not only as research subjects but also as active participants in the co-production of knowledge. The article discusses how children act as epistemic agents in socio-technical innovations and how their participation redefines the technical and social dimensions of care. This approach contributes to the literature on critical childhood studies, which considers childhood as a socially and historically constructed phenomenon, and to the sociology of technology by offering insights into the materialization of social values in technical artifacts.

Keywords: Care Practices, Childhood, Sociology of Technology, 3D Printed Prosthetics, Crip Technoscience, Qualitative Methods.

¹ Bu yazıya atıfta bulunmak için: Şahinol, M. (2025). Bakımın Maddileşmesi: Çocuklar, 3D Baskılı Protezler ve Katılımcı Tasarım. Oditoryum Eleştirel Sosyal Bilimler Dergisi, 4(6), Ss. 71-93. ISSN: 2980-0439.

² Dr., Orient-Institut Istanbul, melike.sahinol@gmail.com ORCID: 0000-0002-2914-2489.

Giriş

Problem Tanımı

Üç boyutlu (3D) baskı yoluyla eklemeli üretim³ (additive manufacturing) gibi teknolojik yenilikler, son yıllarda çeşitli tıbbi alanlarda dönüşüm yaratmıştır (Atala ve Richardson, 2016; Burleson ve DiPaola, 2018; Javaid ve Haleem, 2020; Noroozi vd., 2023; Sigaux vd., 2017). 3D baskı, protez alanında da kullanılmaya başlanmıştır. 3D baskılı protezler, daha maliyetli ve standart protezlere göre daha ekonomik bir alternatif sunmaktadır. Bu protezler, büyüme nedeniyle daha sık yeni protezlere ihtiyaç duyan çocuklar için özellikle avantajlıdır. 3D baskılı protezler, bedende kullanıldıkları alanı yeniledikleri ve kullanıcılara yeni olanaklar sundukları için “olanak sağlayan/mümkün kılan teknolojiler” (enabling technologies) olarak da adlandırılır (Newbutt, 2016; Şahinol, 2022). Çocuk protezleri söz konusu olduğunda, fiziksel farklılıkları dengelemek ve çocuklara normal bir yaşam sürmelerini ve topluma katılmalarını sağlamak için umut vaat etmektedir.

Protezler ile ilgili geçmiş deneyimler, çocukların protezleri ancak günlük yaşamlarına kolayca entegre edebildikleri takdirde uzun süre kullandıklarını göstermektedir. Tarihsel olarak, birçok çocuk geleneksel kol protezlerini çok ağır oldukları ve/veya protez kullanmadan bedensel farklılıklarına ve/veya diğer uyum sağlama yöntemlerine alıştıkları için reddetmiştir (Şahinol, 2020). Bu nedenle, 3D baskı, çocuğun ihtiyaçlarına tam olarak uyacak şekilde kişiselleştirilmiş, hafif protezler sunar.

Bu tür 3D baskılı protezler, kar amacı gütmeyen kuruluşlar ve gönüllü üreticiler “maker” ağları tarafından özellikle çocuklar için üretilmektedir. Örneğin, dünya çapında e-NABLE ağı ve onun Türkiye’deki alt organizasyonu olan Robotel Türkiye, bu tür protezlerin üretimini gönüllü katkılarla gerçekleştirmekte ve ihtiyaç sahibi çocuklara ücretsiz olarak ulaştırmaktadır. Robotel⁴ olarak adlandırılan cihazlar, geleneksel protezlere kıyasla daha düşük maliyetliler ve kişiselleştirilebilir özelliklere sahip. Ancak bu protezlerin tam olarak neyi mümkün kıldığı yoruma açıktır. Maker’lar, genellikle çocukların hoşlanabilecekleri ve aşına oldukları süper kahraman motiflerinden esinlenerek tasarladıkları bireysel tasarımlarla onların yaşam kalitesini arttırmak veya onlara eğlence sunmak isterken, ebeveynler öncelikle protezlerin çocuklarının günlük yaşamında sosyal bir normallik sağlamasını ummaktadır (Şahinol, 2022).

E-NABLE protezlerinin etkisi, Bennett vd. (2016) tarafından, üst ekstremité kaybı yaşayan ve protezlerle çeşitli deneyimleri olan 14 yetişkinin katıldığı bir çalışmada incelenmiştir. Bu araştırma, protezlerin sadece araçlar olmanın ötesinde, normallik algısının inşasında ve katılımcıların kimlik oluşumunda önemli bir rol üstlendiğini, cihazların teknik çalışma kusurlarına rağmen bu etkilerini sürdürdüğünü ortaya koymuştur (Bennett vd., 2016). Bununla birlikte, bu tür cihazları kullanan çocukların günlük yaşam deneyimlerini sistematik olarak inceleyen ampirik çalışmalar halen sınırlı sayıdadır (Şahinol, 2018). Özellikle çocukların bakış

³Türkçede “additive manufacturing”, “eklemeli üretim”, eklemeli imalat”, “eklemeli üretim teknolojisi” gibi farklı karışımlar bulunmaktadır. Bu yazı boyunca, “eklemeli üretim” karşılığı kullanılacaktır.

⁴<https://robotel.org/robotel-nedir/>, erişim tarihi: 28.05.2025,

açısı ve çocukluk olgusu, araştırma ve tasarım süreçlerinde uzun süre ihmal edilmiştir, çünkü çocukluk, teknoloji ve tıp alanlarında genellikle yetişkin merkezli yaklaşımlarla değerlendirilmiştir (Bradbury-Jones vd., 2018).

Bununla birlikte, 1990’lardan bu yana sosyal bilimler literatüründe bir paradigma değişikliği yaşanmaktadır: Çocuklar artık pasif araştırma nesneleri değil, kendi eyleyebilirlik/failik (eylem gücü, agency) haklarına sahip aktif ve toplumsal özneler olarak kavramsallaştırılmaktadır (James ve Prout, 2003; Lansdown, 2005). Eyleyebilirlik burada, bireyin yaş, gelişimsel düzey veya diğer kişisel özelliklerden bağımsız olarak, kendi iradesiyle hareket etme ve karar alma kapasitesini belirtir (Montreuil ve Carnevale, 2016). Yeni teknolojiler odağında yürütülen araştırmalar, çocukların yetkin aktörler olarak teknolojiyi şekillendirebildiklerini ortaya koymaktadır (Hungerland ve Kelle, 2014). Çocukların bilim ve teknolojiye ilişkin çalışmaların büyük bir kısmı, yüksek gelirli Batı ülkelerinde yürütülmüş olup, küresel güneyde çalışmalar sınırlı kalmıştır (Beier, 2020; Sarwatay ve Raman, 2022; Shahid vd., 2021; Uzuegbunam, 2022). Çocukların eyleyebilirliğinin farklı kültürel ve sosyo-ekonomik bağlamlarda, dolayısıyla küresel ölçekte bilim ve teknoloji üzerindeki etkilerini anlamaya yönelik literatürde araştırma yetersizliği bulunmaktadır. Özellikle tıp ve engellilik alanlarında çocukların görüş ve deneyimlerini araştırma sürecinde dikkat almak önemlidir (Montreuil ve Carnevale, 2016). Bu nedenle, çocuklar için 3D baskı teknolojisiyle üretilen protezler, çocukların eylem gücünün yani eyleyebilirliğinin nasıl hayata geçirildiğini ve aynı zamanda sosyo-teknik biçimlerde nasıl yapılandırıldığını; bakım, güvenlik ve özerklik gibi normatif değerlerin tasarım uygulamalarına ve günlük kullanıma nasıl gömüldüğünü incelemek için analitik açıdan verimli bir alan oluşturmaktadır.

Bu çalışma, 3D baskı teknolojisiyle üretilen çocuk protezlerinin tasarım ve kullanım pratiklerinde bakım (care), güvenlik ve özerklik gibi değerlerin nasıl somutlaştığını ve bu süreçte çocukların özerkliklerinin nasıl tezahür ettiğini incelemektedir.

Bu çalışmada, öncelikle “sosyo-biyo-teknik bakım kompleksi” (Şahinol ve Başkavak, 2021) kavramı ekseninde teknoloji sosyolojisi, bakım araştırmaları ve praksiyolojik teori yaklaşımlarına dayanan teorik çerçeve oluşturulmaktadır. Bu kuramsal temelin ardından metodoloji, vaka analizi ve teorik değerlendirmeler ışığında elde edilen bulguların tartışılması yer almaktadır.

Teorik Çerçeve

2.1. Bakımın (Care) Materyalleşmesi

Toplumsal değerlerin teknolojik nesneler ve uygulamalarda nasıl cisimleştiği (embodied) sorusu, teknoloji sosyolojisi ve bilim ve teknoloji çalışmaları (STS-Science and Technology Studies/Science, Technology and Society) alanlarının merkezinde yer almaktadır. STS literatürü, teknolojik bilgi ve nesnelerin yalnızca izole bir şekilde değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve politik yapılara gömülü biçimde üretildiğini ve bu yapıları nasıl şekillendirdiğini inceler (Jasanoff, 2004). Bu bağlamda, çocuklar için 3D baskılı protezler örneğinde bu durum açıkça görülmektedir. Bu tür yardımcı

teknolojilerin geliştirilmesi, salt teknik işlevsellik gibi nedenlerle değil, aynı zamanda kapsayıcılık (inclusion), tıbbi standartlar ve ekonomik uygulanabilirlik gibi çok katmanlı değerler etrafında şekillenmektedir. Dolayısıyla, “iyi” bir protezin ne olduğu sorusu, sadece mühendisler tarafından değil, ebeveynler, doktorlar ve – en önemlisi – çocukların kendileri tarafından da tanımlanmakta ve belirlenmektedir.

Teknolojinin Sosyal İnşası (Social Construction of Technology-SCOT) yaklaşımı gibi önceki yaklaşımlar, teknolojik nesnelerin yalnızca teknik gereksinimler tarafından değil, aynı zamanda toplumsal grupların çıkarları, değerleri ve kültürel anlam dünyaları doğrultusunda da önemli ölçüde biçimlendiğini göstermektedir (Pinch ve Bijker, 1984). “İlgili toplumsal gruplar” (relevant social groups) kavramı Bijker (1997: 46) tarafından tanımlanmıştır. Bisikletin evrimi üzerine yaptığı ampirik çalışmalarda Bijker, ilgili toplumsal grupların, bir teknolojik nesnesinin oluşum aşamasındaki nesnenin çevresinde gruplaşarak onu inşa ettiklerini varsayar. Bu kuramsal yaklaşımı 3D baskılı çocuk protezlerine uyguladığımızda, protezin şekillenme sürecinde etkili olan birden fazla ilgili toplumsal grup tanımlanabilir: Güvenlik standartlarını uygulamaya öncelik veren tıp uzmanları, uygun maliyetli ve esnek çözümler ararken çocukların refahını gözetken ebeveynler, teknolojik yeniliği teşvik eden mühendisler, konfor, ergonomik özellikler, estetik ve oyun boyutuu dikkate alan tasarımcılar ve kabul görme ihtiyaçlarını ifade eden çocukların kendileri. Bu toplumsal inşacı yaklaşım, bir toplumsal grubun ilgili teknolojiyle bir ilişkisi olması gerektiğini varsayar, ancak bu sayede teknolojinin önemi ortaya çıkar. Bu ilişkinin temelini, karşılaşılan sorunlar ve bunlara yönelik çözüm stratejileri oluşturmaktadır ve bu dinamik, her toplumsal gruba özgü teknolojiye ilişkin anlam atamalarına yol açar. Çocuk protezlerinde bu durum, tıbbi gereklilik ile çocukların yaşam dünyası arasındaki çekişmede (Şahinöl ve Başkavak, 2021a) kendini gösterir: Doktorlar işlevselliğe (örneğin kavrama fonksiyonu) önem verirken, çocuklar genellikle renkli, hafif ve etiketleme (stigma) yaratmayan protezler ister. SCOT yaklaşımı ayrıca teknolojilerin yorumlanabilirliğindeki esnekliği de vurgular; farklı gruplar aynı teknolojik artefakta farklı anlamlar atfeder (Bijker vd., 2012 [1987]). Bir 3D baskılı bir protez kol aynı anda farklı toplumsal gruplarca farklı biçimlerde anlaşılabilir: sağlık sigorta kurumları tarafından bir “tıbbi ürün”, maker toplulukları DIY/Do-It-Yourself için bir “kendin yap projesi”, çocuklar için bir “oyuncak” veya aktivistler nezdinde kapsayıcılığın sembolik bir ifadesi olarak anlaşılabilir. Bununla birlikte bu makalede sosyo-teknik tahayyüller (sociotechnical imaginaries) (Jasanoff ve Kim, 2019), yani toplumların teknolojiyle nasıl şekillendirilmesi gerektiğine dair kolektif fikirleri tanımlayan kavramlar önemli bir rol oynar. Çocuklar için 3D baskılı protezler bağlamında, iki baskın tahayyül (dolaylı olarak) tartışmayı şekillendirmektedir:

1. Teknolojinin demokratikleşmesi: 3D baskı, tıp alanındaki büyük sağlık şirketlerinin sahip olduğu gücü, açık kaynak temelli tasarım platformları (örneğin e-NABLE) aracılığıyla merkezi olmayan topluluklara aktaran bir araç olarak görülmektedir.
2. “Mükemmel çocuk” ideali: Protezlerin arkasında genellikle bedenin “normallliği” veya “onarımı” ile ilgili normatif fikirler yatar. Bu normatif çerçeve, çocukların öznel ihtiyaçları, arzuları ve yaşam dünyalarıyla çelişebilir.

arzuları ve yaşam dünyalarıyla çelişebilir.

STS perspektifi, 3D baskılı protezlerin asla nötr ve yalnızca teknik nesneler olmadığını ortaya koymaktadır. Bu protezlerin tasarım ve geliştirilme süreçleri, örtük güç ilişkilerini, kültürel normları ve dile getirilmeyen gelecek vaatlerini yansıtmaktadır. Bu nedenle, çocuklara gerçekten uygun çözümler üretmek için, onların teknolojinin pasif kullanıcıları olarak görülmemeleri ve tasarım sürecine aktif birer topluluk üyesi olarak dahil edilmeleri sağlanmalıdır. Çocukların aktif katılım talebi, bakım araştırmalarının bulgularıyla da doğrudan bağlantılıdır: Bakım, teknolojik düzenlemelerde de “somutlaşan ilişkisel bir uygulama” olarak algılanmaktadır (de La Bellacasa, 2011; Mol vd., 2010). Bu, 3D baskılı çocuk protezleri örneğine uygulandığında, protezlerin sadece işlevlerini yerine getirmekle kalmayıp, aynı zamanda bakım ilişkileri de oluşturdukları anlamına gelir. Güvenlik, özerklik veya estetik gibi normatif değerler, tasarım kararları aracılığıyla protez teknolojilerine yansıtılır. Örneğin, hafif malzemeler hareket özgürlüğü sağlarken (özerklik), renkli tasarımlar utangaçlığı azaltır veya kabulü artırır (duygusal bakım). Bu bağlamda, bakım perspektifi teknolojiye dair analizlerde de kritik rol üstlenir. STS yaklaşımına göre, teknoloji hiçbir zaman sadece nötr bir araç değildir, aksine bakımın nasıl ve kimler tarafından kurgulandığını da somutlaştırır ve düzenler. Bu nedenle, çocuk protezlerinin tasarımında bu perspektif önemlidir.

Hamraie ve Fritsch (2019) Sakatlık Teknobilimi (Crip Technoscience) manifestolarında, engelli bireylerin erişilebilir olmayan gündelik dünyalarda hareket etme konusunda sahip oldukları yaratıcı ve tasarımcı potansiyeli vurgularken, tasarımı pratiklere dönüştürme potansiyellerine dikkat çekerler. Bu çerçevede, STS ve bakım tartışmasını, engelli bireylerin –çocuklar dahil– sadece teknolojinin kullanıcıları olarak değil, teknolojinin tasarımında, uyarlanmasında ve anlamlandırılmasında aktif olarak rol alan epistemik aktörler olarak görülmesi gerektiği yönündeki farkındalıkla genişletirler. Sakatlık Teknobilimi yaklaşımı ayrıca, katılımcı tasarım süreçlerini ve teknoloji geliştirmenin politik boyutunu vurgular; bu boyutta, engelli kişilerin ihtiyaçları ve bakış açıları marjinal birer fenomen olarak değil, merkezi bir inovasyon potansiyeli olarak ele almaktadır (Şahinol, 2023). Hamraie ve Fritsch’in vurguladığı temel mesele, aktivizm biçimlerinin – özellikle hackleme (hacking) ve tamircilik işleri (repair work) gibi uygulamalar yoluyla – yardımcı teknolojileri bir bağımsızlık politikalarına (politics of independence) dönüştürebilme potansiyelidir: “Aktivizm, rehabilitasyonu bir uzmanlık bilgisinin alanı olarak eleştirirken, rehabilitasyonun dilini veya araçlarını tamamen reddetmedi. ‘Bağımsız Yaşam’ terimini, karşılıklı bağımlılığın engellilik politikasını teşvik etmek için kullanmanın yanı sıra, hareket teknoibilimi siyasallaşmış bir direniş alanı olarak anladı ve düzenli olarak hacking (bilgisayar korsanlığı) ve tinkering (deneme ve yanılma) uygulamalarını engelli örgütlenmesinin temeli olarak kullandı” (Hamraie ve Fritsch, 2019: 12). Bu bakış açısı, çocukların teknolojilerin tasarım ve benimseme sürecindeki eylemliliğini tanıyan ve güçlendiren bir yaklaşım olması nedeniyle, vatandaş bilimi (citizen science) odaklı araştırma yaklaşımları için özellikle önemlidir (Rønning vd., 2022).

Bu çalışma, bakım, güvenlik ve özerklik değerlerinin sadece yetişkin aktörler (tasarımcılar, ebeveynler) tarafından protez teknolojilerine nasıl içkinleştirildiğini değil, aynı zamanda çocukların bu değerlerin müzakeresi ve somutlaştırılmasında nasıl aktif olarak rol aldıkları da incelenmektedir. Söz konusu teorik perspektifler, bakımın toplumsal ve teknolojik boyutları ile birlikte üretilen bir değer olarak anlamayı mümkün kılar. Bu değer sadece yalnızca tasarım süreçlerini şekillendirilmekle kalmaz, aynı zamanda kullanıcıların, özellikle de epistemik aktörler olarak çocukların gündelik pratiklerinde sürekli olarak yeniden tanımlanır ve müzakere edilir.⁵ Bu dinamikleri ampirik düzeyde incelemek amacıyla, “sosyo-biyo-teknik bakım kompleksi” (Şahinol ve Başkavak, 2020) kavramı analitik bir çerçeve olarak sunulmaktadır.

2.2. Sosyo-biyo-teknik Bakım Kompleksi

Şahinol ve Başkavak (2021b), diyabet teknolojileri üzerine gerçekleştirdikleri araştırmada, bakım uygulamalarının fonksiyonel, duygusal ve sosyal boyutları içerdiğini ve bedenler, teknolojiler ve sosyal ilişkiler arasındaki etkileşim içinde ortaya çıktığını bulgulamışlardır. Bu bakış açısı, çocukların eylemliliğinin de görünür hale geldiği sosyo-teknik bakım uygulamaları olarak 3D baskılı çocuk protezlerinin tasarımını ve kullanımını analiz etmek için bir kavramsal bir başlangıç noktası sunmaktadır.

Sağlık hizmetlerinde bedenler, teknolojiler ve toplumsal pratikler arasındaki etkileşimleri analiz edebilmek için Şahinol ve Başkavak (2021b) “sosyo-biyo-teknik bakım kompleksi” kavramını geliştirmiştir. Teorik olarak bu yaklaşım, teknoloji sosyolojisi, STS’nin özellikle bakım çalışmaları alanlarını (de La Bellacasa, 2011; Mol, 2008) ve beden sosyolojisi (Grittmann vd., 2018; Gugutzer vd., 2017; Şahinol ve Başkavak, 2021a) ile praksiyolojik teoriler (Bourdieu, 1990; Reckwitz, 2002) arasında bir senteze; ve Şahinol’un (2010, 2016) biyolojik materyalite (insülin üretimi gibi), teknolojik sistemler (sürekli glikoz izleme cihazları–CGM gibi) ve sosyal normlar (ebeveyn sorumluluğu gibi) arasındaki etkileşimleri kavramak için “sosyo-biyo-teknik konstellasyon” kavramsallaştırmasına dayanır. Bu doğrultuda, beden, teknolojik müdahaleler (örneğin implante edilmiş glikoz sensörleri) tarafından dönüştürülen bir “somatik toplum” (Turner, 2008 [1984]) olarak ortaya çıkar.

Şahinol ve Başkavak (2021b) Türkiye’de tip 1 diyabetli (T1D) çocuklarda Sürekli Glukoz İzleme Sistemleri (CGM) üzerine yaptıkları araştırmada, dijital öz-takip teknolojilerinin (self-tracking devices) kronik hastalıkların öz-yönetimini nasıl mümkün kıldığını ve hastalık sürecinde konfor sağladığını göstermektedir. Ayrıca, yenilikçi bakım pratiklerinin ve sorumluluğunun, hastalar, yakınları ve teknolojiler arasında nasıl yeniden dağıldığını da ortaya koymaktadır (Şahinol ve Başkavak, 2021b: 127–131). T1D çocuklarla yapılan çalışmada, bedenin eş zamanlı olarak sensörler tarafından izlenen ve yapılandırılan “hibrit bir aktör” haline geldiği görülmektedir. Aynı zamanda, bakım uygulamaları da teknolojilerle yeniden şekillenen yerleşik gündelik rutinler olarak analiz edilmektedir (Şahinol ve Başkavak 2021b). Mol’un (2008) “Bakım Mantığı” (Logic of Care) kavramı, teknolojilerin bakım ağları içerisinde aktif aktörler olarak görünür hale

⁵Çocukların bu tür failliliğinin ve eylem gücünün tanınması, aynı zamanda Citizen Science gibi katılımcı araştırma yaklaşımlarıyla da bağlantılıdır. Bu yaklaşımlarda çocuklar sadece araştırma konusu olarak değil, bilgi ve teknolojinin aktif olarak şekillendiricileri ve ortak üreticileri olarak da tanınmaktadır (Hamrai ve Fritsch, 2019: Spiel vd., 2019).

gelmesiyle birlikte yeniden düşünülmektedir. Örneğin, manuel kan şekeri ölçümünün yerini alan gece alarm sistemleri gibi uygulamalar, yalnızca teknik araçlar değil, aynı zamanda bakım pratiklerini dönüştüren somut müdahale biçimleri olarak değerlendirilmektedir. Şahinol ve Başkavak (2021b: 132–137), dijital sağlık teknolojilerinin bakım süreçlerine dâhil edilmesiyle birlikte, bakımın yalnızca kişilerarası bir eylem olarak ele alınmasının yetersiz kaldığını; bunun yerine bakımın, sosyal ilişkiler, bedensel-biyolojik ihtiyaçlar ve teknolojik araçların birlikte ördüğü çok katmanlı bir ağ tarafından şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Dokumacı'nın “aktivist imkânlar” (activist affordances) kavramı, bakımın gündelik yaşamdaki dönüştürücü potansiyeline işaret eder (Dokumacı 2023).

Ancak bu ağın içinde, teknolojik etkileşimler yalnızca güçlendirme değil, aynı zamanda güçsüzleştirme potansiyeli de taşır. Bu ikili durumu tanımlamak için “dis_empowerment” (Şahinol ve Başkavak, 2021b) kavramı sosyo-biyo-teknik bakım kompleksinde merkezi bir rol oynamaktadır. Kavram, bakımın gündelik pratiğinde dijital teknolojilerin kullanımıyla ortaya çıkabilecek hem güçlendirme ve hem de güçsüzleştirme arasındaki salınımı tanımlamaktadır. Şahinol ve Başkavak'ın (2021b) katkısı, bakımın dinamik, çok katmanlı ve karşılıklı ilişkisellik içeren bir sosyo-biyo-teknik bir süreç olarak yenilikçi bir şekilde kavramsallaştırılmasında yatmaktadır. Bu kavram, hastaların, yakınlarının ve teknolojilerin eşit derecede etken olduğunu göz önünde bulundurur ve özellikle biyolojik, sosyal ve teknolojik faktörler arasındaki etkileşimleri teorik ve ampirik olarak bütünleştirir (Şahinol ve Başkavak, 2021b). Bu perspektiften yola çıkarak, bu çalışmada sosyal, biyolojik ve teknolojik dinamiklerin 3D baskılı çocuk protezleri bağlamında nasıl ortaya çıktığı incelenmektedir. Bu nedenle bakım, sadece bir ihtiyaca yönelik tasarım kriteri olarak değil, tasarım kararları, malzeme özellikleri (renk, malzeme ve form gibi) ve gündelik kullanım deneyimlerinin karşılıklı etkileşimi içinde somutlaşan çok boyutlu bir değer olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda, özellikle, çocuklara, sadece bir bakım alıcısı olarak değil, aynı zamanda protezlerin geliştirme ve kullanımının sosyo-teknik yapısında bakım, güvenlik ve özerkliğin anlamlarını şekillendirmede aktif rol oynayan epistemik aktörler olarak özel dikkat gösterilmektedir. Dolayısıyla bu perspektifte bakım, hem teknolojik hem de toplumsal boyutları içeren ve çocukların ve diğer kullanıcıların/katılımcıların eylemliliğinin sürekli müzakere edildiği ve yeniden tanımlandığı dinamik bir süreç olarak kavramsallaştırılmaktadır.

2.3. Praksiyoloji ve Sakatlık Teknobilimi Arasında Çocukların Eylemliliği: Sosyolojik Bir Bakış Açısı

Son yıllarda sosyolojik çocukluk araştırmalarındaki yaklaşım köklü bir perspektif dönüşümü geçirmiştir. Çocuğu pasif bir sosyalleşme nesnesi olarak konumlandıran yaklaşım yerine onu “yetkin bir aktör” olarak görmeye uzanan (Hungerland ve Kelle, 2014; James ve Prout, 2003) paradigma değişikliği ile birlikte, çocukların sosyal dünyayı aktif olarak şekillendirme gücü kabul edilmiştir. Bu eylem gücü ilk olarak toplumsal ve kültürel bağlamlarda konumlandırılmıştır (Andresen ve Seddig, 2014; Corsaro, 2005). Yeni teknolojilerin çocukların gündelik yaşamlarına

girmesiyle birlikte bu anlayış genişlediğinden, çocuklar da tıpkı yetişkinler gibi teknolojinin benimsenmesi ve şekillendirilmesinde giderek aktif aktörler olarak algılanmaya başlamıştır (Anderson vd., 2009; Druin, 2006). Teknolojinin sadece kullanılmakla kalmayıp, günlük uygulamalarda sürekli olarak ortaklaşa inşa edildiği praksiyolojik arka plan karşısında, özellikle kullanıcılar ve teknoloji arasındaki etkileşim analiz edilebilir hale gelmektedir. Ancak bu yaklaşım, çocuklara yönelik 3D baskılı protezlerin geliştirilmesi ve uygulanması gibi bakım pratiklerinin analizine uygun değildir, çünkü bu alan sosyo-politik açıdan son derece hassas bir konudur.

Sakatlık Teknobilimi, çocukluk çalışmalarındaki bu eylemlilik perspektifi politik ve eleştirel boyutuyla genişletir. Yaklaşım, engelli bireyleri – engelli çocuklar dahil – sadece kullanıcı, hatta güçlendirilmiş ortak tasarımcılar olarak değil, “epistemik aktörler ve teknolojilerin politik tasarımcıları” olarak konumlandırır (Hamraie ve Fritsch, 2019). Sakatlık Teknobilimi, teknolojik tasarımı toplumsal adalet (design justice) ilkeleriyle birleştirir ve radikal kapsayıcılık, özerklik, teknolojileri dönüştürme kapasitesi ve dolayısıyla toplumsal normları sorgulama hakkını savunur. Özellikle engelli çocuklar için bu perspektif son derece yol göstericidir: Onların eylemliliği sadece tasarım süreçlerine katılım olarak değil, kendi soma-teknik gerçeklikleri üzerinde tasarım gücü olarak da anlaşılmaktadır (Şahinol, 2025). Teknolojilerin – örneğin protezlerin – uyarlanması veya reddedilmesi bile epistemik ve politik bir eylem biçimidir. Bilim ve teknoloji sosyolojisinde, katılımcı yaklaşımlar açısından bu durum iki sonuç doğurmaktadır: metodolojik bir açılım ve politik bir eylem boyutu. Metodolojik açıdan belirleyici ve aynı zamanda nispeten yeni olan husus, çocukları sadece bilgi kaynağı veya ortak araştırmacı olarak dahil etmenin yeterli olmadığıdır. Çocuklar, araştırma, tasarım ve değerlendirmenin ortak yaratıcıları olarak görülmeli ve hedefleri ve değerlendirme ölçütlerini kendileri belirleme hakkına sahip olmalıdır. Bu, sosyo-(biyo-)teknik keşifler, kültürel keşifler (cultural probes) yönteminden esinlenerek, (Gaver vd., 1999) metodolojik yeniliklerde somutlaşmaktadır. Ayrıca, Sakatlık Teknobilimi, katılımcı araştırmanın hedefini de değiştirmektedir: Sadece teknolojik çözüm yaklaşımları (technological fixes) üretmekle yetinilmemeli, öte yandan beden, normallik ve yapabilirlik etrafında inşa edilen toplumsal normlar da sorgulanmalı ve dönüştürülmelidir. Bunu da bilgi sahibi ve yapıcı olarak anlaşılan, söz konusu engelli bireylerin kendileri gerçekleştirmelidir (Hamraie ve Fritsch, 2019).

Çocukların eylem gücüne yönelik bu bütüncül bakış açısı – çocukluğu toplumsal olarak inşa edilmiş bir kategori olarak ele alan çocukluk sosyolojisi, praksiyolojik olarak yerleştirilmiş (praksiyoloji/STS) ve politik-epistemik olarak güçlendirilmiş (Sakatlık Teknobilimi) – bu çalışmada sunulan kavramsal ve metodolojik yaklaşımın temelini oluşturmaktadır. Bu teorik çerçevede geliştirilen bakış açısı, vatandaş bilimi ilkeleriyle katılımcı (tekno-)etnografik yaklaşımları birleştiren bu çalışmanın metodolojik yaklaşımının temelini oluşturmaktadır. Bu yaklaşımda, çocukların failliği sadece tanınmakla kalmaz, teknolojilerin ortak tasarımı, uyarlanması ve değerlendirilmesi için aktif bir epistemik kaynak olarak harekete geçirilir.

3. Metodoloji: Yaratıcı ve Katılımcı

Bu araştırma, temellendirilmiş kuram/gömülü teori (Grounded Theory) (Strauss ve Corbin, 1998; Charmaz, 2014) yaklaşımı çerçevesinde yürütülmüştür. Grounded Theory, araştırma sürecinde veri temelli olarak kavramların ve kuramsal açıklamaların geliştirilmesine odaklanan, esnek ve süreç-odaklı bir metodoloji sunmaktadır. Bu bağlamda, veri toplama ve analiz süreçleri sürekli olarak birbirini beslemiş, saha dinamiklerine ve çocukların deneyimlerine duyarlı bir şekilde yapılandırılmıştır. Bu çerçevede, dağıtılmış yöntem (distributed method) ve sosyo-(biyo-)teknik keşif yaklaşımı, Grounded Theory'nin esnekliğini destekleyici biçimde çalışmaya entegre edilmiştir.

Çocuklarla sadece mülakat yapmakla yetinmeyip (Andresen ve Seddig, 2014), onları araştırma sürecine aktif aktörler olarak dahil etmenin hem araştırma etiği⁶ hem de metodolojik bakımdan bazı zorluklar içerdiği bilinmektedir (Hungerland ve Kelle, 2014). Ancak, mevcut araştırma alanında görülen hızlı metodolojik gelişmelere rağmen, çocukların aktörler olarak kabul edilmesi her zaman yeterince dikkate alınmamaktadır (Nentwig-Gesemann ve Mackowiak, 2012). Grounded Theory'nin açık kodlama, sürekli karşılaştırmalı analiz ve teori üretme ilkeleri (Charmaz, 2014) doğrultusunda, kullanılan yaratıcı ve kapsayıcı yöntemler, çocukların deneyimlerini ve anlam dünyalarını daha derinlemesine keşfetme olanağı sağlamıştır. Bu çerçevede, farklı iletişim biçimlerine duyarlı, çocuk merkezli etnografik görüşmeler ve yaratıcı materyaller, veri çeşitliliğini ve kuramsal derinliği artırmıştır. Örneğin, çocuğun refahı⁷, yaşı ve farklı kabiliyetleri, mülakat sırasında dikkate alınması gereken özellikle önemli hususlardır. Çocukların iletişim biçimleri konusunda farklı tercihleri olabilir; bazıları konuşmayı severken, diğerleri yazmayı, fotoğraf çekmeyi veya resim yapmayı tercih eder. Genel olarak, günlükler, kameralar veya anketler gibi çeşitli materyallerin sağlanmasıyla çocuklara deneyimlerini farklı şekillerde ifade etme imkânı verilebilir. Bu, çocukların bireysel iletişim biçimlerine uygun, daha kapsayıcı bir diyalogu teşvik eder (Vogl, 2021: 143-145). Bu nedenle, çocukların Sakatlık Teknobilimi'n amaçları doğrultusunda kendi bakış açılarına uygun formatlarda ifade etmelerini mümkün kılan, çocuk merkezli, kapsayıcı iletişim biçimlerine dayalı bir etnografik yöntem adaptasyonu gereklidir.

Mülakat kavramı soran/sorgulayan (araştırmacı) ve yanıtlayan (katılımcı) arasında kurgulandığından doğası gereği bir asimetri veya hiyerarşi ima etme potansiyeli taşır. Bu nedenle,

⁶ Çocuklarla yapılan araştırmalar özel etik özen gerektirir. Bu araştırma sırasında aşağıdaki ilkelere uyulmuştur: 1. Gönüllülük, bilgilendirilmiş onam ve ortak soru geliştirme: Araştırmaya katılım tamamen gönüllülük esasına dayalıdır. Araştırma öncesinde çocuklardan ve ebeveynlerinden bilgilendirilmiş onam alınmıştır. Bunun ötesinde, çocuklar yalnızca veri sağlayıcı olarak değil, aynı zamanda araştırma sürecinin ortakları olarak görülmüştür. Görüşme soruları, çocuklarla birlikte yürütülen atölye çalışmaları yoluyla birlikte geliştirilmiş ve içerikleri onların ilgi alanları ve deneyimlerine göre şekillendirilmiştir (Şahinol 2021). 2. Şeffaflık: Çocuklara ve ailelerine araştırmanın amaçları ve verilerin nasıl kullanılacağı açıklanmıştır. 3. Anonimlik ve veri koruma: Tüm veriler anonimleştirilmiş ve kişisel bilgiler gizli tutulmuştur. 4. Katılımcı doğrulama: Ara sonuçlar ailelere ve çocuklara sunulmuş, geri bildirim ve düzeltmeler alınmıştır. Araştırma, çocukluk araştırmalarının etik kılavuz ilkeleri (Alderson ve Morrow, 2011) ve katılımcı teknoloji araştırmalarının standartları (Suchman, 2007; Dussauge, Helgesson ve Lee, 2015) doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

⁷ Çocuk refahı “günümüzde, çocuk gelişiminin tek tek yönlerini ve bu gelişimin sosyal koşullarını içeren çok boyutlu bir kavram olarak görülmektedir ve çocukların yaşam koşullarının iyileştirilmesi için çocuklara yönelik toplumsal raporlama kapsamında katkıda bulunması amaçlanmaktadır.” (Bertram, 2016: 5-6)

etnografik görüşme bu özel etkileşimi daha dengeli bir şekilde anlamak ve olası hiyerarşi izlenimlerini yumuşatmak için tercih edilmektedir.⁸ Meier zu Verl vd. (2023), sosyal bilimlerin yöntemsel niteliğine ilişkin tartışmalara özgün ve yeni perspektifler sunarak, dilin hem araştırma nesnesinin bir parçası hem de bilimsel temsilin bir aracı olarak üstlendiği ikili işlevinin araştırma kalitesinin değerlendirilmesindeki belirleyici rolünü tartışmaya açmaktadırlar. Ayrıca, nitel araştırmalar bakımından uzun süredir ihmal edilmiş bir kriter olan etnometodolojik praksiyolojik geçerlilik kavramını ortaya koymaktadırlar. Etnografik görüşme kavramı, mülakat kavramına yönelik eleştirel yaklaşımlar ile sosyal bilimlerde nitelik kavramının genişletilmesi arasındaki köprü işlevi görmektedir. Bu kavramsallaştırma, geleneksel nitelik kriterlerinin ötesine geçen bir araştırma niteliği anlayışının parçasıdır (Meier zu Verl vd., 2023). Bu kavram, bu çalışmaya konu olan kırılğan çocuklarla yapılan etnografik görüşmelerdeki araştırmada iletişim biçiminin elde edilen sonuçların kalitesini ve geçerliliğini olumlu yönde etkileyebileceğini vurgular. Bu nedenle, klasik mülakatlar yerine, diyalog şeklinde yapılandırılmış ve çocukların kendi deneyimlerini ve anlamlarını serbestçe ifade etmelerine olanak tanıyan etnografik görüşmeler yapılmıştır.

Üst uzuv farklılıkları bulunan çocukların somateknik⁹ deneyimlerini anlamak, kırılğanlıklarını dikkate almak ve duyarlılıklarını korumak için, kültürel keşif yöntemi sosyo-(biyo-)teknik keşifler yöntemine (Şahinol, 2018) genişletilerek bu araştırmaya uyarlanmıştır. Bu metodolojik yaklaşım, Grounded Theory'nin esnek ve süreçsel doğasına uygun olarak daha geniş bir nitel, “dağıtılmış yöntem” (distributed method)¹⁰ (Şahinol, 2016, 2021) entegre edilmiştir. Bu sayede, çocukların somateknik deneyimlerinin çok katmanlı ve bağlamsal doğası veri analizine yansıtılabilmiş, saha verilerinden anlamlı kavramsal yapıların geliştirilmesi mümkün olmuştur. Böylelikle, çocukları Sakatlık Teknobilim anlamında kendi dünyalarının ciddi şekillendiricileri ve

⁸ Mülakat bağlamında “sorgulama” terimi, görüşmecinin üstün ve kontrolcü bir rol üstlendiğini, görüşülen kişinin ise tepkisel ve daha pasif bir konumda olduğunu ima edebilir. Bu, etkileşim dinamiklerinde belirli bir güç dengesizliği olduğunu gösterebilir; bir kişi esas olarak bilgi verirken, diğeri bu bilgiyi alır. Buna karşılık, “etnografik görüşme” ifadesi, daha eşitlik temelli bir etkileşimi tanımlamayı amaçlamaktadır.

⁹ Somateknik yaklaşım, beden teknolojiyle sadece “arttırılan” veya “tamamlanan” bir ön-varlık olarak düşünülmesini yetersiz bulur. Bunun yerine, beden tekniklerle olan ilişkisi içinde şekillendiğini, dönüştüğünü ve bu ilişkiler aracılığıyla belli bir somateknolojik varoluş biçimine büründüğünü savunur. Yani burada söz konusu olan, teknolojiyle desteklenmiş bir beden değil; teknoloji aracılığıyla başka bir bedene dönüşmüş, olmuş, somateknik bir varlığa ete kemiğe bürünmüş bir bedendir.

¹⁰ Dağıtılmış yöntem ilk olarak, Şahinol (2016) tarafından klasik derinlemesine görüşme formatlarının ALS (Amyotrophic Lateral Sclerosis) hastaları için fazla yorucu olması nedeniyle geliştirilmiştir. Hastalığın ilerleyici doğası nedeniyle, katılımcıların bedensel kısıtlılıkları, verilerin toplanması için görüşmeler her zaman tek bir oturumda gerçekleştirilemediğinden, alternatif yolların bulunmasını gerektirmiştir. Bu nedenle görüşmeler, zamana yayılarak, daha küçük birimlere bölünerek ve farklı iletişim kanalları kullanılarak yürütülmüştür. Örneğin, bazı soru blokları e-posta yoluyla ya da yüzyüze önceden iletilmiş, görüşmeler de bazan katılımcıların evlerinde ya da bakım ortamlarında, bazan da telefon ya da çevrimiçi platformlarda farklı iletişim araçlarıyla farklı mekânlarda gerçekleştirilmiştir. Zaman, mekân, araç ve etkileşim çeşitliliği açısından bu yöntemsel esneklik, dağıtılmış yöntem kavramının temelini oluşturmuştur. Bu, yalnızca etik ya da pratik zorunluluklara yanıt olarak geliştirilen bir uyarılma değil, aynı zamanda araştırma sahasının durumsal, ilişkisel ve beden-teknoloji iç içeliğinin yapısına duyarlı bir yöntemsel yaklaşımdır. Veriler tek bir anda değil, zaman içinde, farklı araçlarla çeşitli aktörlerin ve bağlamların etkileşimiyle oluşturulmaktadır. Dağıtılmış yöntem, daha sonra, araştırmacının, 3D baskı protez kullanan çocuklarla yürüttüğü araştırmada sistematik olarak derinleştirilerek geliştirilmiştir. Bu araştırmada da, standartlaştırılmış görüşme formatları çocukların perspektiflerinin çok katmanlı doğasına ve içinde yer aldıkları sosyo-(biyo-)teknik yapıya yeterince karşılık vermediği görülmüştür. Dağıtılmış yöntem, özellikle çocuklarla yapıla araştırmalarda, çocukların, ailelerinin ve sürece dâhil olan teknik aktörlerin gündelik yaşamına, ihtiyaçlarına ve iletişim biçimlerine uyum sağlayan esnek araştırma yolları açmaktadır (Şahinol, 2016; 2021; 2022).

inşa edicileri olarak kabul etmenin ne kadar önemli olduğunu göstermek mümkün olmuştur. Bu yaklaşımın kültürel keşif yaklaşımından farklılıklarını yukarıda ifade edilmiştir.

Bu çalışma, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu (İAEK) tarafından saha araştırması için onaylanmıştır (onay tarihi: 11 Aralık 2018, protokol no 2018-FEN-021). Araştırma, 2016–2019 yılları arasında Türkiye’nin farklı şehirlerinde, özellikle İstanbul ve Ankara’da yürütülmüş; e-NABLE ağının yerel şubesi olan Robotel Türkiye’nin faaliyetleri çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın saha kısmı, Robotel Türkiye’nin İstanbul’daki merkez ofisinde, MakerLab atölyelerinde ve çeşitli aile evlerinde yürütülen etnografik gözlemleri, mülakatları ve doğrudan katılımı kapsamaktadır. Gönüllü maker’ların protez tasarım ve üretim süreçleri, öğrenme oturumları ve kullanıcı deneyimleri ayrıntılı olarak belgelenmiştir.

Saha çalışması sonucunda toplanan veriler, vaka bazlı yapılandırılmıştır. Katılımcı profilleri, görüşme ortamları ve elde edilen veri çeşitliliği aşağıda sistematik biçimde özetlenmektedir. Katılımcıların anonimliğini sağlamak amacıyla, görüşme verilerinde adlar yerine vaka bazlı kodlar kullanılmıştır ve her alıntı belirli bir yapıya göre etiketlenmiştir. Örneğin “V1-Çocuk-f” kodu şu şekilde yapılandırılmıştır: “V” harfi vaka numarasını; takip eden sayı görüşme yapılan vakanın sıra numarasını; “Çocuk”, “Anne” veya “Baba” ibaresi ilgili aile bireyini; son olarak “f”, “m” veya “d” harfleri ise bireyin cinsiyetini (sırasıyla kadın, erkek, non-binary) belirtmektedir. Buradaki “Çocuk” ibaresi, doğrudan 3D protez kullanan çocuğu ifade etmektedir. Bu bağlamda “vaka” kavramı, bir çocuğun veya genç bireyin bir 3D protez tasarımı ve kullanım sürecine doğrudan dâhil olduğu durumu ifade etmektedir. Her bir vaka, yalnızca bireysel bedensel farklılıkları değil, aynı zamanda bakım ilişkilerini, teknolojik etkileşimleri ve toplumsal bağlamı içeren çok katmanlı bir süreç olarak ele alınmıştır. Örneğin “Grouplead3-f, 11.05.2017” ifadesi, 11.05.2017 tarihine ait bir kadın grup liderinden alınan veriyi; “V1-Anne, 20.05.2018” kodu ise 20.05.2018 tarihinde vaka 1 kapsamında çocuğun annesiyle yapılan görüşmeyi ifade etmektedir. Benzer şekilde “Makerbionic20-m” kodu, biyonik kol üreten erkek bir maker ile yapılan, toplamda yapılan görüşmeden 20. görüşmeyi göstermektedir. Bu sistem, vaka temelli analizlerin izlenebilirliğini ve karşılaştırılabilirliğini mümkün kılmak üzere yapılandırılmıştır. Bu yazının ilerleyen bölümlerinde, vaka sayısı, görüşme yapılan kişilerin profilleri ve veri toplama yöntemlerine ilişkin ayrıntılı bilgi sunulmaktadır.

Nitel veriler, Strauss ve Corbin’in (1996) geliştirdiği Temellendirilmiş Kuram (Grounded Theory) yaklaşımına dayalı olarak, kodlama, kategorileştirme ve kavramsallaştırma yöntemleriyle analiz edilmiştir. Bu süreçte ATLAS.ti nitel veri analiz yazılımı kullanılmıştır. Paradigma modeli, alan notları ve analitik memolar, yoğun saha çalışması sürecinde haftalık olarak araştırma grubuyla paylaşılmış; ön bulgular ise aylık toplantılarda tartışılmıştır. Bu düzenli paylaşım süreci, karşılaştırmalı analizlerin devamlılığını, araştırma sorularının geliştirilmesini ve gerektiğinde yeni hipotezlerin oluşturulmasını mümkün kılmıştır.

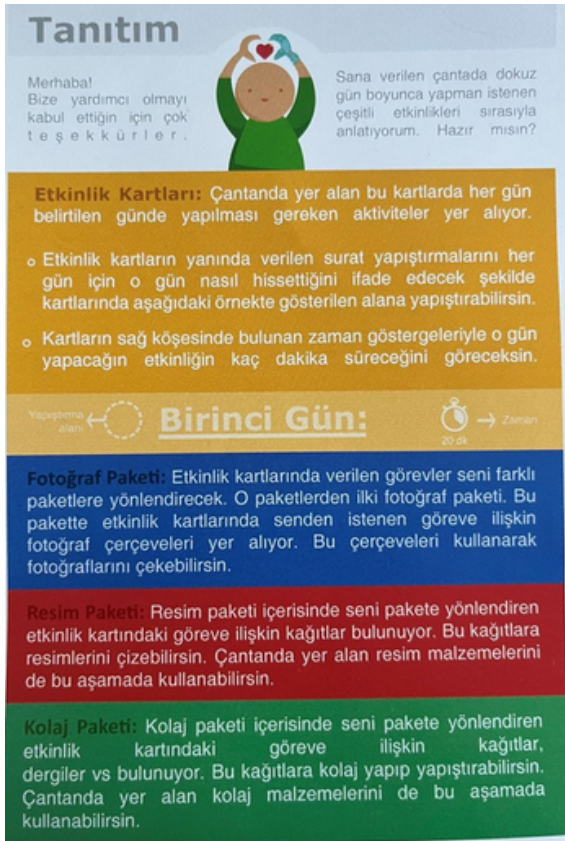
Saha araştırmasına başlamadan önce, Robotel Türkiye ile iş birliği kurulmuş ve 3D baskılı protez

kullanan çocuklarla yapılacak etnografik görüşmelere hazırlık amacıyla, bu proje için özel olarak bir keşif kiti geliştirilmiştir. Elllerinde fiziksel farklılık bulunan iki çocuk ile Robotel Türkiye'nin gönüllü maker'larının katılımıyla oluşturulan bu kit, çocukların günlük yaşamlarını, protezle ilişkilerini ve duygularını ifade etmelerine imkân tanıyan yaratıcı görevler içermektedir. Dokuz gün boyunca tamamlanması hedeflenen görevler arasında; Robotel'in fotoğrafını çekmek, üzerine çizim yapmak, sevilen ya da zorlayıcı yönlerini anlatmak ve hayal ettikleri bir tasarımı ifade etmek gibi etkinlikler yer almaktadır. Kitte ayrıca renkli kalemler, çıkartmalar, kartpostallar ve kolaj malzemeleri gibi çeşitli araçlar bulunmaktaydı. Aşağıda, keşif kitine ait bazı örnek fotoğraf/görsellere yer verilmiştir.

Görsel 1. Sosyo-(biyo-)teknik keşif kiti, Melike Şahinol, 2018

Tüm görevler, araştırma öncesi söz konusu iki çocuk ve Robotel Türkiye'nin çekirdek ekibi ile öngörüşmelerle ortaklaşa belirlenmiştir. Çocuklara kendilerine ne tür sorular sorulmasını istedikleri hangi tür görevleri yapmaktan hoşlandıkları gibi konularda fikirlerini belirtebilmeye imkânı tanındı. Görevler ve materyaller, çocukların farklı becerilerini ortaya çıkarmak amacıyla hazırlanmıştır. Bu hedef doğrultusunda, çocukları motive edecek ve protezlerle ilgili deneyimlerini ayrıntılı bir şekilde aktarmaları ve ifade etmeleri için tasarlanmıştır.

Görsel 2. Kit içindeki yönerge kartı, Melike Şahinol, 2018

Görsel 3. Kit içindeki görev kartları, Melike Şahinol, 2018

Görsel 4. Kite yer alan ilk gün görev kartı, Ö Melike Şahinol, 2018

Çocuklar görevleri tamamladıktan sonra, protezlerle ilgili deneyimlerine odaklanan etnografik görüşme başlamıştır. Bu metodolojik yaklaşım, çocukların güncel deneyimlerini paylaşmalarını teşvik etmekle kalmaz, aynı zamanda yaratıcı ve oyuna dayalı becerilerini sözel olarak da ifade etmelerine de olanak sağlar. Bu süreçte, çocukların hem doğrudan deneyimlerini hem de duygularını ve de fikirlerini özgürce paylaşabilecekleri rahat ve güvenli bir ortam yaratılmasına özel önem verilmiştir.

Bu araştırma, büyük ölçüde, Robotel Türkiye'de 3D baskılı protezlerin üretimi, dağıtımını ve kullanım süreçlerine odaklanmakta olup, Strauss ve Corbin'in (1998) niteliksel araştırma yöntemi olarak geliştirdiği Grounded Theory (Temellendirilmiş Kuram) yaklaşımından esinlenilerek tasarlanmıştır. Araştırma kapsamında, 2016–2019 yılları arasında Robotel Derneği bünyesinde katılımcı gözlemler, mülakatlar ve etnografik görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Etnografik görüşmeler, sosyo-(biyo-)teknik keşif yaklaşımı çerçevesinde, üst uzuvlarında farklılıklar bulunan çocuklarla yapılmıştır. Bu farklılıklar oldukça çeşitli olduğundan (örneğin sadece el ya da omuz eksikliği gibi belirli kategorilere indirgenemeyecek düzeydedir), örneklem bu çeşitliliği yansıtacak biçimde açık tutulmuştur. Görüşmelerin yanı sıra, çocukların deneyimleri sesli ve görsel olarak belgelenmiş; beş çocuğa keşif kiti sunulmuştur. Çocuklarla yapılan görüşmelerin yaş aralığı 4-12 arasında değişmektedir.

Saha çalışması İstanbul ve Ankara’da yürütülmüş, Robotel Derneği’nin ofisinde, MakerLab atölyelerinde ve çeşitli etkinliklerinde etnografik gözlem ve görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın ana merkezi olan İstanbul’da ofis koordinasyonu, gönüllü faaliyetler ve üretim süreçlerine doğrudan katılım sağlanmış; öğrenme oturumları, tasarım toplantıları ve 3D baskılı protez üretimleri video ile belgelenmiştir. Ayrıca, çoğunluğu Amniyotik Bant Sendromu (Amniotic Band Syndrome-ABS)¹¹ olan çocukların aileleriyle yapılan görüşmeler de araştırmaya dahil edilmiştir. Bu süreçte bir erkek çocuk için e-NABLE tasarımı bir protez el tasarlayıp monte ettim ve tüm süreci belgeledim. Toplamda 42 görüşme gerçekleştirilmiştir: 19 Maker (farklı disiplinlerden), 15 çocuk (bunlardan 5’iyle keşif kiti kullanılarak yürütülen etnografik görüşmeler), 1 yetişkin e-NABLE protez kullanıcısı ve 7 aile üyesi. Bununla birlikte, araştırmanın etnografik yapısı gereği, görüşme yapılan kişi sayısının ötesinde çok sayıda çocuk ve aileyle karşılaşmış, çeşitli atölye ve etkinliklere katılım sağlanmıştır. Bu bağlamda, araştırma yalnızca belirli sayıda vaka ile sınırlı olmayan, geniş katımlı ve çok katmanlı bir etnografik saha deneyimine dayanmaktadır. Bu makale, söz konusu geniş veri kümesinden seçilen örnekler üzerinden, protez uygulamalarında bakım değerlerinin nasıl somutlaştığını ve kırılgan gruplarla yapılan çalışmalarda kullanılan metodun etkilerini tartışmayı amaçlamaktadır. Bu makale, bu zengin veri kümesinden seçilmiş alıntılar sunarak, bakım değerlerinin protez uygulamalarında nasıl somutlaştığını göstermek ve hassas gruplarla çalışmanın metodolojik etkilerini ele almak amacıyla derlenmiştir.

4. Çocuklar için 3D Baskılı Protezlerin Tasarımı ve Kullanımında Maddileşen Bakım Pratikleri

4.1. Bakım, Güvenlik ve Özerkliğin Nesnede Maddileşmesi

Çocuklar için geliştirilen 3D baskılı protezlerin tasarımı, yalnızca teknolojik/teknik değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel değerlerle örülü karmaşık bir süreçtir. Bu tasarımlar, sadece işlevsel çözümler sunmakla kalmaz, aynı zamanda çocukların öznel deneyimlerinde maddileşen bakım, güvenlik ve özerklik gibi normatif değerleri de içerir. Sosyo-biyo-teknik bakım kompleksi kavramsallaştırması, bu değerlerin teknoloji, beden ve toplumsal ilişkiler arasındaki dinamik etkileşimlerle nasıl somutlaştığını analiz etmek için uygun bir çerçeve sunmaktadır.

Görüşmelerde, protezin rengi, deseni ve dış görünüşünün en sık tartışılan konular olduğu tespit edilmiştir. Ebeveynler genellikle 'dikkat çekmesin' diye ten renginde protez isterlerken, çocuklar kendi protezlerini canlı renkler, süper kahraman figürleri gibi dikkat çekici tasarımları seçmek istemişlerdir:

- “Bir tane vaka vardı mesela annesi çocuğun ısrarcı oldu ten rengi olsun diye, hâlbuki yani hiç o ten rengi malzemenin senin teninle alakası bile yok yani.” (Makerbionic20-m, 28.06.2019)
- “Anneler genelde ten rengi, çünkü bakılmasın, aman çok dikkat çekmesin. Aslında ben her gelen aileye, yani tecrübelendikten sonra şunu demeye başladım, yani o Robotel ne kadar

¹¹ABS, hamilelik sırasında mekanik yollarla ortaya çıkan ve doğmamış çocuğun uzuvlarını (kollar, bacaklar, ayak parmakları veya el parmakları, yani dismelia) sıkıca dolanan yapışkan fibröz bantların (bağlar) neden olduğu bebeğin gelişimini engelleyen konjenital doğum hasarlarıdır.

- farklı olursa, o ona o kadar ayrıcalık katıyor arkadaş çevresinde. (...) Çok oldu böyle kendisi ten rengi işte insan eline daha çok benzesin diyen de sonradan çocuklar işte ben pembe istiyorum mor istiyorum deyip değiştiren kararını. Yani çocuklar kendileri karar vermek istiyor. (...) Ten rengi hiçbir çocuk istemiyor.” (Groupead3-f, 11.05.2017).

Yukarıdaki alıntılarda da görüldüğü gibi, tasarım, bakım ve görünürlük gibi değerler soyut olarak değil, aktörler arasında konumlandırılmış, toplumsal ve fiziksel koşullar göz önünde bulundurularak müzakere edilerek, protezlerin rengi, biçimi, “havalı ve özgün oluşu” ve işlevselliğinde somut ve nesnel bir anlam bulur.

Bir vakada bir çocuk protezini kişileştirerek üzerine tavşan karakteri yerleştirmiş, ardından bunu kamusal alanlarda özgüvenle sergilemiştir:

- “...ki bütün aşamasında renklerini seçmesi olsun üstünün tavşanını seçmesi olsun her şey de kendisi karar verdi ve çok coşkulu başladı bu işe ve çok coşkulu bitirdi eh şimdi de çok keyifle eh böyle herkese benim Robotel'im var demek eh istiyor göstermek istiyor bunlar da bizim için güzel gelişmeler (güler).” (V1-Anne, 20.05.2018)

Bu örnekler, estetik tercihlerin çocukların duygusal bakım ihtiyaçlarını karşıladığını ve kendilik deneyimlerinin bir parçası haline geldiğini göstermektedir.

Tasarım sürecindeki bu estetik kararlar, aynı zamanda çocukların özerkliklerini ortaya koydukları alanlara dönüşmektedir. Renk, motif ve karakter seçimlerinde söz sahibi olmak, çocuğun yalnızca pasif bir kullanıcı değil, aktif bir özne ve tasarımcı olarak sürece dahil olduğunu gösterir. Bu durum, Sakatlık Teknobilimi yaklaşımı doğrultusunda, çocukların teknolojiyle ilişkilerini epistemik aktörlük üzerinden anlamlandırmamıza imkân tanır (Hamraie ve Fritsch, 2019).

Tasarım süreci tamamlandıktan sonra da protezin yapısal esnekliği çocukların bireysel anlam üretim süreçlerine açık olması bakımından psikolojik bir bakım boyutu taşımaktadır. Nitekim bir çocuk, protezini daha sonra kendi isteğiyle çıkartmalarla (sticker) süslemiş ve bu müdahale, protezin sadece teknolojik/teknik bir nesne değil, aynı zamanda öznel deneyimlerin ifadesine olanak sağlayan bir araç olarak da işlev gördüğünü göstermektedir. Bu tür yaratıcı özelleştirme pratikleri, çocukların protezle kurduğu ilişkiyi kişiselleştirmesine olanak tanırken, aynı zamanda bakımın yalnızca teknik yeterlilikle sınırlı olmadığını, duygusal nesnel ve öznel ifadesi gibi boyutları da içerdiğini ortaya koymaktadır.

Görsel 5. ‘Frozen’ temasıyla kişiselleştirilmiş, bilekten hareketli bir Robotel örneği. Protez, 6 yaşında bir kız çocuk tarafından kullanılmıştır. Fotoğraf, araştırma sürecinde Şahinol tarafından çekilmiştir. © Melike Şahinol, 2018.

Güvenlik unsuru, tasarımda en çok iteratif (yinelenen) müdahalelerle belirginleşmektedir. Maker’lar, ilk denemeler sonrası protezde baskı, acı veya rahatsızlık hissi oluşturan noktaları not ederler, ardından gönüllülük esasına dayalı ağ ile yeniden bir araya gelerek tasarımı revize ederler:

- “Provanan sonra illa ki bir yerler acıtıp sıkıttığı oluyor... ‘Nasıl çözebiliriz?’ diye konuşuyoruz” (Grouplead3-f, 11.05.2017).

Özellikle cırt cırtlı bağlantı bölgelerinde rahatsızlık oluştuğunda, çocukların bu bölgeleri korumak için kesilmiş çorap kullanmaları önerilir. Bu küçük dokunuşlar, bakımın sadece sosyo-teknik değil aynı zamanda biyolojik/bedensel yapıya uygun (Şahinol ve Başkavak, 2021b) ve gündelik yaşam pratiklerine duyarlı olduğunu gösterir (Mol, Moser ve Pols, 2010).

Tüm bu bulgular, protezin yalnızca bir tıbbi cihaz olmadığını, aksine bakım değerlerini bedenle, tasarımla ve toplumsal ilişkilerle iç içe geçiren bir sosyo-teknik arayüz olduğunu ortaya koyan Şahinol’un (2022) bulgusuyla paralellik taşımaktadır. Tasarım pratikleri, yalnızca teknik ya da estetik tercihlerle sınırlı olmayan; sosyal ilişkiler, bedensel ihtiyaçlar ve teknolojik araçların etkileşiminden oluşan daha geniş bir bakım ağı içinde şekillenmektedir. Bu ağ, Şahinol ve Başkavak’ın (2021b) ortaya koyduğu sosyo-biyo-teknik bakım kompleksi çerçevesinde, estetik seçimler, konfor ve işlevsellik gibi boyutlarla birlikte çocuğun sürece aktif katılımını da içerecek şekilde, bakımın maddileştiği ve yeniden müzakere edildiği alanlara dönüşmektedir. Bu bağlamda, tasarım kararları yalnızca işlevselliği değil, aynı zamanda çocukların güçlendirilmesi ya da zaman zaman dışlanması gibi deneyimlere de zemin hazırlayabilir. Dis_empowerment kavramı üzerinden okunduğunda, bu süreçler hem özerklik sağlayan hem de kimi durumlarda kısıtlayıcı olan bakım biçimlerinin gündelik yaşamda nasıl iç içe geçtiğini görünür kılmaktadır (Şahinol ve Başkavak, 2021b: 132–137).

4.2. Kullanım Bağlamları: Çocukların ve Ebeveynlerin Gündelik Deneyimleri

Çocuklar ve ebeveynleriyle yapılan etnografik görüşmeler, 3D baskılı protezlerin gündelik yaşamda kullanımının doğrusal ya da yalnızca işlevsel bir süreç olarak anlaşılamayacağını ortaya koymaktadır. Aksine, bu kullanım deneyimi, bedensel hisler, sosyal beklentiler ve durumsal pratikler arasında karmaşık bir müzakere süreci olarak yaşanmaktadır. Bu bakış açısı, teknolojik nesnelerin yalnızca teknik gerekliliklerle değil, sosyal grupların deneyimleri, değerleri ve normatif beklentileriyle birlikte şekillendiğini savunan “Teknolojinin Sosyal İnşası” (SCOT) yaklaşımıyla örtüşmektedir (Bijker ve Pinch, 1987; Pinch ve Bijker, 1984).

Vaka 8’in annesi, çocuğunun protezini okula götürdüğünü ancak kullanmadığını belirtir. Yaz aylarında özellikle bisiklet sürme ya da yüzme sırasında protezin denge açısından faydalı olabileceğini ifade eder:

- “Bu yaz bisiklet sürerken özellikle kullanmak istiyor veya havuzda o dengeyi sağlamak için... Havuza girmek istemiyor... Göreceğiz esas gelişimleri” (V8-Anne, 11.05.2018).

Bu örnek, teknik bir nesnenin kullanılabilirliğinin sadece fiziksel ihtiyaçlara değil, aynı zamanda bireysel beden duyularına, sosyal çevrenin tepkilerine ve sezgisel değerlendirmelere göre değiştiğini göstermektedir (Suchman, 2007). Aynı zamanda ebeveynler ile çocuklar arasında, protezin ne zaman ve nasıl kullanılacağına ilişkin kararların birlikte alındığını, yani bakımın yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda ilişkisel bir boyut taşıdığını da ortaya koymaktadır (Mol vd., 2010).

Benzer biçimde, Vaka 1’in annesi protezin çocuğuna kazandırdığı özerklikten duyduğu memnuniyeti dile getirir:

- “Ufak tefek şeylerde bizden yardım aldığı şeyleri artık... Robotel’ini takarak [kendisi yapıyor] ... Bize ihtiyaç duymaması bizi mutlu ediyor.” (V1-Çocuk-f, 20.05.2018)

Bu ifade, Hamraie ve Fritsch’in (2019) ifade ettiği gibi, bakımın yalnızca ebeveynin çocuğa yönelttiği tek yönlü bir pratik olmadığını, aynı zamanda çocuğun teknik nesneler aracılığıyla özerklik alanı inşa ettiği karşılıklı bir süreç olduğunu göstermektedir. Aynı vakada, annenin çocuğun protezi özel günlerde taktığını ve çevreden gelen olumlu geri bildirimlerle gurur duyduğunu ifade etmesi dikkat çekicidir:

- “Gururla taşıyor... Dikkat çekiyor olması keyif veriyor... Güzel olumlu etkiler aldık hep” (V1-Anne, 20.05.2018).

Bu durum, protezin sadece işlevsel bir uzantı değil, aynı zamanda duygusal güçlenme ve sosyal görünürlük sağlayan bir bakım nesnesi haline geldiğini göstermektedir (Latimer ve López Gómez, 2019).

4.3. Çocukların Eylemliliği ve Konumlanmaları

Bu çalışmanın başlıca bulgularından biri, çocukların 3D baskılı protezlerle kurdukları ilişkide salt pasif kullanıcılar olarak konumlanmadıklarını, aksine söz konusu teknolojilerin biçimlenmesinde ve toplumsal inşasında aktif rol oynadıklarının görünür biçimde ortaya konmuş olmasıdır. Bir çocuk, protezi sayesinde diğer “varlıklarla” (insanlar, insan olmayanlar) kurduğu somateknik teması vurgulamaktadır. Özellikle artık normalde dokunmaktan kaçınacağı şeylere proteziyle dokunabildiğini belirtmektedir:

- “Robotel’im olunca korktuğum şeylere daha rahat dokunabiliyorum. Köpeklere, kedilere ve fotoğraf’da ki gibi salyangozlara daha rahat dokunabiliyorum.” (V2-Çocuk-f, 20.05.2018)

Çocuklar protezleri yalnızca öngörülen işlevler doğrultusunda kullanmakla kalmamış, aynı zamanda onları yaratıcı biçimlerde özelleştirmiş, oyunlarına entegre etmiş ve gündelik yaşam pratiklerine anlamlı şekilde dahil etmişlerdir. Bu durum, çocukların teknolojiyle olan ilişkisini yalnızca kullanıcı düzeyinde değil, anlam kurucu ve dönüştürücü aktörler olarak yeniden düşünmemizi gerektirdiğini göstermektedir (Alanen, 2016; James ve Prout, 2003). Örneğin bir çocuk, protezini okulda arkadaşlarına göstermek amacıyla götürdüğünü belirterek, protezin sosyal çevresindeki görünürlüğüne ve dikkat çekici özelliğine işaret etmiştir (V3-Çocuk-m, 21.05.2018).

Sosyo-(biyo-)teknik keşifler kapsamında geliştirilen keşif kiti, çocukların deneyimlerini sadece sözel olarak değil, aynı zamanda çizim, yapıştırma ve tasarım yoluyla ifade etmelerine olanak tanımıştır. Bu yaratıcı ifadeler, çocukların yalnızca bilgi kaynakları değil, aynı zamanda bilgi üreticileri olduklarını ortaya koymaktadır (Hamraie ve Fritsch, 2019; Spiel vd., 2019). Örneğin bazı çocuklar kullandıkları protezleri işlevsel olarak geliştirmek üzere önerilerde bulunmuş, bazıları ise estetik müdahalelerle protezlerini kişiselleştirmiştir. “Üzerine Frozen çıkartması koydum, çünkü o zaman ben de Elsa gibi hissediyorum” (V2-Cocuk-f, 20.05.2018) diyen çocuk, proteziyle özdeşleşmenin duygusal gücünü ifade etmiştir. Bir diğer çocuk renk ve kalp motif seçiminin daha güzel göründüğünü vurgulayarak, estetik tercihiyle öznelliğini ortaya koymuştur.

Bu tür kişiselleştirme pratikleri, yalnızca estetik bir ifade değil, aynı zamanda çocukların öznel kimliklerini ve toplumsal konumlarını yeniden inşa ettikleri eylemlilik biçimleri olarak da değerlendirilebilir. Bu bağlamda, Dokumacı’nın (2023) “aktivist imkânlar” kavramı, çocukların protezleri hem kişisel hem de toplumsal dönüşüm aracı olarak kullanmalarını açıklamak için açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır.

Şahinol ve Başkavak’ın (2021b) işaret ettikleri dis_empowerment durumları, bu sürecin analizinde açıklayıcı bir çerçeve sunar. Bazı çocuklar için protez öznel güçlenme deneyimlerine olanak tanırken, diğerleri için fiziksel rahatsızlık ya da sosyal dışlanma nedeniyle kullanım sınırlı kalmış, hatta reddedilmiştir. Bu durum, teknolojik bakım nesnelerinin hem güçlendirici hem de kısıtlayıcı etkiler yaratabileceğini, yani bakımın maddileşme sürecinin çift yönlü potansiyel taşıdığını göstermektedir.

Sonuç olarak, çocuklar bu çalışmada sadece kullanıcı değil, teknolojik bakımın gündelik yaşamda

nasıl maddileştirdiğini yeniden tanımlayan aktif epistemik aktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, çalışmanın merkezinde yer alan bakımın maddileştirilmesi sorusunun yalnızca yetişkinler üzerinden değil, çocukların deneyim ve anlamlandırmaları aracılığıyla da ele alınması gerektiğini göstermektedir.

5. Tartışma

Bu çalışmada elde edilen bulgular, çocuklar için geliştirilen 3D baskılı protezlerin yalnızca işlevsel destek sunan teknik aygıtlar olmadığını, aynı zamanda toplumsal değerlerin ve sosyal anlamların taşıyıcısı olan karmaşık nesneler olduğunu ortaya koymaktadır. Tasarım kararlarında ve kullanım deneyimlerinde maddileşen bakım pratikleri, çocukluk, engellilik, güvenlik ve özerklik gibi kavramlara dair toplumsal tahayyülleri yansıtmakta (Jasanoff ve Kim, 2019; Mol, 2008; Mol vd., 2010; Şahinol ve Başkavak, 2021b) ve bu kavramların toplumsal olarak nasıl kurulduğunu ve yeniden üretildiğini göstermektedir (Mol, 2008; Şahinol ve Başkavak, 2021b). Bu bağlamda bakım, sabit bir tasarım kriteri olmaktan ziyade, aktörler arasında sürekli müzakere edilen ve bağlamsal olarak şekillenen dinamik bir değerdir. Ebeveynler ve maker'lar tarafından ağırlıklı olarak güvenlik ve işlevsellik ön planda tutulurken, çocuklar tasarımda renk, konfor ve akranları arasında kabul gibi estetik ve duygusal değerlere odaklanmaktadır. Bu çok katmanlı çatışmalı durum, Friedman vd. (2013) "değere duyarlı tasarım" (value sensitive design) yaklaşımıyla da uyumludur ve teknoloji tasarımının toplumsal değerleri bilinçli şekilde içermesi gerektiğini savunur. Saha gözlemleri ve görüşmeler, bakımın yalnızca tasarım sürecinde değil, aynı zamanda günlük kullanımda da sürekli olarak müzakere edildiğini ve yeniden tanımlandığını göstermektedir. Protezin hangi bağlamda, ne zaman ve nasıl kullanılacağına dair kararlar çocuğun öznel deneyimlerine, sosyal çevreye ve beden duyularına göre şekillenmektedir (Suchman, 2007). Bu bulgu, sosyo-biyo-teknik bakım kompleksi kavramının öngörüsüyle örtüşmektedir: bakım, teknolojik, biyolojik ve sosyal boyutların birbirine dolandığı, ilişkisel ve pratik bir değer olarak ortaya çıkar (Şahinol ve Başkavak, 2021b).

Çalışmanın çarpıcı bulgularından bir diğeri, çocukların yalnızca pasif kullanıcılar değil, aynı zamanda teknolojik anlam üretiminin aktif katılımcıları ve şekillendiricileri olduklarını göstermesidir. Yaratıcı yöntemler ve çocuk merkezli etnografik görüşmeler ve protez tasarımı sürecinde yaptığım katılımlı gözlem sayesinde, çocuklar yalnızca deneyimlerini aktarmakla kalmamış, aynı zamanda önerilerde bulunarak teknik tasarıma müdahil olmuşlardır. Bu, Hamraie ve Fritsch'in (2019) Sakatlık Teknobilimi yaklaşımıyla örtüşmektedir; burada engelli bireyler yalnızca teknoloji tüketicileri değil, aynı zamanda üreticileri ve dönüştürücüleridir. Praksiyolojik yaklaşımlar da bu tabloyu desteklemektedir: çocuklar teknik nesnelerle olan gündelik etkileşimleri aracılığıyla anlam üretir, normlara müdahale eder ve kendi öznelliklerini kurarlar (Gugutzer, 2015; Reckwitz, 2002). Bu bağlamda çocukların eylemliliği, yalnızca bireysel bir özerklik olarak değil, aynı zamanda bakım ilişkileri ve teknoloji nesnelerle olan ilişkilerde somutlaşan toplumsal bir konumlanma olarak anlaşılmalıdır.

Bununla birlikte, bu bağlamda geliştirilen çocuk merkezli dağıtılmış yöntem, hem teorik hem de metodolojik düzeyde yenilikçi ve özgün bir katkı sunmaktadır. Klasik mülakatlara kıyasla,

çocukların ifade biçimlerine duyarlı yaratıcı yöntemler (örneğin sosyo-biyo-teknik keşif kiti) çocukların deneyimlerini yalnızca sözel değil, somateknik ve sembolik düzeyde de görünür kılmıştır (Şahinol, 2025). Bu yaklaşım, yetişkin-merkezli veri toplama pratiklerine eleştirel bir alternatif sunmakta ve çocukların epistemik eylemliliğini metodolojik olarak da ortaya koymaktadır (Alanen, 2016; James vd., 1998; James ve Prout, 2003). Bu bağlamda bu araştırma çocukluk sosyolojisi literatürüne özellikle metodolojik açıdan özgün bir katkı sunmaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma, bakım, güvenlik ve özerklik gibi değerlerin hem teknik tasarımda hem de gündelik kullanımda nasıl bedenleştiğini göstermekte ve çocukları bu süreçlerin merkezine yerleştirmektedir. 3D baskılı protezler, çocuklar için yalnızca işlevsel cihazlar değil, aynı zamanda toplumsal normlar, duygusal deneyimler ve öznelliklerin kesişiminde yer alan ilişkisel nesnelerdir. Gelecek çalışmalarda, çocukların teknolojiyle kurdukları ilişkilerin epistemik ve etik boyutlarını daha da görünür kılmak ve katılımcı yöntemleri geliştirmek önem arz etmektedir.

Günümüzde, Open Bionics tarafından geliştirilen ve süper kahraman temalı estetik tasarımıyla öne çıkan Hero Arm gibi pediatrik biyonomik protez örnekleri, çocukların estetik ve işlevsel tasarım özelliklerinin ortaklaşa inşasını mümkün kılan katılımcı ve ortak tasarım ilkelerini giderek daha fazla içermektedir. Ancak bu alanda hâlâ çözülmemiş önemli sorunlar mevcuttur: küresel düzeyde süregelen erişim eşitsizlikleri, protezlerin sınırlı dayanıklılığı ve sosyo-kültürel bağlamlara yönelik duyarlılığın yetersizliği. Bu bulgular, kapsayıcı ve katılımcı tasarım ilkeleri doğrultusunda geliştirilen protezlerin çocuklar için yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda kimlikssel ve kültürel alanlarda da anlam taşıyabileceğini göstermektedir. Özellikle Türkiye gibi bağlamlarda, bu tür deneyimlerin, Dokumacı'nın (2023) "aktivist imkânlar" olarak kavramsallaştırdığı olanaklı eylemlilik biçimleriyle ilişkilendirilmesi, gelecekteki çalışmalar için ufuk açıcı olabilir. Bu eğilim, yardımcı teknolojiler alanında giderek belirginleşen ve işlevselliği, estetiği ve kimliği bir araya getiren somatik-estetik ve kullanıcı merkezli yaklaşımlarla örtüşmektedir. Bu çalışma, bakımın tasarım pratiklerinde sabit bir kavram olarak değil, dinamik bir müzakere alanı olarak anlaşıldığını göstermektedir. Tasarımcılar, güvenlik ve işlevsellik ile çocukların estetik ve duygusal ihtiyaçlarını uyumlu hale getirmeye çalışmışlardır. Bu tasarım pratiği, toplumsal değerlerin teknik nesnelere bilinçli bir şekilde entegre edildiği bir yaklaşım olan değere duyarlı tasarım ilkelerine de dayanmaktadır (Friedman vd., 2013). Gündelik yaşam pratiklerinde bakım, çocukların protezleri nasıl kullandıkları, uyarladıkları ve ne gibi anlamlar atfettikleri somutlaşmaktadır. Ebeveynlerin güvenliğe ilişkin kaygıları ile çocukların özerklik talepleri arasındaki gerilim, sürekli müzakere edilen dinamik bir dengeye dönüşmektedir. Bu karşılıklı süreçler, bakımın her zaman ilişkisel ve bağlama bağlı olarak çok aktörlü olarak inşa edildiğini savunan sosyo-biyo-teknik bakım kompleksi yaklaşımını (Şahinol ve Başkavak, 2021b: 256) ampirik düzeyde desteklemektedir.

Kaynakça

- Alanen, L. (2016). 'Intersectionality' and other challenges to theorizing childhood. *Childhood*, 23(2), 157-161. doi: 10.1177/0907568216631055
- Anderson, T. D., Druin, A., Fleischmann, K. R., Meyers, E. M., Nathan, L. P., ve Unsworth, K. (2009). Children, technology and social values: Enabling children's voices in a pluralistic world. *ASIS&T Annual Meeting*.
- Andresen, S., ve Seddig, N. (2014). Methoden der Kindheitsforschung. *Handbuch Frühe Kindheit*, 289-298.

- Atala, A., ve Richardson, K. (2016). The quest to 3D print body parts. *Biochemist*, 38(4), 24-27. doi:10.1042/bio03804024
- Beier, J. M. (2020). *Discovering childhood in international relations*. Palgrave Macmillan. doi: 10.1007/978-3-030-46063-1
- Bennett, C. L., Cen, K., Steele, K. M., ve Rosner, D. K. (2016). An intimate laboratory? Prostheses as a tool for experimenting with identity and normalcy. *Proceedings of the 2016 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*.
- Bertram, H. (2016). Kindliches Wohlbefinden: Von Kinderarmut und Fürsorge zur kindlichen Teilhabe. *Diskurs Kindheits- und Jugendforschung/Discourse. Journal of Childhood and Adolescence Research*, 11(3), 5-6.
- Bijker, W. E. (1997). *Of bicycles, bakelites, and bulbs: Toward a theory of sociotechnical change*. MIT press.
- Bijker, W. E., Hughes, T. P., ve Pinch, T. (Ed.). (2012 [1987]). *The Social construction of technological systems: New directions in the sociology and history of technology*. MIT Press.
- Bourdieu, P. (1990). *The logic of practice*. Stanford university press.
- Bradbury-Jones, C., Isham, L., ve Taylor, J. (2018). The complexities and contradictions in participatory research with vulnerable children and young people: A qualitative systematic review. *Social Science and Medicine*, 215, 80-91.
- Burleson, J., & DiPaola, C. (2018). 3D Printing in Spine Surgery. (İç.) 3D Printing in Orthopaedic Surgery (ss. 105-122). doi: 10.1016/B978-0-323-58118-9.00010-5 Charmaz, K. (2014). *Constructing Grounded Theory*. London: Sage.
- Corsaro, W. A. (2005). Collective Action and Agency in Young Children's Peer Cultures. İçinde J. Qvortrup (Ed.), *Studies in Modern Childhood: Society, Agency, Culture* (ss. 231-247). Palgrave Macmillan UK. doi: 10.1057/9780230504929_14
- de La Bellacasa, M. P. (2011). Matters of care in technoscience: Assembling neglected things. *Social Studies of Science*, 41(1), 85-106.
- Dokumacı, A. (2023). *Activist affordances: How disabled people improvise more habitable worlds*. Duke University Press.
- Druin, A. (2002). The role of children in the design of new technology. *Behaviour and information technology*, 21(1), 1-25.
- Friedman, B., Kahn, P. H., Borning, A., ve Hultdtgren, A. (2013). Value sensitive design and information systems. *Early engagement and new technologies: Opening up the laboratory*, 55-95.
- Gaver, B., Dunne, T., ve Pacenti, E. (1999). Design: cultural probes. *interactions*, 6(1), 21-29.
- Grittmann, E., Lobinger, K., Neverla, I., ve Pater, M. (2018). *Körperbilder – Körperpraktiken: Visualisierung und Vergeschlechtlichung von Körpern in Medienkulturen*. Herbert von Halem Verlag.
- Gugutzer, R. (2015). *Soziologie des Körpers*. 5. vollst. überarb. Auflage. Bielefeld: transcript.
- Gugutzer, R., Klein, G., ve Meuser, M. (2017). *Handbuch Körpersoziologie*. Springer.
- Hamraie, A., ve Fritsch, K. (2019). Crip technoscience manifesto. *Catalyst: Feminism, Theory, Technoscience*, 5(1), 1-34.
- Hungerland, B., ve Kelle, H. (2014). Kinder als Akteure–Agency und Kindheit. Einführung in den Themenschwerpunkt. *Zeitschrift für Soziologie der Erziehung und Sozialisation (ZSE)*, 34(3).
- James, A., Jenks, C., ve Prout, A. (1998). *Theorizing childhood*. New York, 81-104.
- James, A., ve Prout, A. (2003). *Constructing and reconstructing childhood: Contemporary issues in the sociological study of childhood*. Routledge.

- Jasanoff, S. (2004). *States of knowledge*. Taylor & Francis Abingdon, UK.
- Jasanoff, S., ve Kim, S.-H. (2019). *Dreamscapes of modernity: Sociotechnical imaginaries and the fabrication of power*. University of Chicago Press.
- Javaid, M., ve Haleem, A. (2020). 3D printed tissue and organ using additive manufacturing: An overview. *Clinical Epidemiology and Global Health*, 8(2), 586-594. doi:10.1016/j.cegh.2019.12.008
- Lansdown, G. (2005). *The evolving capacities of the child*. United Nations Children's Fund (UNICEF).
- Latimer, J., ve López Gómez, D. (2019). Entangling Bodies and Devices: Connecting the Social, the Technical and the Experiential in Healthcare. *Sociology of health & illness*, 41(2), 207-224.
- Meier zu Verl, C., Meyer, C., ve Oberzaucher, F. (2023). Alltagssprache, Beschreibungssprache und praxeologische Validität: Aspekte sozialwissenschaftlicher Güte aus der Perspektive des interpretativen Paradigmas und der Ethnomethodologie. *Zeitschrift für Soziologie*, 52(1), 50-66.
- Mol, A. (2008). *The logic of care: Health and the problem of patient choice*. Routledge.
- Mol, A., Moser, I., ve Pols, J. (2010). *Care in practice: On tinkering in clinics, homes and farms*. transcript Verlag.
- Montreuil, M., ve Carnevale, F. A. (2016). A concept analysis of children's agency within the health literature. *Journal of Child Health Care*, 20(4), 503-511.
- Nentwig-Gesemann, I., ve Mackowiak, K. (2012). Schwerpunkt: Interviews mit Kindern – methodische Herausforderungen und Potenziale. *Frühe Bildung*, 1(3), 121-124. doi:10.1026/2191-9186/a000043
- Newbutt, N. (2016). Enabling technologies for inclusion in health, support, care and education. *Journal of Assistive Technologies*, 10(2), 65-66.
- Noroozi, R., Arif, Z. U., Taghvaei, H., Khalid, M. Y., Sahbafar, H., Hadi, A., Sadeghianmaryan, A., ve Chen, X. (2023). 3D and 4D Bioprinting Technologies: A Game Changer for the Biomedical Sector? *Annals of Biomedical Engineering*, 51(8), 1683-1712. doi:10.1007/s10439-023-03243-9
- Pinch, T. J., ve Bijker, W. E. (1984). The social construction of facts and artefacts: Or how the sociology of science and the sociology of technology might benefit each other. *Social Studies of Science*, 14(3), 399-441.
- Reckwitz, A. (2002). Toward a Theory of Social Practices: A Development in Culturalist Theorizing. *European Journal of Social Theory*, 5(2), 243-263. doi:10.1177/13684310222225432
- Rønning, R., Hartley, J., Fuglsang, L., ve Geuijen, K. (2022). *Valuing Public Innovation: Contributions to Theory and Practice*. Springer International Publishing. doi:10.1007/978-3-031-15203-0
- Sarwatay, D., ve Raman, U. (2022). Everyday negotiations in managing presence: young people and social media in India. *Information Communication and Society*, 25(4), 536-551. doi:10.1080/1369118X.2021.1988129
- Shahid, S., Mubin, O., Al Mahmud, A., Iftikhar, Z., ve Arshad, R. (2021). Child-computer interaction in the global south: Designing for children on the margins. *Proceedings of the 20th Annual ACM Interaction Design and Children Conference*,
- Sigaux, N., Pourchet, L., Albouy, M., Thépot, A., ve Marquette, C. (2017). Is 3D bioprinting the future of reconstructive surgery? *Plastic and Reconstructive Surgery - Global Open*, 5(3), Article 1246. doi:10.1097/GOX.0000000000001246
- Spiel, K., Frauenberger, C., Keyes, O., ve Fitzpatrick, G. (2019). Agency of autistic children in technology research-A critical literature review. *ACM Transactions on Computer-Human Interaction (TOCHI)*, 26(6), 1-40.

- Strauss, A., ve Corbin, J. (1998). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Suchman, L. (2007). *Human–Machine Reconfigurations: Plans and Situated Actions*. Cambridge University Press.
- Şahinol, M. (2010, 7.12.2010). Development of neurotechnical treatment with brain machine interfaces in chronic stroke Neurosociety... What is it with the brain these days?, Oxford.
- Şahinol, M. (2016). *Das techno-zerebrale Subjekt: Zur Symbiose von Mensch und Maschine in den Neurowissenschaften*. Transcript.
- Şahinol, M. (2018). *Enhancement und Vulnerabilität. Die Befragung von Kindern mit Prothesen aus dem 3D-Drucker Kick-Off Meeting Digitale Selbstvermessung zwischen Empowerment und neuen Barrieren Darmstadt (Germany)*.
- Şahinol, M. (2020). Enabling-Technologien zwischen Normalität und Enhancement: 3D-gedruckte Prothesen für Kinder von Maker*innen. İçinde M. C. Bauer ve L. Deinzer (Ed.), *Bessere Menschen? Technische und ethische Fragen in der transhumanistischen Zukunft* (ss. 159-182). Springer Berlin Heidelberg. doi:10.1007/978-3-662-61570-6_9
- Şahinol, M. (2021). Living in the Age of Neuro-Digitalization. *Brain-Computer Interfaces for Patients with Amyotrophic Lateral Sclerosis. Philosophy, Theology and the Sciences*, 8(Being Human in a Technological Age), 53-80. doi:10.1628/ptsc-2021-0005
- Şahinol, M. (2022). 3D printed children's prostheses as enabling technology? The experience of children with upper limb body differences. *Journal of Enabling Technologies*, 16(3), 204-218. doi:10.1108/JET-02-2022-0017
- Şahinol, M. (2023). Sakatlık Teknobilimi ve Posthüman Sakatlık. İçinde B. Ağın ve Z. G. Yılmaz (Ed.), *Beşerî Bilimlerin 50 Rengi. Çevreci, Dijital, Tıbbi ve Posthüman Sesler* (ss. 431-439). Kapadokya Üniversitesi Yayınları.
- Şahinol, M. (2025). Somatechnische Erfahrungen. *Ethnographische Gespräche mit Kindern mit Prothesen aus dem 3D-Drucker*. İçinde R. Stock, C. Meier zu Verl, M. Şahinol, M. Spöhrer, & A.-L. Wiechern (Ed.), *Dis/Ability und digitale Medien*. Springer. doi:10.1007/978-3-658-46724-1_9
- Şahinol, M., ve Başkavak, G. (2021a). Türkiye’de Çekişmeli Bedenlere Giriş. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 24(1), 1-17. doi:10.18490/sosars.911124
- Şahinol, M., ve Başkavak, G. (2021b). Sosyo-Biyo-Teknik Bakım Kompleksi: Tip 1 Diyabette Dijital Sağlık Takibi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 24(1), 110-145. doi:10.18490/sosars.911385
- Turner, B. S. (2008 [1984]). *The body & society: Explorations in social theory*. SAGE Publications Inc. doi:10.4135/9781446214329
- Uzuegbunam, C. E. (2022). Assessing Rural and Urban Teenagers' Domestication of Technology: The Role of Digital Literacy. *International Journal of Mobile and Blended Learning*, 14(3). doi:10.4018/IJMBL.310941
- Vogl, S. (2021). Mit Kindern Interviews führen: Ein praxisorientierter Überblick. İçinde *Perspektiven auf Vielfalt in der frühen Kindheit. Mit Kindern Diversität erforschen* (ss. 142-157).

Meslek Profesyonellerinin Gözünden Çocuk ve Ergen Bağımlılığı Alanında Haklar ve Riskler¹

Professional Perspectives on Rights and Risks in Child and Adolescent Addiction

Gizem ÇUHACI²

Gönderilme Tarihi: 07.05.2025

Kabul Tarihi: 19.06.2025

ÖZET

Bu araştırma, çocuk ve ergenlerde madde bağımlılığına ilişkin riskleri, nedenleri ve müdahale stratejilerini, bu alanda çalışan meslek profesyonellerinin (psikologlar, sosyal hizmet uzmanları, pedagoglar vb.) gözünden incelemektedir. Bağımlılığın bireysel değil, toplumsal bir sorun olduğu vurgulanmakta; ergenlik döneminin risk alma eğilimleri ve çevresel etkenlerle bağımlılık sürecine nasıl zemin hazırladığı tartışılmaktadır. Çalışmada, nitel yöntemle yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmış; veriler içerik analiziyle değerlendirilmiştir. Katılımcılar, bağımlılığın temelinde aile yapısı, sosyoekonomik durum, eğitim ortamı, dijital medya ve yetersiz politikaların etkili olduğunu belirtmişlerdir. Profesyoneller, erken tanı, bütüncül yaklaşım ve çocuk hakları temelli müdahalelerin önemine dikkat çekmiştir. Ayrıca etkili mücadele için aile, okul, sosyal hizmet kurumları ve devletin iş birliği içinde olması gerektiği vurgulanmıştır. Sonuç olarak, bağımlılıkla mücadelede profesyonel görüşlerin dikkate alınması gerektiği, bireysel çabaların ötesinde toplumsal sorumluluğun şart olduğu ifade edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Ergen, Madde Bağımlılığı, Meslek Profesyonelleri, Nitel Araştırma.

ABSTRACT

This study examines the risks, causes, and intervention strategies related to substance addiction in children and adolescents, through the perspectives of professionals working in the field (such as psychologists, social workers, pedagogues, etc.). It emphasizes that addiction is not only an individual issue but also a significant social problem. The adolescent period is marked as a critical time when identity development accelerates and risk-taking behavior increases, often influenced by psychosocial and environmental factors. Using a qualitative research approach, the study conducted semi-structured interviews, and the data were analyzed through content analysis. Participants highlighted that family structure, socioeconomic status, educational environments, digital media, and inadequate policies are key contributors to addiction risk. Professionals emphasized the importance of early diagnosis, a holistic approach, and rights-based interventions. They also stressed that effective prevention and intervention require strong cooperation between families, schools, social services, and governmental bodies. In conclusion, the study underlines that professional insights are crucial in understanding addiction processes in children, and that addressing addiction should be approached as a collective social responsibility rather than an individual effort.

Keywords: Child, Adolescent, Substance Addiction, Professionals, Qualitative Research.

¹Bu yazıya atıfta bulunmak için: Çuhacı, G. (2025). Çocuk ve Ergen Çalışmalarında Haklar, Riskler ve Bağımlılık: Meslek Elemanlarının Görüşleri. Oditoryum Eleştirel Sosyal Bilimler Dergisi, 4(6), Ss. 94- 121, ISSN: 2980-0439.

²Sosyal Hizmet Uzmanı, gizemcuhaçi@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1981-961X.

Giriş

Madde bağımlılığı, yalnızca bireyin fiziksel ve ruhsal sağlığını tehdit eden bireysel bir sorun değil; aynı zamanda toplumsal refahı, güvenliği ve üretkenliği doğrudan etkileyen önemli bir halk sağlığı sorunudur (WHO, 2022; Yılmaz, 2020). Özellikle ergenlik dönemi, bireyde kimlik arayışının yoğunlaştığı, duygusal dalgalanmaların ve risk alma davranışlarının arttığı bir dönemdir (Steinberg, 2008). Bu dönemde başlayan madde kullanımı, sıklıkla psikososyal, ailevi ve çevresel faktörlerin etkisiyle ortaya çıkmakta; zamanla bağımlılık düzeyine dönüşebilmektedir (Brook et al., 2006; Kumpfer & Bluth, 2004).

Literatür, çocuk ve ergenlerde madde kullanımının çok boyutlu nedenleri olduğunu göstermektedir. Aile içi iletişim sorunları, ebeveyn tutumları, arkadaş çevresi, okul ortamı ve toplumsal risk faktörleri, çocukların madde kullanımına yönelme riskini artırmaktadır (Özmen et al., 2010; Karataş & Gürkan, 2014). Ayrıca madde kullanımı, bireyde sadece fizyolojik zararlar oluşturmakla kalmayıp; sosyal ilişkilerde bozulmalara, okul başarısında düşüşe ve yaşam kalitesinde genel bir azalmaya da yol açmaktadır (Ersan et al., 2010; Çiftçi, 2015). Bu süreç, erken müdahale edilmediği takdirde, çocukların uzun vadede sosyal dışlanma ve suçluluk döngüsüne girmesine neden olabilmektedir.

Bu noktada, çocuk ve ergenlerle birebir çalışan meslek profesyonellerinin (psikolojik danışmanlar, sosyal hizmet uzmanları, rehber öğretmenler, sağlık çalışanları vb.) gözlem ve deneyimleri büyük önem taşımaktadır. Bu profesyoneller, çocukların gelişimsel süreçlerine ve çevresel etkileşimlerine dair derinlemesine bilgi sahibidir (Demirtaş & Gençtanırım, 2013; Yörükoğlu, 2019). Nitel araştırmalar, bu uzmanların sahadaki gözlemleri sayesinde, bağımlılığa giden süreçlerin daha iyi anlaşılabilmesini ve müdahale stratejilerinin daha etkili biçimde tasarlanabileceğini ortaya koymaktadır (Tuncer, 2018).

Bu bağlamda, meslek profesyonellerinin çocuk bağımlılığına yönelik değerlendirmeleri yalnızca bireysel vakaların anlaşılmasına değil; aynı zamanda toplum temelli önleme ve müdahale çalışmalarının geliştirilmesine de katkı sağlayabilir. Çocukların madde kullanımına yönelmesini etkileyen faktörlerin bütüncül olarak ele alınması, ancak sahadaki uzmanların deneyimlerinin dikkate alınmasıyla mümkün olabilir.

Bu çalışma, çocukların madde bağımlılığı süreçlerini meslek profesyonellerinin gözünden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın temel sorusu, “Meslek profesyonelleri, çocukların bağımlılık süreçlerini nasıl değerlendirmekte ve bu süreçte nasıl müdahalelerde bulunmaktadır?” şeklinde belirlenmiştir. Bu soruya verilecek yanıtlar, alanda daha etkili, bilinçli ve hedef odaklı müdahale stratejilerinin geliştirilmesine zemin hazırlayacaktır.

Bağımlılık Kavramı ve Teorik Yaklaşımlar

Bağımlılık, bireyin bir maddeye ya da davranışa yönelik kontrol kaybı yaşadığı, tolerans geliştirdiği ve bırakma girişimlerinde başarısız olduğu karmaşık bir beyin hastalığıdır (APA, 2013). Dünya Sağlık Örgütü (2019) bu durumu, zararlı sonuçlara rağmen süren güçlü ve kontrolsüz kullanım isteği olarak tanımlamaktadır. Kullanıcı ve bağımlı arasındaki temel fark, kullanımın sıklığı ve kontrol düzeyidir (Volkow ve Li, 2020). DSM-5'e göre bağımlılık, "madde kullanım bozukluğu" başlığı altında hafif, orta ve şiddetli düzeylerde sınıflandırılmaktadır (APA, 2013; Koob ve Volkow, 2016). Bu çalışmada, çocuk ve ergenlerde yaygın olan madde (alkol, tütün, esrar vb.) ve davranışsal (internet, dijital oyun, sosyal medya) bağımlılıklar ele alınmıştır. Bağımlılığı açıklayan dört temel kuramsal yaklaşım öne çıkmaktadır:

Nörobiyolojik Model, bağımlılığı beynin ödül sistemi üzerindeki etkilerle açıklar; özellikle ergenlik döneminde madde kullanımı kalıcı nörolojik değişimlere yol açabilir (Volkow vd, 2016; Chambers vd, 2014).

Psikososyal Model, bireyin madde kullanımını psikolojik sorunlarla baş etme aracı olarak görür (Khantzian, 1997). Aynı zamanda depresyon, anksiyete ve dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu (DEHB) gibi psikiyatrik sorunlar ile madde kullanımı arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur (Reardon, 2018).

Bağlanma Teorisi, erken dönem bağlanma deneyimlerinin bağımlılık riskini etkilediğini savunmaktadır. Güvensiz bağlanma stilleri bağımlılığa yatkınlığı artırırken, güvenli bağlanma koruyucu etki göstermektedir (Bowlby, 1969; Flores, 2004; Gökçen, 2021).

Ekolojik Sistemler Teorisi, bağımlılığı çocuğun içinde bulunduğu sosyal çevrelerin etkileşimiyle değerlendirmektedir. Aile, akranlar ve okul gibi çevresel faktörler bağımlılık gelişiminde belirleyicidir (Bronfenbrenner, 1979; Bender vd, 2022).

Son yıllarda, çocuk ve ergenlerde teknoloji bağımlılığı önemli bir sorun haline gelmiş; bu bağımlılık türü de benzer nörobiyolojik ve psikososyal süreçlerle ilişkilendirilmektedir (Kuss ve Griffiths, 2018; Ektiricioğlu vd, 2020; Acar ve Kocaoğlu, 2021). Bu bağlamda, meslek profesyonellerinin deneyimleri bu çok boyutlu süreci anlamada kritik öneme sahiptir.

Bağımlılıkla mücadele literatüründe, madde bağımlılığına yol açan çeşitli risk faktörlerini ve erken müdahale stratejilerinin önemi vurgulanmakta ve bireysel, ailevi, sosyal ve çevresel faktörlerin etkileşiminin büyük bir rol oynadığı vurgulanmaktadır. Erken dönemde tespit edilen risk faktörlerine yönelik yapılan müdahaleler, bağımlılığın gelişmesini engelleyebilir ve tedavi süreçlerinin daha iyi uygulanmasını sağlayabilir. Bağımlılık risk faktörlerinin anlaşılması, özellikle ergenlik dönemindeki madde kullanımının nörobiyolojik ve psikososyal etkilerini değerlendirmek, bağımlılıkla mücadelede güçlü bir strateji geliştirilmesine yardımcı olmaktadır.

Çocukluk ve ergenlik dönemleri, biyopsikososyal gelişimin yoğun olarak yaşandığı, aynı zamanda çeşitli risklerle karşı karşıya kalınan kritik evrelerdir. Bu dönemlerde bağımlılık gelişimi, tek bir etkene indirgenemeyecek kadar çok boyutlu bir süreçtir. Bireysel özelliklerden aile yapısına, sosyal çevreden dijital kültüre kadar pek çok faktör, çocuk ve ergenlerin bağımlılık riskini şekillendirmektedir. Bu çalışmada, çocuk ve ergenlerde bağımlılık gelişiminde etkili olan risk faktörleri sistematik bir biçimde ele alınmakta; ayrıca erken müdahale stratejilerinin önemi vurgulanmaktadır.

Bireysel risk faktörleri

Bağımlılığın gelişiminde bireysel faktörler genetik, nörobiyolojik ve psikolojik bileşenlerden oluşur. Genetik yatkınlık, bağımlılık davranışının oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. Araştırmalar, bağımlılık eğiliminin %40-60 oranında genetik faktörlerle açıklanabileceğini göstermektedir (Kendler vd, 2013). Özellikle ailede bağımlılık öyküsü bulunan bireylerde bu risk daha da artmaktadır (Merikangas vd, 2012). Nörobiyolojik açıdan ergenlik dönemi, beynin henüz tam olarak gelişmediği bir evreyi temsil eder. Prefrontal korteksin karar verme, dürtü kontrolü ve planlama gibi işlevleri ergenlik boyunca gelişimini sürdürmekte olup, bu dönemde madde kullanımı bu süreçleri kalıcı olarak etkileyebilmektedir (Casey ve Jones, 2010; Yüncü, 2013). Psikolojik faktörler ise bağımlılığın gelişiminde hem tetikleyici hem de sürdürücü rol oynar. Dürtüsellik, düşük öz denetim, olumsuz duygulanım ve heyecan arama gibi özellikler, bağımlılık riskini artırmaktadır (Arabacı vd., 2017).

Ailesel risk faktörleri

Aile ortamı, çocuğun duygusal, sosyal ve davranışsal gelişiminde temel bir rol oynamaktadır. Bağlanma kuramı çerçevesinde, güvenli bağlanmanın madde kullanımına karşı koruyucu etkisi olduğu; güvensiz bağlanma stillerinin ise bağımlılık riskini artırdığı gösterilmiştir (Gökçen, 2021). Aile içi çatışmalar, disiplin eksikliği, ebeveyn ihmali ve ebeveynin madde kullanımı, bağımlılık açısından temel risk faktörleridir (Yap vd, 2017; Koob ve Volkow, 2016). Ebeveynin madde kullanımı, yalnızca genetik aktarım yoluyla değil, aynı zamanda sosyal öğrenme yoluyla da çocuğun davranışlarını etkilemektedir (Brandewie vd, 2018). Ayrıca, olumsuz çocukluk deneyimlerinin sayısı arttıkça, bağımlılık riski de artmaktadır (Felitti vd, 1998). Türkiye'de yapılan çalışmalar da bağımlı çocukların ailelerinde iletişim sorunları, düşük ebeveyn becerileri ve sınır koyma eksikliklerinin yaygın olduğunu ortaya koymaktadır (Çakır vd, 2022).

Sosyal ve çevresel risk faktörleri

Akran etkisi, özellikle ergenlik döneminde bağımlılık davranışlarının başlamasında belirleyici bir rol oynamaktadır. Ergen bireyler, arkadaş çevresindeki madde kullanımına özdeşim yoluyla yönelme eğilimindedir (Demirbaş, 2020). Okul ortamı da benzer biçimde risk veya koruma sağlayabilir. Düşük okul bağlılığı, akademik başarısızlık ve akran zorbalığı gibi deneyimler,

madde kullanımını teşvik edebilmektedir (Bugbee vd, 2018; Catalano vd, 2011). Sosyoekonomik düzey, bağımlılık riskini hem doğrudan hem dolaylı yollarla etkilemektedir. Yoksulluk, ebeveyn stresini ve aile içi işlev bozukluklarını artırarak çocuğun korunmasızlığını artırmaktadır (Pampel vd, 2010; Yıldız, 2021). Dijital ortamlar ve teknoloji kullanımı da son yıllarda çocuk ve ergenlerde davranışsal bağımlılıklar açısından ciddi bir risk faktörü haline gelmiştir. Teknoloji bağımlılığı, sosyal ilişkilerde zayıflama, okul başarısızlığı, depresyon ve uyku problemleri gibi sonuçlara yol açabilmektedir (Öztürk, 2019; Acar ve Kocaoğlu, 2021). Aile içi iletişim eksikliği ve düşük ebeveyn denetimi de bu bağımlılığı pekiştirmektedir (Ektiricioğlu vd, 2020).

Koruyucu Faktörler ve Erken Müdahale Stratejileri

Bağımlılık geliştirme riskini azaltan koruyucu unsurlar; bireysel, ailesel ve toplumsal düzeylerde ele alınmaktadır. Yüksek öz-yeterlik, olumlu benlik algısı, etkili baş etme stratejileri ve duygusal zekâ gibi bireysel kaynaklar bu kapsamda önemli rol oynar (Hawkins vd, 2009). Güçlü ebeveyn-çocuk ilişkisi, tutarlı disiplin anlayışı ve güvenli bağlanma da ailesel koruyucu faktörler arasında yer alırken; okul temelli programlar, öğrencilerin sosyal, duygusal, bilişsel ve madde reddetme becerilerini geliştirmelerine yardımcı olur ve uyuşturucu hakkında doğru bilgiler sağlar (NIDA, 2025). Bu bağlamda dayanıklılık, çocukların risk faktörlerine rağmen uyumlu gelişim gösterebilme kapasitelerini ifade eder. Demir'in (2019) çalışması, bu kapasitenin gelişiminde aile, okul ve toplum destek sistemlerinin etkisini vurgular. Ailelerin bağımlılık süreci hakkında bilgi sahibi olması ve tedaviye aktif katılımı da direnç gelişimini destekleyen temel etmenlerdendir (Nalbantoğlu ve Tuncay, 2023). Bağımlılık gelişimini önlemede erken müdahale stratejileri kritik bir yer tutmaktadır. Özellikle erken yaşta başlayan madde kullanımı, bağımlılığa dönüşme riskini artırmakta; akademik başarısızlık, suç davranışları ve ruh sağlığı sorunlarına zemin hazırlamaktadır (Bugbee vd, 2018; Yıldız, 2021). Bu nedenle risk altındaki çocuk ve ergenlerin erken tespiti, profesyonel destek sunulması ve müdahale programlarına erişimi önemlidir. Demir (2019), bireysel psikoterapi, grup terapisi ve aile danışmanlığının bu süreçte etkili olduğunu belirtmektedir. Güçlü sosyal destek ağları, akran desteği ve öğretmen rehberliği ise özellikle okul temelli müdahalelerde koruyucu bir işlev üstlenmektedir.

Çocuk Hakları Perspektifinden Bağımlılık

Çocuk hakları ile bağımlılık arasındaki ilişki, çocukların korunma, sağlık ve gelişim haklarının güvence altına alınması açısından kritik öneme sahiptir. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi (BMÇHS), çocukların bağımlılık yapıcı maddelerden korunma hakkını açıkça tanımlarken, aynı zamanda tedavi ve rehabilitasyon hizmetlerine erişimlerini de bir hak olarak düzenlemektedir (BM, 1989). Bu bağlamda, bağımlılık olgusu hak temelli bir yaklaşımla ele alınmalıdır.

BMÇHS Bağlamında Bağımlılık

Sözleşme'nin 33. maddesi, devletlerin çocukları madde kullanımına karşı koruma ve önleme sorumluluğunu açık biçimde ortaya koymaktadır (UNICEF, 2004). Ayrıca 24. madde sağlık hakkını, 39. madde ise ihmal ve istismara uğrayan çocukların iyileştirilmesini ve topluma kazandırılmasını güvence altına almaktadır. Bu maddeler, bağımlılıkla mücadelede çocukların tedavi ve rehabilitasyon haklarına hukuki dayanak oluşturur. Lundy'nin (2007) ifade ettiği gibi, çocukların seslerini duyurabilecekleri güvenli alanlar oluşturulmalı; görüşleri dinlenmeli ve karar süreçlerine etkileri sağlanmalıdır. Bu durum, bağımlılıkla mücadele politikalarının çocuk merkezli olmasını gerektirir.

Sözleşme'nin 3. maddesinde vurgulanan çocuğun üstün yararı ilkesi, bağımlılık riski altındaki çocukların fiziksel ve ruhsal gelişimini destekleyen ortamların sağlanmasını gerektirir (Freeman, 2007). Özellikle ebeveyn bağımlılığı gibi durumlarda, güvenlik ve aile bütünlüğü arasında hassas bir denge kurulmalıdır (Barnard ve McKeganey, 2004). 6. madde kapsamında düzenlenen yaşam ve gelişim hakkı da bağımlılık risklerinin çocukların gelişimi üzerindeki olumsuz etkilerine dikkat çeker (Tobin, 2013). Alkol, tütün, uyuşturucu ve teknoloji bağımlılığı gibi çeşitli bağımlılık biçimleri, çocukların sağlıklı büyümesini engellemektedir.

Sözleşme'nin 2. maddesi uyarınca, tüm çocukların ayırım gözetmeksizin sağlık ve sosyal hizmetlere erişimi sağlanmalıdır. Ancak damgalanma ve sosyoekonomik eşitsizlikler, bağımlı çocukların hizmetlere ulaşımında ciddi engeller yaratmaktadır (MacCoun, 2013; Demir, 2019). Bu bağlamda, eşitlik ilkesi doğrultusunda kapsayıcı hizmetlerin geliştirilmesi gerekmektedir. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi (BMÇHS)'nin 12. madde çerçevesinde, çocukların bağımlılık önleme ve tedavi programlarına katılımı teşvik edilmelidir. Çocuk merkezli yaklaşımlar, çocukların özerkliğini gözetirken aynı zamanda gelişimsel hassasiyetlerini de dikkate alır (Barrett, 2017). Hak temelli yaklaşım ise çocukları pasif alıcılar değil, hak sahibi bireyler olarak kabul eder. Devlet ve diğer sorumluların, çocukların haklarını gerçekleştirme yönünde hesap verebilirliği esastır (Hodgkin ve Newell, 2007). Bu yaklaşım, koruma ve özgürlük hakları arasında dengeli bir çerçeve sunar (Barrett ve Tobin, 2016).

Çocuk hakları perspektifinden bağımlılık olgusuna yaklaşmak, yalnızca korunma değil, aynı zamanda katılım, eşitlik, gelişim ve yaşama hakkı temelinde bütüncül politikaların geliştirilmesini zorunlu kılar. Hak temelli müdahaleler, bağımlılıkla mücadelede çocukların onurunu, özerkliğini ve bütünsel refahını merkeze alan etkili stratejiler sunar.

Müdahale Modelleri ve Profesyonel Yaklaşımlar

Çocuk ve ergen bağımlılığına yönelik müdahale modelleri, sorunun biyolojik, psikolojik ve sosyal boyutlarını dikkate alan, kanıta dayalı ve bütüncül yaklaşımlar sunar. Bu bölümde müdahale modelleri, profesyonel yaklaşımlar ve meslek elemanlarının rolleri ele alınmaktadır.

Müdahaleler; önleme, erken müdahale ve tedavi düzeylerinde uygulanır. Önleme programları

evrensel, seçici ve belirtiye yönelik yaklaşımlar içerir (NIDA, 2025). Etkili programlar sosyal beceri, yaşam becerisi, ebeveyn eğitimi ve toplum temelli bileşenler barındırır (Bugbee vd, 2018).

Erken müdahale; motivasyonel görüşme, kısa müdahaleler ve aile terapilerini içerir (Miller ve Rollnick, 2012). Bender vd. (2022), erken sosyal desteğin koruyucu etkisine dikkat çeker. Tedavi programları ise ayakta ya da yatarak bilişsel davranışçı terapi (BDT), aile terapisi, grup terapisi ve farmakoterapi gibi yapılandırılmış müdahaleleri kapsar (Das vd, 2016).

Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT), bağımlılıkla ilişkili düşünce ve davranışları değiştirmeyi hedefler (Waldron ve Kaminer, 2004). Liddle vd. (2008), ergenlerde BDT'nin madde kullanımını azaltmada etkili olduğunu vurgular. Dürtü kontrolü, stres yönetimi ve nüks önleme temel odak noktalarıdır (Demir, 2019). Motivasyonel görüşme yöntemi, değişime yönelik içsel motivasyonu artırmayı amaçlar (Miller ve Rollnick, 2012). Jensen vd. (2011), özellikle direnç gösteren ergenlerde bu yaklaşımın etkili olduğunu belirtir.

Çok boyutlu aile terapisi (MDFT- Multidimensional Family Therapy) ve işlevsel aile terapisi (FFT - Functional Family Therapy) gibi yapılandırılmış aile terapileri, aile içi iletişimi ve işlevselliği artırmayı hedefler (Hogue ve Liddle, 2009; Liddle vd, 2008). Ailelerin sürece katılımı, motivasyonu ve tedavi başarısını artırır (Çakmak ve Ayvayışık, 2021; Çakır vd, 2022; Nalbantoğlu ve Tuncay, 2023). Grup terapisi, akran desteği ve sosyal beceri gelişimi açısından etkilidir (Kaminer, 2005). Liddle vd. (2008) ve Demir (2019), bu yöntemin madde kullanımı üzerinde olumlu etkilerini vurgulamaktadır.

Teknoloji Bağımlılığına Yönelik Müdahaleler, BDT temelli modeller, zaman yönetimi, alternatif etkinlikler ve sağlıklı kullanım alışkanlıklarına odaklanır (Young, 2009; Kılıç ve Yılmaz, 2020). Aile-uzman iş birliği önemli bir etkidir (Acar ve Kocaoğlu, 2021).

Güçlü yönlerle dayalı yaklaşım (Saleebey, 2012), travma bilgisine dayalı bakım (SAMHSA, 2014), teknoloji destekli çözümler (Berrouguet vd, 2016) ve mindfulness temelli müdahaleler (Kuyken vd, 2013) yeni eğilimlerdendir. Bu yaklaşımlar çocuğun aktif katılımını, direncini ve esenliğini güçlendirmeyi hedeflemektedir.

Yöntem

Bu araştırma, nitel araştırma yaklaşımını benimseyerek görüşme tekniği ile veri toplama sürecini gerçekleştirmiştir. Nitel araştırma, katılımcıların deneyimlerini, görüşlerini ve bakış açılarını derinlemesine anlamayı amaçladığı için bu yöntem, araştırmanın amacına uygun olmuştur. Araştırma, betimsel bir nitel araştırma deseni ile gerçekleştirilmiştir. Bu desen, katılımcıların deneyimlerini, gözlemlerini ve algılarını derinlemesine incelemeyi hedeflemiştir.

Araştırmada nitel yöntem kullanılmasının temel nedeni, çocuk ve ergen bağımlılığı gibi karmaşık

bir olguyu, meslek profesyonellerinin gözünden derinlemesine anlamak ve onların öznel deneyimlerini, anlamlandırma süreçlerini ve uygulama stratejilerini ortaya çıkarmaktır. Creswell ve Poth'un (2018) belirttiği gibi, nitel araştırma, insan deneyimlerinin karmaşıklığını anlamak, sosyal olgulara ilişkin derinlemesine bilgi edinmek ve "nasıl" ve "neden" sorularına yanıt aramak için en uygun yöntemdir. Bağımlılık gibi çok boyutlu bir olgunun anlaşılması, sayısal verilerden ziyade, deneyim ve gözlemlerin derinlemesine incelenmesini gerektirmektedir. Patton (2015), nitel araştırmanın özellikle karmaşık sosyal olguların araştırılmasında ve bu olguların bağlamsal yönlerinin anlaşılmasında avantajlı olduğunu vurgulamaktadır.

Araştırma Deseni

Araştırma, betimsel nitel araştırma deseniyle yapılmıştır. Sandelowski'ye (2000) göre, betimsel araştırma, bir olgunun doğal ortamında kapsamlı bir şekilde betimlenmesini ve anlaşılmasını sağlayan bir yaklaşımdır. Bu bağlamda, çocuklar ve bağımlılık konusunda çalışan meslek profesyonellerinin görüşleri ve müdahale stratejileri hakkında derinlemesine bilgiler toplanmıştır. Betimsel desen, Merriam ve Tisdell'in (2016) ifade ettiği gibi, araştırılan olgunun "ne" olduğunu anlamaya ve "nasıl" işlediğini betimlemeye odaklanmaktadır. Bu desen, çocuk ve ergen bağımlılığı ile ilgili profesyonel görüşlerin ve uygulamaların doğal bağlamı içinde anlaşılmasını sağlamıştır.

Katılımcılar ve Örneklem

Araştırma, çocuk ve ergen alanında çalışan 1 psikolog, 1 klinik psikolog, 1 sosyal hizmet uzmanı, 1 özel eğitim öğretmeni, 4 psikolojik danışman ve rehber öğretmenini (PDR) kapsayan bir örneklem grubuyla yürütülmüştür.

Katılımcılar, farklı disiplinlerden seçilerek, çocuk ve ergenlerle çalışan profesyonellerin farklı perspektifleri elde edilmiştir. Katılımcılar, gönüllülük esasına göre seçilmiş ve katılımcıların farklı yaş gruplarına ve tecrübe seviyelerine sahip olmalarına özen gösterilmiştir. Bu meslek grupları belirlenirken çocuklarla temas etme süreleri, çocuk ve çevresi ile çalışabilme durumları, müdahale yöntemlerinden faydalanmaları vb. faktörler göz önünde bulundurulmuştur. Örneklem belirleme sürecinde “amaçlı örnekleme” (purposeful sampling) stratejisi benimsenmiştir. Patton'ın (2015) da belirttiği gibi, amaçlı örnekleme yöntemi, belirli bir konuda derinlemesine bilgi sahibi olan katılımcıların seçilmesini hedefler. Bu çalışmada, özellikle “maksimum çeşitlilik örnekleme” (maximum variation sampling) alt stratejisi kullanılmıştır. Bu strateji, araştırma konusuyla ilişkili olarak katılımcılar arasında mümkün olduğunca geniş bir çeşitliliğe ulaşmayı amaçlar (Creswell & Poth, 2018). Meslek, kurum türü (kamu, özel, STK), hedef grup (0–18 yaş), çalıştıkları birim (okul, klinik, danışmanlık merkezi vb.), yaş ve mesleki deneyim gibi değişkenler bu çeşitliliği sağlamada belirleyici olmuştur.

Bu örnekleme stratejisi, çocuk ve ergen bağımlılığı konusunda çalışan farklı meslek gruplarından

profesyonellerin deneyimlerini ve görüşlerini kapsamlı bir şekilde incelemeyi mümkün kılmıştır. Katılımcı sayısı doyuma ulaşma ile 8’de tamamlanmıştır. Doyum noktası, yeni katılımcıların eklenmesinin artık yeni temaların veya bilgilerin ortaya çıkmasını sağlamadığı noktadır (Guest vd., 2006). Lincoln ve Guba (1985), doyum noktasına ulaşıldığında, toplanan verilerin araştırma sorusunu cevaplayacak düzeyde zengin ve kapsamlı olduğunu belirtmektedir.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Meslek Profesyonellerinin Demografik ve Mesleki Özellikleri

Kod	Yaş	Cinsiyet	Kent	Meslek	Çalıştığı Sektör	Çalıştığı Birim	Hedef Grubu	Çalışma Süresi
K1	39	Erkek	İstanbul	Sosyal Hizmet Uzmanı	Özel	Özel Danışmanlık Merkezi	0-18 yaş	15 yıl
K2	32	Erkek	Eskişehir	Özel Eğitim Öğretmeni	Özel	Özel Rehabilitasyon Merkezi	0-18 yaş	10 yıl
K3	25	Kadın	Eskişehir	Klinik Psikolog	Özel	Özel Klinik	4-18 yaş	2,5 yıl
K4	27	Erkek	Eskişehir	Psikolog	STK	Bağımlılık Merkezi	12-18 yaş	3 yıl
K5	39	Kadın	Eskişehir	PDR	Kamu	Ortaöğretim	14-18 yaş	16 yıl
K6	34	Kadın	Eskişehir	PDR	Kamu	Ortaokul	10-13 yaş	11 yıl
K7	55	Erkek	Eskişehir	PDR	Kamu	Ortaöğretim	14-15 yaş	31 yıl
K8	40	Kadın	Eskişehir	PDR	Kamu	Ortaokul	10-13 yaş	18 yıl

Veri Toplama Yöntemi

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak yarı yapılandırılmış görüşmeler (semi-structured interviews) kullanılmıştır. Bu yöntem, Brinkmann ve Kvale’in (2015) vurguladığı gibi, belirli bir yapıyı korurken aynı zamanda katılımcıların kendi ifadelerini ve perspektiflerini yansıtmalarına olanak tanımaktadır. Yarı yapılandırılmış görüşme, hem araştırmanın ana sorularına odaklanmayı sağlamış hem de beklenmedik ve zengin verilerin ortaya çıkmasına izin vermiştir. Bu yöntem, katılımcıların özgürce düşüncelerini aktarmalarına yardımcı olmuş ve araştırma sorularına dair derinlemesine bilgi edinilmesini sağlamıştır. DiCicco-Bloom ve Crabtree’nin (2006) belirttiği gibi, yarı yapılandırılmış görüşmeler, önceden belirlenmiş açık uçlu sorularla birlikte, görüşme sırasında ortaya çıkan yeni fikirleri ve konuları keşfetme esnekliği sağlamaktadır. Görüşmeler, 2025 yılı içerisinde katılımcıların tercihleri doğrultusunda yüz yüze veya online olarak gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde, önceden belirlenmiş sorulara ek olarak, katılımcıların verdiği yanıtlara göre yeni sorular yöneltilmiştir. Görüşmeler sırasında kullanılacak sorular, çocuk hakları, bağımlılık riski, bağımlılıkla mücadelede uygulanan müdahale stratejileri gibi temel konuları içeren bir niteliksel veri toplama formuna dayalı olmuştur. Smith ve Osborn’un (2008) önerdiği gibi, görüşme soruları, katılımcıların deneyimlerini ve bakış açılarını yansıtmalarına olanak tanıyacak şekilde açık uçlu olarak tasarlanmıştır.

Veri Analizi

Toplanan veriler içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. İçerik analizi, metin verilerinin

temalar halinde sınıflandırılmasını ve yorumlanmasını sağlamıştır. Hsieh ve Shannon'a (2005) göre içerik analizi, metin verilerinin sistematik bir şekilde sınıflandırılması ve kodlanması yoluyla anlamlandırılmasını sağlayan bir yöntemdir. Bu analiz yöntemi, meslek profesyonellerinin çocuk ve ergen bağımlılığına ilişkin deneyimlerindeki ortak temaları ve desenleri belirlemeyi mümkün kılmıştır. Verilerin analizi şu adımlarla yapılmıştır:

- Görüşmelerin transkripti (yazılı hale getirilmesi) yapılmıştır, bu süreçte, görüşmelerdeki tüm sözlü ifadeler, duraksamalar ve vurgular da dikkate alınarak tam ve doğru bir transkript elde edilmiştir (Miles vd., 2014).
- Kodlama aşamasında, belirli anahtar kelimeler, cümleler ve ifadeler öne çıkarılmıştır. Saldaña'nın (2016) vurguladığı gibi, kodlama süreci, veri setindeki temel anlamları ve örüntüleri belirlemeyi amaçlamaktadır. Kodlama işlemi, önce açık kodlama ile başlamış, ardından eksen kodlama ile devam etmiştir.
- Kodlanan verilerden ana temalar belirlenmiştir. Braun ve Clarke'ın (2006) tematik analiz yaklaşımı izlenerek, kodlar arasındaki ilişkiler incelenmiş ve bu kodları kapsayan daha geniş temalar oluşturulmuştur.
- Temalar üzerinden yapılan analiz, meslek profesyonellerinin gözlemlerini ve uyguladıkları stratejileri derinlemesine anlamamıza yardımcı olmuştur. Bazı kodlar çözümleme yapmak üzere değil, kavramları tanımlamak için de kullanılmıştır.

İçerik analizi, Krippendorff'un (2018) belirttiği gibi, metin verilerinin içerdiği anlamları sistematik bir şekilde incelemeyi ve yorumlamayı sağlayan güçlü bir analiz yöntemidir. Bu yöntem, meslek profesyonellerinin deneyimlerindeki zengin detayları ve karmaşık anlamları ortaya çıkarmayı mümkün kılmıştır.

Güvenilirlik ve Geçerlik

Araştırmada güvenilirlik ve geçerlik sağlamak için bazı önlemler alınmıştır. Öncelikle, veri kodlamasında inter-coder reliability (üçüncü bir kişi tarafından yapılan veri kodlaması) yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemle, verilerin benzer şekilde kodlanıp kodlanmadığı kontrol edilmiştir. Ayrıca, katılımcılarla doğrulama (member checking) yöntemi uygulanmış ve analiz edilen veriler katılımcılara geri iletilip doğruluğu kontrol edilmiştir. Verilerin çeşitliliğini artırmak için triangülasyon yöntemi kullanılmış; farklı meslek gruplarından alınan görüşler analizleri desteklemiş ve daha güvenilir sonuçlar elde edilmiştir.

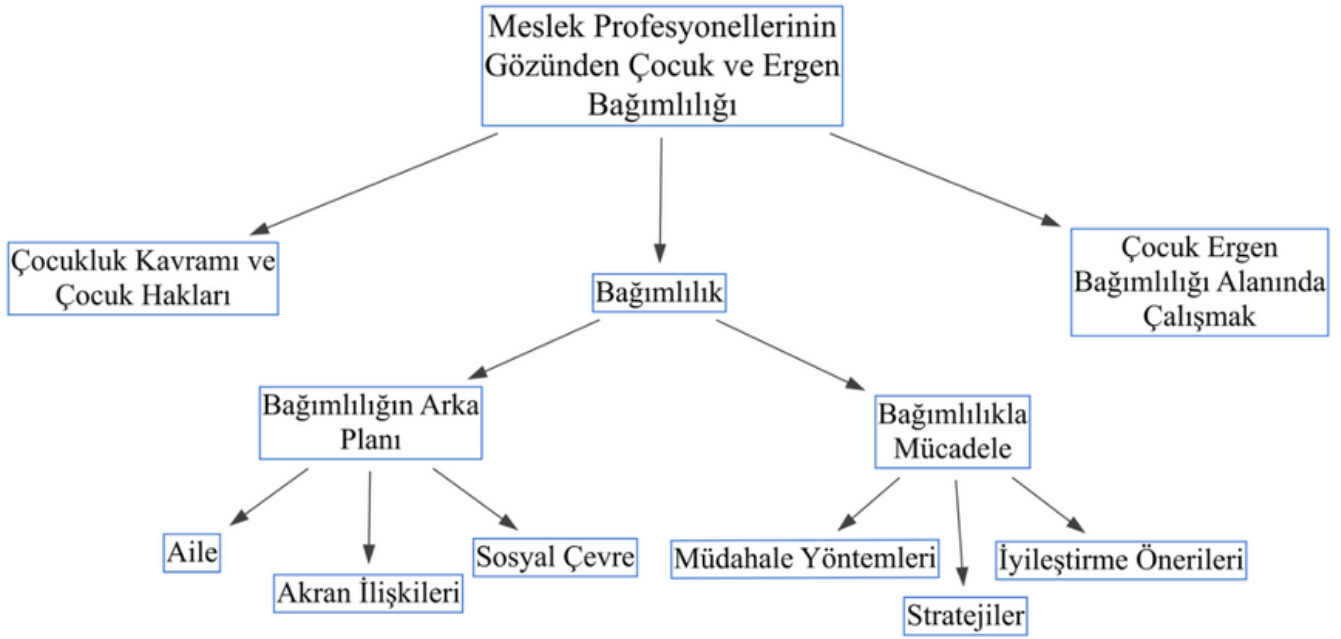
Etik İlkeler

Araştırma, etik ilkelere uygun şekilde yürütülmüştür. Katılımcılara, araştırmanın amacı ve süreci hakkında açık ve detaylı bilgi verilmiş, katılımları gönüllülük esasına dayalı olmuştur. Katılımcılara, kişisel bilgilerinin gizli tutulacağı ve verilerin anonim kalacağı garantisi verilmiştir. Araştırma, katılımcıların onayı alınarak gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

Araştırma kapsamında yapılan 8 görüşme sonucunda elde edilen veriler 3 temel tema ile incelenmiştir. Kod ve alt kodların izlenebileceği haritada da (Şekil 1) görülebileceği üzere, 3 temel tema çocukluk kavramı ve çocuk hakları, bağımlılık, çocuk ergen alanında çalışmak şeklinde belirlenmiştir. Bu temaların belirlenmesi, veri toplama esnasındaki soru mantık akışının gözetilmesine dayalıdır.

Şekil 1. Hiyerarşik Kod-Alt Kod Haritası

Çocukluk Kavramı ve Çocuk Hakları

Çocukluk, tarihsel olarak farklı kültürlerde ve toplumlarda değişen bir kavram olmuştur. Günümüzde çocukluk, bir haklar dönemi olarak tanımlansa da geçmişte çocuklar sıklıkla kurban ya da mağdur olarak tasvir edilmiştir. Çocuk haklarının 1989'da imzalanan Çocuk Hakları Sözleşmesi ile dünya çapında kabul görmesinin ardından, çocukların sadece fiziksel değil, aynı zamanda duygusal ve psikolojik haklarının da korunması gerektiği kabul edilmiştir. Çocukların kurban olarak temsil edilmesi, çocukların toplumdaki rollerinin de zamanla değişmesine neden olmuştur. Bu, azınlık grupları ve kültürel farklılıkları dikkate alarak, çocukların haklarını savunmanın önemini ortaya koymaktadır. K1, çocukların tarihsel olarak "kurban" ya da "mağdur" gibi sıfatlarla tanımlandığını, ancak bu tanımların zamanla değişmesi gerektiğini ifade etmektedir: "Çocuk düşmanlığı kavramı... Çocuk düşmanlığı her yerde ve onu buradan koruyacak mesele de ancak çocuk hakları ile mümkün olabilir." Bu noktada, çocuk haklarının modern dünyadaki önemini vurgulayan katılımcı, çocukların kültürel ve toplumsal inançlar karşısında koruma altına alınması gerektiğine işaret etmektedir.

Çocuk hakları, bir çocuğun büyüme, gelişme ve toplumda eşit haklara sahip olma hakkını güvence altına almayı amaçlayan temel bir yapıdır. Ancak, bu hakların ihlali, çocukların

yaşamlarını derinden etkileyen sonuçlar doğurabilmektedir. K1, ağır hak ihlalleriyle karşılaştığı deneyimlerini paylaşıırken, çocuk hakları ihlallerinin birbirini tetikleyen bir etki yarattığını belirtmektedir: “Bir hak eğer risk altındaysa ya da ihlal edildiyse, diğer hakların da ihlal edilmesi çok sürpriz olmamalı.” Bu ifade, çocukların haklarının birbirinden bağımsız olmadığını ve ihlallerin domino etkisiyle yayılabileceğini vurgulamaktadır. İhmal ve istismarın başlıca hak ihlalleri olarak öne çıktığı bu alıntıda, çocukların temel haklarının sıklıkla ihlal edildiği belirtilmektedir.

Çocukların yaşam hakkı da özellikle mülteci çocuklar ve sığınma hakkı olmayan bireyler için ciddi şekilde ihlal edilmektedir. K3, çocuk haklarının ihlalinin yalnızca hukuki ve fiziksel alanda değil, aynı zamanda aile içindeki dinamiklerde de karşımıza çıktığını belirtmektedir: “Çocuğun üstün yararı ilkesinin her zaman gözetilemediğini görüyorum.” Aile içindeki krizlerde, boşanma veya ebeveyn çatışmaları gibi durumlarda, çocukların bu sorunları çözmeye çalışırken üzerlerinde büyük bir psikolojik yük hissettikleri gözlemlenmektedir. Çocuklar, bazen ebeveynlerinin çatışmalarına çözüm bulmaya çalışırken, bu sorumluluk onlara ağır gelebilmektedir.

Eğitim hakkı, çocukların gelişiminde kritik bir yer tutmaktadır. Ancak, birçok çocuk bu haktan yeterince faydalanamamakta, özellikle ekonomik ve sosyal eşitsizlikler nedeniyle eğitim fırsatları engellenmektedir. K6, eğitim hakkına erişimin her çocuk için eşit olmadığını ifade etmektedir: “Erken yaşta çalışmak zorunda kalan çocukların eğitim hakları böylelikle zarar görüyor.” Bu durum, çocukların haklarına eşit erişimi sağlamadaki en büyük engellerden birini oluşturmaktadır. Çocukların eğitim fırsatlarından mahrum kalması, uzun vadede psikolojik ve sosyo-ekonomik sorunlara yol açabilmektedir.

Çocukların katılım hakları, kendi yaşamları hakkında söz sahibi olma haklarını içerir. Ancak, bu hakların ihlali genellikle göz ardı edilmektedir. K1, çocukların katılım haklarının ihlali konusunda önemli bir noktaya değinmektedir: “Çocuğun karnı aç ama ne yemek istediği sorulabilir eğer bir seçenek varsa.” Bu alıntı, çocukların yalnızca temel ihtiyaçlarının karşılanmasının değil, aynı zamanda kendi fikirlerinin ve tercihleri doğrultusunda kararlar alabilmelerinin de önemli olduğunu vurgulamaktadır. Çocuklar, kendi hayatları üzerinde söz sahibi olduklarında, psikolojik sağlıkları ve gelişimleri açısından daha sağlıklı bir ortamda yetişebilirler. K4, çocukların katılım hakları ve bireysel gelişimleri üzerine düşünürken, çocukların karar alma süreçlerinde hangi engellerle karşılaştıklarını ifade etmektedir: “Bağımlı çocuklar, ergenler de olabilir... ailedeki bağımlılık süreci devam ettiği sürece çocuğun haklarının uygulanma ihtimali azalıyor gibi değerlendirilebilir.” Bu, çocukların katılım haklarının sadece fiziksel çevreleriyle değil, aynı zamanda aile içindeki dinamiklerle de şekillendiğini göstermektedir.

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte, çocukların dijital platformlarda maruz kaldığı zararlı içerikler de ciddi bir sorun haline gelmiştir. K8, sanal ortamların çocuklar üzerindeki etkisi üzerine şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Çocuklar, internet üzerinden cinsel istismar konusunda daha

fazla bilgilendirmeye ihtiyaç duyuyor.” Bu, çocuk hakları ihlallerinin daha yeni bir boyutunu oluşturmakta ve bu ihlallerin önlenmesi için daha fazla eğitim ve farkındalık yaratılması gerektiğini göstermektedir.

Teknolojideki hızlı gelişimler, dijital ortamların çocuklar üzerindeki etkisi giderek artmaktadır. K3, çocukların dijital dünyada maruz kaldığı tehditlerin artmasına dikkat çekiyor: "Ekran bağımlılığı çok fazla var ve bu bizi zorluyor." Çocuklar, ekran başında geçirilen uzun saatler ile yalnızca fiziksel sağlıklarını değil, aynı zamanda sosyal becerilerini ve duygusal gelişimlerini de olumsuz etkileyebilmektedirler. Dijital dünyadaki diğer bir tehlike ise siber zorbalıktır. K4 bu durumu şu şekilde aktarmaktadır: "Siber zorbalık, çocukların ve ergenlerin karşılaştığı büyük bir problem." Bu durum, çocukları psikolojik olarak derinden etkileyebilir ve sosyal hayatlarını olumsuz bir şekilde şekillendirebilir.

Hak ihlalleri çeşitli biçimlerde ortaya çıkmakta, bu ihlaller birbirini tetikleyerek domino etkisi yaratmaktadır. Eğitim, sağlık, korunma ve katılım hakları gibi temel haklar, sıklıkla ihlal edilmektedir. Çocukların haklarının korunması, sadece devletin politikalarıyla değil, aynı zamanda toplumsal farkındalıkla da sağlanmalıdır. Çocukların haklarını savunmak, onların bireysel gelişimlerini teşvik etmek için her alanda daha bilinçli ve etkili müdahalelere ihtiyaç duyulmaktadır.

Çocukların maruz kaldığı riskler, sadece fiziksel değil, aynı zamanda duygusal ve psikolojik boyutlarıyla da onları etkileyebilmektedir. K1, şehirlerin çocuklar için güvenli bir ortam sağlayıp sağlamadığını sorgularken, şehirlerin çocukların yaşam haklarını tehdit eden unsurlar barındırdığını ifade etmektedir: "Çocuk bir bakkala gidip gelemmez. Yani bakkalın kendisi bile risk olabiliyor." Burada, şehirlerdeki yoğun trafik, güvenlik sorunları ve çocuklara yönelik yetersiz alanlar, çocukların gelişimini tehlikeye atmaktadır. Çocuklar, çevrelerinden korku ve stresle beslenen bir dünyada büyümekte ve bu durum onların sağlıklı gelişimini engellemektedir. K2, çocukların duygusal ve psikolojik güvenliği hakkında da benzer kaygıları dile getiriyor. Aile içindeki mahremiyet ihlallerine dikkat çekerken, anne ve babaların aşırı korumacı tutumlarının çocuklara zarar verebileceğine vurgu yapmaktadır: "Toplumsal olarak bazı şeylerin değişebileceğini düşünüyorum." Bu yaklaşım, toplumsal değişimlerin aile dinamiklerine ve çocuk yetiştirme biçimlerine de etki edebileceğini göstermektedir. Aile içindeki aşırı korumacı davranışlar, çocukların özgürce gelişmelerine engel olabileceği gibi, onların dış dünyaya ve insanlara karşı duyduğu güvensizliklerini artırabilir.

Bağımlılık

Bağımlılık, bir kişinin bir madde veya davranışa karşı kontrolünü kaybetmesi ve bunu sürekli olarak sürdürme isteği duymasıdır. K1, bağımlılığı şu şekilde tanımlamaktadır: "Bir şeysiz yapamama halini bulmanın bir adı, yolu, birisi var ve bir şeysiz yapamayacağını düşünüyor ve bunun bir yolunu buluyor." Bu tanım, bağımlılığın bir eksiklik duygusundan kaynaklandığını ve

kişinin bu eksikliği başka bir şeyle doldurma arayışına girdiğini gösterir. Bağımlılığın psikolojik ve fiziksel eksiklikleri gidermek için bir mekanizma olarak kullanıldığını vurgulayan K1, bağımlılığın bazen ailevi travmalarla ilişkili olabileceğine de dikkat çekmektedir. Bağımlı birey, bu eksiklikleri uyuşturmak ve geçici olarak rahatlama sağlamak için madde kullanımı veya davranışsal alışkanlıklara yönelebilir.

Bağımlılığın Arka Planı

Aile

Bağımlılık, özellikle çocuklar ve ergenler söz konusu olduğunda, aile yapısının önemli bir rol oynadığı bir olgudur. Aile içindeki ilişkilerin ve ebeveynlerin katılım seviyelerinin, çocukların bağımlılıklarında belirleyici faktörler olduğu görülmektedir. K2, aile yapılarındaki kopukluğu ve baba katılımının zayıf olduğunu vurgulamaktadır: “Kopuk maalesef, baba katılımının zayıf olduğu, anne katılımının daha fazla olduğu bir aile yapıları var. Çok sağlıklı yapılar olduğunu söyleyemem.” Ebeveynlerin çocuklarının yaşamlarına katılım dereceleri, çocukların psikososyal gelişiminde önemli bir etkiye sahiptir. Özellikle baba katılımının daha düşük olduğu ailelerde, bağımlılık riskinin arttığı öne sürülebilir. Aile içindeki zayıf baba katılımı ergenlerin bağımlılıkla karşı karşıya kalma olasılığını artırmaktadır. Bu bağlamda, bağımlılıkla mücadelede çocukların gelişim süreçlerini destekleyecek aile içi katılımın artırılması vurgulanmaktadır.

Sosyoekonomik durum, çocuk ve ergenlerin bağımlılıkla karşı karşıya kalma risklerini belirleyen önemli bir faktördür. K3, düşük sosyoekonomik düzeydeki çocukların genellikle akademik başarılarının düşük olduğunu ve okul devamsızlıklarının arttığını belirtmiştir: “Genelde gördüğüm profillerde sosyal ekonomik düzeyi daha düşük danışanlarımız oluyor. Özellikle alkol madde danışanları için söyleyeyim. Akademik başarıları düşük oluyor ve devamsızlıkları biraz fazla olabiliyor aslında.” Sosyoekonomik zorluklar, çocukların okulda başarılı olma fırsatlarını sınırlayabilir, bu da bağımlılıkla ilişkili olabilecek diğer psikolojik ve sosyal sorunları tetikleyebilir.

K4, bağımlılığı bir beyin hastalığı olarak tanımlamaktadır: “Bağımlılık bir beyin hastalığıdır. Bağımlılık bir irade sorunu değildir.” K4, bağımlılığın biyolojik, genetik ve sosyal faktörlerle şekillendiğini, her bireyin bağımlılıkla olan ilişkisini bu faktörlere göre farklı bir şekilde yaşayacağını vurgulamaktadır. Bu bağlamda, bağımlılığın yalnızca bir irade zayıflığı olmadığını, beynin bazı bölgelerinin işlev bozukluğuyla da doğrudan ilişkili olduğunu belirtiyor. K4 ayrıca, bağımlılığın hayatı olumsuz etkileyip etkilemediğini de vurgulayarak, bireylerin sosyal ve psikolojik işlevselliklerinin nasıl bozulduğunu incelemeye olanak tanımıştır.

K8, bağımlılığın ruhsal sağlık üzerindeki etkilerine değinmektedir: “Bağımlılık; depresyon, anksiyete, DEHB gibi psikiyatrik hastalıklarla birlikte görülebilir ve okul başarısızlığı, suça karışma gibi olumsuz sonuçlar doğurabilir.” Bağımlılık, yalnızca fiziksel bir sorun değil, aynı

zamanda ciddi psikiyatrik etkiler de yaratmaktadır. Bu da bağımlılıkla mücadelede çok boyutlu bir yaklaşım gerektirdiğini ortaya koymaktadır.

Akran İlişkileri

K2, akran zorbalığının bağımlılıkla ilişkisini tartışırken şunları belirtmektedir: "Okul içerisinde bence zorbalık çok göze çarpan bir risk faktörü... Sigara içiyoruz sen de içeceksin yoksa git bu ortamdan gibi dışlanabiliyor." K2'nin vurguladığına göre, zorbalık ve dışlanma, çocukları daha riskli arkadaş gruplarına itebilir ve bu da bağımlılık davranışlarına yol açabilir. Ayrıca, arkadaş çevresinde sigara içmek ve alkol tüketmek "havalı" olarak görülmesi, bağımlılığın yayılmasında bir diğer önemli etkidir.

Çocukların sosyal ilişkileri, onların duygusal ve psikolojik gelişimlerinde önemli bir yer tutar. K3, akran zorbalığının çocuklar üzerinde büyük etkiler yarattığını belirtmektedir: "Sosyal ortamlardaki zorbalıklar, çocukların duygusal problemler yaşamasına neden olabiliyor." Zorbalık, yalnızca fiziksel zarar vermekle kalmaz, aynı zamanda çocukların özgüvenlerini zedeler, onları yalnızlaştırır ve psikolojik olarak zayıflatır. K5, çocukların dijital ortamda da akran zorbalığıyla karşılaştıklarını ve bunun onların psikolojik gelişimini olumsuz etkileyebileceğini ifade etmektedir. Çocuklar, dijital ortamda daha fazla vakit geçirerek zorbalıkla başa çıkmaya çalıştıkça, sosyal ilişkilerindeki bu kopuklukları daha da derinleştirebilirler.

Ergenlerin bağımlılıkla ilişkili davranışlarını anlamada, kişilik özellikleri de önemli bir rol oynamaktadır. K4, bağımlılıkla ilişkili özellikler arasında dürtüsellik ve akran ilişkilerinin önemini vurgulamaktadır: "Akran ilişkileri biraz çalkantılı olabiliyor. Genel özelliklere baktığım zaman kişilik özelliklerinde biraz daha dürtüsel olduklarını söyleyebiliriz. Zaten bağımlılığın, dürtüsellikle biraz ilişkisi olduğunu gösteriyor araştırmalar." Ergenlik dönemi, dürtüsel davranışların ve risk almanın yüksek olduğu bir dönemdir. Bu dönemde, çocukların ve ergenlerin karar verme yetenekleri henüz tam olarak gelişmemiştir, bu da bağımlılık geliştirme riskini artıran bir diğer faktördür.

Sosyal Çevre

K1, sosyoekonomik durumun bağımlılıkla bağlantısını şu şekilde ifade etmektedir: "Sosyoekonomik seviyesi düşük yerlerde biraz daha artıyor." Bu, ailelerin maddi sıkıntılar nedeniyle çocuklarıyla daha az vakit geçirmeleri ve çocukların bu boşlukları bağımlılık davranışları ile doldurması anlamına gelebilir. Ancak K1 aynı zamanda yüksek sosyoekonomik seviyedeki çocukların da bağımlılıkla karşılaşabileceğine dikkat çekmektedir. Yani, imkânlar daha fazla olsa bile risk tamamen ortadan kalkmaz. K4, sosyal dışlanmanın ve ailedeki olumsuz durumların bağımlılık üzerinde nasıl bir etkisi olduğunu anlatmaktadır: "Okul çevresi, arkadaş çevresinin hali hazırda riskli bir ortamda bulunması çocuğu bir tık daha oraya itebilir." K4, çocukların sosyal çevrelerinden veya okullarından dışlanmalarının, onları daha riskli ortamlara

yönlendirebileceğini belirtmektedir.

K8, bağımlılık gelişiminde tek bir faktörün etkili olamayacağını belirtmektedir: "Tek bir nedene bağlamak yetersiz kalabilir... birden fazla neden bulunduğunu gözlemliyorum."

Bu bulgular, bağımlılığın gelişiminde çeşitli faktörlerin bir araya geldiğini göstermektedir. Genetik, aile yapısı, çevresel faktörler, akran ilişkileri ve psikolojik etkenler gibi birden fazla risk faktörünün etkileşimi, bağımlılık gelişimini daha karmaşık ve çok boyutlu bir süreç haline getirmektedir. Bağımlılık, sadece bireysel bir sorun olmayıp, aynı zamanda çevresel ve ailevi faktörlerin de etkili olduğu bir durumdur.

Bağımlılıkla Mücadele

Müdahale yöntemleri

K1, çocukların bağımlılık tedavisinde psikiyatrik müdahale ve gözlemlene sürecinin önemini vurgulamaktadır: "Çocuğun niye geldiğini, niye kurumda olduğunu bir sorardım... O yüzden biz bunu psikiyatristle çalışıyoruz." Bağımlılıkla ilgili şüpheler oluştuğunda, K1'nin ilk müdahalesi, çocukları kurumlara yönlendirmektir. Bu, müdahalede çok katmanlı ve multidisipliner bir yaklaşımın gerekliliğini ortaya koymaktadır.

K3, bağımlılıkla mücadelede ailelerin katılımının ve psikoeğitim sürecinin önemini vurgulamaktadır: "Bağımlılık bir başlangıç mı bu problemlerin başında yoksa başka şeyler var ve bu çocuğu bir bağımlılığa doğru itiyor mu? Aileyi de katarak biraz daha psikoeğitim de vererek anne babaya nasıl yaklaşabilecekleri anlatılmalıdır." Aile ile iş birliği, çocukla olan ilişkileri iyileştirebilir ve bağımlılıkla mücadelede daha etkili olabilir. K3 ayrıca, bilişsel davranışçı terapiler ve sokratik düşünme yöntemlerinden yararlanarak, ergenlerin farkındalıklarını arttırmaya çalıştığını ifade etmektedir. Bunun farkındalık oluşturma'nın yeterli olmadığını, aynı zamanda uygulama kısmına geçilmesinin gerektiğini vurgulamaktadır.

Bu bulgular, bağımlılıkla mücadelede uygulanan farklı müdahale yöntemlerinin çeşitliliğini ve bu müdahalelerin çok boyutlu yaklaşımlar gerektirdiğini göstermektedir. Psiko-eğitim, aile katılımı, güven ilişkisi kurulması, multidisipliner iş birlikleri ve kısa süreli müdahaleler gibi yöntemler, başarılı bir tedavi sürecinin temel taşlarını oluşturuyor.

K2, müdahale sürecinin etkili olabilmesi için güven ilişkisi kurmanın önemini vurgulamaktadır: "Bir insana bir şey yapma derken kendinizin de yapmaması gerekiyor. Belli bir bağ kurulduktan sonra, belli bir güven ortamını sağladıktan sonra yapılması gerektiğini düşünüyorum." K2'nin görüşü, müdahalelerin başlangıçta, özellikle genç bireylerle güven temelli bir ilişki oluşturulmadıkça etkili olamayacağına işaret etmektedir. Müdahale, güven ortamı sağlandıktan sonra yapılmalı ve bu süreç, genellikle uzun bir zaman dilimine yayılmalıdır.

K3, terapötik sürecin başarısında güvenli ve yargısız bir ortam yaratmanın önemini vurgulamaktadır: "Eğer biz karşıdaki danışana onun anlaşılabilirliğini hissettiriyorsak, yargısız yaklaştığımızı hissettirebiliyorsak ve o güvenilir terapötik ilişkiyi kurabiliyorsak..." K3, hangi terapi yöntemini kullanırsak kullanalım, güven ve anlayışın terapinin etkili olmasında kritik rol oynadığını ifade etmektedir. K5, çocukların yardım alırken güven duygusu hissetmelerinin çok önemli olduğunu belirtmektedir: "Yardım edilebileceğine ilişkin güven duyması, yargılanmayacağı ve fişlenmeyeceği düşüncesini fark etmesi." K5, bağımlı bireylerin güvenli bir ortamda, yargılanmadan destek alacaklarına inanmasının, tedavi sürecinde önemli bir adım olduğunu ifade etmektedir.

K6, K7 ve K8, bağımlılıkla mücadelede kısa süreli müdahale ve motivasyonel görüşmelerin önemine değinmektedir: Bu katılımcılar, bağımlılıkla ilgili müdahalelerinin öğrencinin gönüllü olması koşuluyla başlatıldığını belirtmektedirler. Eğer bu müdahale ile olumlu bir değişim gözlemlenmezse, daha ileri düzeyde uzman desteği önerilmektedir. Bu tür müdahaleler, bireylerin kısa vadeli motivasyonlarını artırmayı ve onları daha uzun süreli tedaviye yönlendirmeyi hedefler.

K1, ergenlerle çalışırken genellikle kısa süreli ve çözüm odaklı bir yaklaşım benimsemektedir. Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT) gibi yöntemlerin ergenlerde etkili olabileceğini belirtmektedir: "Az alıyorum ama... Ufak ufak böyle küçük bilişsel müdahalelerle, daha motivasyonel görüşmelerle çalışmak bence daha etkili oluyor." K1, ergenlerin uzun süreli terapilere genellikle yatırım yapmadığını, bu nedenle daha kısa, somut ve etkili müdahalelere ihtiyaç duyduklarını ifade etmektedir.

K8, sınırların belirlenmesinin ve çocuklara belirli bir özgürlük alanı tanınmasının önemine değinmektedir: "Sınırları belirlemenin ancak bu sınırlar içinde çocuğun serbest hareket edebileceği alanlar yaratmanın önemli olduğunu düşünüyorum." K8, kontrolü kaybetmeden, çocuklara sağlıklı sınırlar çizebilmenin, güven duygusu oluşturma ve yapıcı bir tutumla sorunları çözmenin bağımlılıkla mücadelede etkili bir yöntem olduğunu ifade etmektedir.

Bu stratejiler, bağımlılıkla mücadelede terapötik ilişkilerin ve çevresel faktörlerin çok önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Genellikle güven inşa etmek, birebir rehberlik, multidisipliner bir yaklaşım ve terapinin istikrarlı bir şekilde sürdürülmesi gibi unsurlar ön plana çıkmaktadır. Ayrıca, sabırlı ve esnek bir tutum, çocukla sağlıklı bir ilişki kurarak etkin müdahaleler yapılmasını kolaylaştırmaktadır.

Stratejiler

K1, çocukların zor durumlarla başa çıkabilmesi için, çevresel düzenlemelerin çocuklara uygun hale getirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır: "Herhangi bir çocuğun içinde olduğu zor durumu bir insanlık meselesi olarak görmesi lazım." Çocuğun varlığına saygı gösterilmesi ve bir baş etme mekanizması oluşturulması gerektiğini belirterek, çocukların travmatik süreçlerle başa

çıkabilmesi için daha stabil bir yaşam rutini oluşturulmasının önemini anlatmaktadır.

K2, eğitim sisteminin sürekli gelişen ve değişen toplumsal ihtiyaçlara ayak uydurması gerektiğini belirtmektedir: "Gün geçtikçe insanlar gelişiyor, insanlar değişiyor ve yeni döneme, yeni bir düzene ayak uydurmak gerekiyor." Bu bakış açısı, bireysel olarak kişilerin ve ailelerin eğitimi ve bilinçlendirilmesi için sürekli yeniliklerin takip edilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir.

K3, daha etkili bir süreç için iş birliğinin önemi üzerinde durmaktadır: "Herkesle iş birliği yaparak birlikte halletmeye çalışıyoruz." Ayrıca, danışanın sürecin aktif bir parçası olması gerektiğini ve başarılarını kendisinin sahiplenmesinin önemini vurgulamaktadır: "Bak bu senin başarın ve senin ilerlemen, terapi senin sürecin." Ebeveynlerin ve çevresel faktörlerin sürece dahil edilmesi, bireysel terapi sürecini daha etkili hale getirebilir.

K4, ruh sağlığı alanındaki sorunların yalnızca bireysel çabalarla değil, sistemsel düzenlemelerle de çözülebileceğini belirtmektedir: "Ruh sağlığı alanı biraz pahalı bir alan... ve insanların erişim, ulaşım imkânı da zor oluyor." Bu bağlamda, daha fazla istihdam ve psikologların işlerine daha fazla odaklanmalarını sağlayacak yönetmelik değişikliklerinin önemine vurgu yapmaktadır.

K7, PDR mezunlarının sayısının artırılmasının yanı sıra, her bireysel terapistin alanlaşması gerektiğini belirtmektedir: "Kendi alanım için düşündüğümde çok farklı sorun alanları ile uğraşıyoruz. Bu yüzden PDR mezunu çalışan sayısı artırılabilir ve alanlaşılabilir." Uzmanlaşmanın, daha derinlemesine ve verimli müdahalelere olanak sağlayacağını ifade etmektedir.

K8, bireylerin psikolojik destek alabileceği yardım ve yönlendirme alanlarının geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır: "Destek ve yönlendirme noktasında yardım alabileceğimiz alanların geliştirilmesi yararlı olabilir." Bireylerin, psikolojik destek almak için daha fazla seçeneğe sahip olması, süreçlerini daha sağlıklı ve verimli kılabilir.

Bu stratejiler, bireysel düzeyde yapılabileceklerin daha çok eğitim, psikolojik destek, iş birliği, sistemsel düzenlemeler ve uzmanlaşma üzerine odaklandığını göstermektedir. Her bireyin, özellikle çocukların destek alabileceği mekanizmaların güçlendirilmesi, bu süreçlerin etkinliğini artırmak için önemli bir adımdır. Aynı zamanda devletin ve toplumsal düzenin bu süreçlere dahil olması gerektiği de vurgulanmaktadır.

İyileştirme Önerileri

K1, mekanların güvenliğinin ve çocuğa uygunluğunun çok önemli olduğunu belirtiyor: "Bir çocuğa göre düzenlenen bir parkı düşünün... bir okulu düşünün... bir hastaneyi düşünün." Çocukların rahatça ulaşabileceği, güvenli ve ihtiyaçlarına uygun ortamlarda bulunmalarının büyük bir fark yaratacağını vurguluyor. Ayrıca, kurumsal ve fiziksel iyileştirmelerin, hizmet

sağlayıcıların daha verimli olabilmesi için gerekliliğini belirtiyor.

K2, devletin rehabilitasyon merkezleri ve bağımlılık dernekleri gibi kuruluşların işleyişinin uzman kişiler tarafından yönetilmesi gerektiğini vurguluyor: "İşi bilene teslim etmek gerektiğini düşünüyorum." Eğitimcilerin baskılarının azaltılması ve onlara daha fazla imkan sunulması gerektiğine de dikkat çekiyor. Ayrıca, bu tür kurumların daha fazla tanınması ve daha fazla uzmanla desteklenmesi gerektiği fikrini savunuyor.

K4, değişikliklerin sadece sistemsel değil, denetim süreçlerinin de önemli olduğunu ifade ediyor: "Kanunlar ve kurallar isim olsun diye konulabiliyor. Onları takip etmek, denetlemek de önemli." Bu, yapılan düzenlemelerin etkinliğini artırmak için denetim süreçlerinin düzgün işleyişini sağlamanın önemini ortaya koyuyor.

K3, psikoloji alanındaki iyileştirmeler için bir meslek yasasının gerekliliğini dile getiriyor: "Psikolog meslek yasasının gelmesi gerekli." Ayrıca, terapilerin herkes için ulaşılabilir olmasını savunuyor ve devlet hastanelerinde doğrudan psikolog başvurularının olmasının önemini vurguluyor. Ayrıca, psikoloji eğitiminin uygulamaya daha yakın hale getirilmesinin, öğrencilerin profesyonel yaşamlarına daha iyi hazırlanmalarına olanak sağlayacağını belirtiyor.

K6, eğitimin kapsamının geliştirilmesi ve güncel kaynaklara erişimin artırılmasının önemine dikkat çekiyor. Ayrıca kurumlar arası etkileşimin güçlendirilmesi gerektiğini belirtiyor: "Kurumlar arası etkileşim ve ulaşımın kolaylaştırılması." Bunun yanı sıra norm sayısının ihtiyaçlara göre güncellenmesi gerektiğini de ifade ediyor.

K5, uzman kişi sayısının artırılmasının ve bu uzmanların müdahale yöntemlerini geliştirecek eğitimlere katılmasının önemli olduğunu belirtiyor: "Uzman kişi sayısının ve bu tür çalışmalarda müdahale yöntemlerini geliştirmeye yönelik kapsamlı eğitimlerin düzenlenmesi." Eğitimlerin niteliği kadar sayısal olarak da yeterli olmaları gerektiği görüşünü savunuyor.

Çocuk Ergen Bağımlılığı Alanında Çalışmak: Mesleki Zorluklar, Yapısal Engeller ve Kurumsal Sınırlamalar

Meslek içindeki zorluklar, özellikle çocuk ve ergenlerle çalışırken karşılaşılan karmaşık ve çok yönlü sorunlar, profesyonellerin işlerini oldukça zorlaştırmaktadır. Bu zorluklar, sadece bireysel değil, aynı zamanda yapısal düzeyde de önemli engellerle şekillenmektedir.

Çocuk ve ergenlerle çalışırken, çoğu zaman en büyük engel, kurumların ve destek mekanizmalarının yetersizliğidir. K1, özellikle refakatsiz çocuklarla çalışırken karşılaşılan zorlukları şu şekilde özetlemektedir: "Refakatsiz çocuklarla çalışırken çok travmatik deneyimleri olan çocuklarla karşılaşıyorduk. Etrafında destek mekanizması oluşmadan, oluşturmada bu çocuklarla çalışmak çok zordu." Bu ifade, kurumsal yapıların eksikliklerinin çocukların

sürdürülebilir bakım ve destek süreçlerini nasıl olumsuz etkileyebileceğini göstermektedir. Çocukların korunmasız bir ortamda bırakılması, daha geniş sosyal ve ekonomik sorunların bir yansımasıdır. Yetersiz kaynaklar ve destekleyici altyapı, çocukların koruma altında kalmalarını engellemekte, hatta mevcut sistemin çökmesine sebep olmaktadır.

Çocuklar ve ergenler bazen kendi psikolojik durumları nedeniyle terapiye karşı direnç gösterirler. K3, ergenlerin terapötik sürece karşı gösterdikleri dirençten bahsetmektedir: "Ergenler, terapiye getirilmiş olmanın tepkisini veriyorlar... Terapötik ittifak zorlaşıyor." Bu direnç, çocukların yaşadığı psikolojik engellerden kaynaklanmaktadır. Özellikle bağımlılık ve travma geçmişi olan çocuklar, tedaviye kapalı olabilirler. Terapi sürecindeki güven sorunları, profesyonellerin bu bireylerle sağlıklı bir ilişki kurmalarını zorlaştırmaktadır.

Ekonomik yetersizlik ve sosyal sorunlar da meslek profesyonellerinin karşılaştığı büyük engeller arasındadır. K5, sosyo-ekonomik sorunların çocukların gelişimini nasıl etkilediğini vurgulamaktadır: "Özgüven eksikliği, sosyalleşme alanlarının yetersizliği, toplumda güven yitimi." Bu durum, çocukların ve ergenlerin sağlıklı bir şekilde gelişmesini engelleyebilir. Yetersiz sosyalleşme becerileri, ergenlerin toplumla ve diğer bireylerle sağlıklı ilişkiler kurmalarını zorlaştırır. Ayrıca, bu sosyal zorluklar, profesyonellerin çocukları doğru yönlendirmelerini de engellemektedir.

Ailelerin, okulların, yerel yönetimlerin ve diğer sosyal hizmet birimlerinin iş birliği yapmadığı bir ortamda, profesyonellerin çocuklar ve ergenlerle yürüttüğü terapötik süreçlerin verimli olması güçleşmektedir. Çocuk ve ergenlere yönelik mesleki destekler, daha geniş bir toplumsal destek ağı ile bütünleşerek daha sağlıklı ve sürdürülebilir sonuçlar doğurabilir.

Katılımcılar, danışanlarla olan yaklaşımlarını çok çeşitli teknikler kullanarak şekillendirdiklerini ifade etmişlerdir. K1, travma bilgisiyle çalışan bir terapist olarak, somatik ve psikodinamik yaklaşımları benimsediğini belirtmiştir. "Birden fazla yöntem ve kuramdan beslendiğimi söyleyebilirim." K2 ise, müziği terapötik bir araç olarak kullanarak danışanlarla farklı iletişim biçimleri oluşturduğundan bahsetmiştir: "Bizde alanlar farklı şekilde ama sözel olmayan ifade şekilleri de var."

K3, eklektik bir yaklaşımla ilerlemeyi tercih ettiğini, terapi türlerini danışanın ihtiyacına göre uyarladığını ifade etmiştir: "Biraz daha danışan merkezli bir bakış açısı veya kısa süreli çözüm odaklı terapi gibi ilerliyorum." K4, bağımlılık alanında daha yapılandırılmış yöntemlere odaklandığını söylemiştir: "Motivasyonel görüşme tekniğini adı verdiğimiz bir teknik ve bilişsel davranışçı terapi tekniklerinden faydalanıyoruz."

Katılımcılar ayrıca, genellikle bireysel görüşmelerde BDT, çözüm odaklı terapi ve diğer yöntemleri kombinlediklerini dile getirmişlerdir. Örneğin, K5 şunları söylemiştir: "Genelde bireysel görüşmelerde bireysel davranışçı terapi, çözüm odaklı kısa süreli terapi ve ihtiyaca göre

farklı yöntemler kullanıyorum."

Tartışma

Bu çalışma, çocukluk ve bağımlılık olgularını çok katmanlı bir perspektiften ele alarak, hem bireysel hem de yapısal düzeydeki risk etmenlerini, ihlalleri ve müdahale biçimlerini kapsamlı biçimde tartışmaktadır. Araştırma bulguları, çocukluk kavramının yalnızca biyolojik bir dönem değil, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve politik etkilerle şekillenen bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır. Katılımcıların deneyimleri, çocukların yalnızca korunması gereken bireyler değil, aynı zamanda hak sahibi ve söz hakkı bulunan öznelere olarak tanınması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, çocuk haklarının yalnızca hukuksal metinlerle sınırlı kalmayıp, gündelik yaşam pratikleri ve toplumsal yapılar içinde aktif biçimde uygulanması gerektiği düşüncesiyle örtüşmektedir.

Bağımlılık olgusunun çocuk ve ergenler üzerindeki etkisi incelendiğinde, bireysel özelliklerin yanı sıra aile yapısı, sosyoekonomik koşullar, akran ilişkileri ve dijital ortamın bu sürece doğrudan etki ettiği görülmektedir. Katılımcıların bağımlılığı "eksiklik hali", "bağ kurma biçimi" ya da "beyin hastalığı" gibi tanımlarla ifade etmeleri, bu fenomenin yalnızca bir davranış bozukluğu değil, çok boyutlu bir biyopsikososyal süreç olduğunu gösteren literatürle örtüşmektedir (Koob ve Volkow, 2016; Mate, 2010). Özellikle aile içi bağın zayıflığı ve ebeveyn katılımındaki eksiklikler, bağımlılık açısından belirgin riskler oluşturmakta ve bu durum, duygusal olarak güçlü ebeveyn-çocuk ilişkilerinin koruyucu etkisini vurgulayan çalışmalarla tutarlılık göstermektedir (Brook vd., 1990).

Sosyoekonomik yoksunluklar ise, yoksullukla ilişkili stres faktörlerinin çocukların psikolojik dayanıklılığı üzerinde yarattığı tahribatı gözler önüne sermekte; bu durum bağımlılık riskini artıran yapısal eşitsizlikleri görünür kılmaktadır (Wadsworth vd., 2005). Öte yandan, dijital ortamlar, hem bağımlılığın yeni formlarının (örneğin ekran ve internet bağımlılığı) ortaya çıkmasına neden olmakta hem de akran zorbalığı, dışlanma ve sosyal izolasyon gibi riskleri beslemektedir. Katılımcılar bu bağlamda, özellikle pandemi sonrası artan dijital cihaz kullanımı ve dijital zorbalık deneyimlerinin çocukların ruh sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerini vurgulamış; bu bulgular güncel literatürle örtüşmektedir (Livingstone ve Third, 2017; Theopilus vd., 2024; Ding ve Li, 2023).

Çalışma, psikiyatrik eş tanıların ve kişilik özelliklerinin bağımlılık süreciyle nasıl etkileşim içinde olduğunu da ortaya koymaktadır. Katılımcılar tarafından sıkça dile getirilen dürtüsellik, DEHB, anksiyete ve depresyon gibi klinik tablolarla yüksek komorbidite gösteren bağımlılık olgusunu, yalnızca yüzeysel davranışsal belirtiler üzerinden değil, gelişimsel ve psikopatolojik arka planıyla ele almayı gerekli kılmaktadır (Wilens vd., 2011). Bu bağlamda, müdahale süreçlerinin bağımlılığın semptomatik yönlerinin ötesine geçerek altta yatan psikososyal ve gelişimsel dinamiklere odaklanması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Çalışmanın özgün katkılarından biri, çocuk haklarının ihlal biçimlerini yalnızca hukuksal düzeyde değil, aile dinamikleri, toplumsal normlar ve gündelik ilişkiler düzleminde ele almasıdır. Katılımcıların çocuk haklarına dair ifadeleri, Lundy'nin (2007) katılım, korunma, gelişim ve yaşama hakkı çerçevesiyle büyük oranda örtüşmektedir. Özellikle çocuğun toplumsal yaşama katılımı ve karar süreçlerinde söz sahibi olmasının önemi vurgulanmakta; bu hakkın ihlal edilmesi durumunda çocukların edilgenleştirildiği ve gelişimsel açıdan ciddi gerilikler yaşayabildiği belirtilmektedir (Percy-Smith ve Thomas, 2010).

Terapötik süreçlerde gözlenen direnç, travma öyküsü ve gönülsüz katılım, katılımcıların sahadaki deneyimlerine de yansımış; bu bulgu, literatürde travma temelli çalışmalarda ortaya çıkan benzer gözlemlerle paralellik taşımaktadır (Van der Kolk, 2014; Cohen vd., 2016). Özellikle çocuklarla ve travma geçmişi olan ergenlerle çalışan uzmanlar, eklektik ve bütüncül yaklaşımların etkili olduğunu belirtmiş; bu yaklaşımın danışan ihtiyaçlarına daha duyarlı müdahaleler geliştirilmesini mümkün kıldığı ifade edilmiştir. Somatik farkındalık ve travma duyarlı tekniklerin kullanımı, güncel psikoterapi literatürüyle uyum içindedir (Porges, 2011; Van der Kolk, 2014).

Refakatsiz çocuklar ve yüksek travma geçmişine sahip bireylerle çalışan uzmanların deneyimleri, mevcut sosyal hizmet sisteminin çocukların psikososyal ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, bireysel danışmanlık pratiklerinin yetersiz kaldığı noktada, Bronfenbrenner'in (1979) ekolojik sistem kuramı çerçevesinde çok düzeyli ve koruyucu bir yapı kurulması gerekliliğini gündeme getirmektedir. Sosyoekonomik eşitsizlikler, sınırlı sosyalleşme alanları ve güven eksikliği gibi faktörlerin terapötik süreçleri sekteye uğrattığı göz önünde bulundurulduğunda, sosyal koruma mekanizmalarının güçlendirilmesi temel bir ihtiyaç haline gelmektedir (Mate, 2010; Wilens ve Spencer, 2010).

Bu bağlamda, çalışmanın sunduğu politika ve müdahale önerileri, bireysel düzeyde terapi uygulamalarından yapısal eşitsizliklerin giderilmesine kadar geniş bir alanı kapsamaktadır. Öncelikle, çocukların hak sahibi özneler olarak tanınmasını sağlayacak bir hak temelli yaklaşımın tüm sosyal kurumlarda benimsenmesi gerekmektedir. Aile içi ilişkilerin güçlendirilmesine yönelik psikoeğitim programları ve ebeveyn danışmanlığı, özellikle babaların çocuk yaşamına aktif katılımını teşvik edecek biçimde yapılandırılmalıdır. Yoksullukla ilişkili kırılganlıkların azaltılması için sosyal yardımların, çocuk refahı merkezli biçimde yeniden düzenlenmesi önem taşımaktadır. Dijital ortamlarda çocukların haklarını korumak üzere, medya okuryazarlığı, dijital güvenlik ve çevrimiçi zorbalıkla mücadeleyle odaklanan ulusal stratejiler geliştirilmeli; bu politikalar, çocukların dijital ortamlarda hem aktif katılım hem de güvenlik haklarını gözetmelidir. Ruh sağlığı hizmetlerinde ise, travma temelli, kültürel olarak duyarlı ve çocuk merkezli terapötik müdahaleler desteklenmeli, bu alandaki profesyonel gelişim fırsatları yaygınlaştırılmalıdır. Son olarak, çocukların yerel düzeyde karar süreçlerine aktif olarak katılmalarını sağlayacak mekanizmalar (örneğin çocuk meclisleri, danışma kurulları) kurulmalı ve Hart'ın (1992) çocuk dostu şehirler yaklaşımı doğrultusunda mekânsal düzenlemeler çocukların güvenliğine, katılımına ve gelişimine uygun hale getirilmelidir.

Sonuç olarak bu çalışma, çocukluk ve bağımlılık ilişkisini hak temelli, psikososyal ve yapısal yönleriyle disiplinlerarası bir çerçevede tartışmakta; bireysel danışmanlık pratiklerinden toplumsal eşitsizliklere uzanan geniş bir spektrumda hem literatüre özgün katkılar sunmakta hem de çok düzeyli müdahale ve politika alanlarına ışık tutmaktadır. Çocukları yalnızca korunması gereken bireyler değil, hak sahibi toplumsal özneler olarak tanımak; aile, okul, devlet, yerel yönetimler ve dijital alanları kapsayan çok katmanlı politikaların geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Sonuç

Bu araştırma, çocuk ve ergenlerle çalışan meslek profesyonellerinin bağımlılık olgusuna dair deneyimlerini ve gözlemlerini temel alarak, çocukluk ve ergenlik dönemindeki bağımlılık süreçlerini çok boyutlu bir çerçevede ele almıştır. Bulgular, bağımlılığın yalnızca bireyin tercihlerine indirgenemeyecek kadar karmaşık, çok katmanlı ve toplumsal bağlamlarla iç içe geçmiş bir sorun olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Özellikle aile yapısının niteliği, sosyoekonomik düzey, eğitim ortamları, dijital medya etkileri ve devlet politikalarının yetersizliği, bağımlılık riskini artıran temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

Araştırma, meslek profesyonellerinin sahadaki deneyimlerinin, yalnızca bireysel müdahalelerin değil, aynı zamanda yapısal dönüşümlerin gerekliliğine işaret ettiğini göstermiştir. Katılımcıların vurguladığı gibi, çocukların bağımlılık süreçlerinde erken tanı, bütüncül değerlendirme ve çocuk hakları temelli müdahaleler kritik önemdedir. Ancak bu müdahalelerin etkili olabilmesi için aileler, okullar, sosyal hizmet kurumları ve politik aktörler arasında güçlü bir iş birliği gerekmektedir.

Elde edilen bulgular doğrultusunda, çocukların bağımlılıktan korunması ve risk altındaki bireylerle etkili çalışmalar yürütülebilmesi için hem profesyonellere yönelik destek mekanizmalarının güçlendirilmesi hem de çocuklara dair politikaların daha kapsayıcı ve uygulanabilir hale getirilmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak, bu çalışma çocukların bağımlılık süreçlerinin anlaşılmasında meslek profesyonellerinin bilgi ve deneyimlerinin ne kadar önemli bir kaynak olduğunu ortaya koyarken, aynı zamanda bağımlılıkla mücadelenin bireysel değil, toplumsal sorumluluk çerçevesinde ele alınması gerektiğini de güçlü bir şekilde vurgulamaktadır. Çocukların sağlıklı gelişimi ve geleceğe güvenle bakabilmeleri için, başta devlet olmak üzere tüm toplumsal aktörlerin daha duyarlı, bütüncül ve çocuk odaklı politikalar geliştirmesi elzemdir.

Kaynakça

Acar, S., ve Kocaoğlu, D. (2021). Teknoloji Bağımlılığı Tartışma Nedenleri. İstanbul Psikoloji Dergisi, 29(3), 210-218.

- Açıkel, C. H., & Ayar, D. (2017). Madde bağımlılığının nedenleri ve önlenmesi. *Bağımlılık Dergisi*, 18(1), 25–34.
- Arabacı, L. B., Taş, G., & Dikeç, G. (2017). Çocuk ve Ergenlerde Madde Kullanımı, Suça Yönelme, Ruhsal Bozukluklar ve Hemşirelik Bakımı. *Bağımlılık Dergisi*, 18(4), 135-144.
- Aras, S., Günay, O., & Öner, N. (2011). Ergenlerde riskli davranışlar ve madde kullanımı. *Toplum ve Hekim*, 26(3), 199–210.
- Barnard, M., & McKeganey, N. (2004). The impact of parental problem drug use on children: What is the problem and what can be done to help? *Addiction*, 99(5), 552-559.
- Barrett, D. (2017). The child's right to protection from drugs: Understanding history to move forward. *Health and Human Rights Journal*, 19(1), 27-39.
- Barrett, D., & Tobin, J. W. (2016). Article 33: Protection from narcotic drugs and psychotropic substances. In J. Tobin & P. Alston (Eds.), *A commentary to the United Nations Convention on the Rights of the Child*. Oxford University Press.
- Bender, S., Muench, F., & Scherer, G. (2022). Substance use and quality of life among adolescents in Germany: A longitudinal study. *BMC Public Health*, 22(1), 1245.
- Berrouiguet, S., Baca-García, E., Brandt, S., Walter, M., & Courtet, P. (2016). Fundamentals for future mobile-health (mHealth): A systematic review of mobile phone and web-based text messaging in mental health. *Journal of Medical Internet Research*, 18(6), e135.
- Birleşmiş Milletler. (1989). Çocuk hakları sözleşmesi. BM Genel Kurulu.
- Brandewie, M., Warren, B., Kuebler, A., & Lee, H. (2018). Impact of parental substance abuse on children later in life. *Journal of Student Research*, 7(2), 29-32.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.
- Brinkmann, S., & Kvale, S. (2015). *InterViews: Learning the craft of qualitative research interviewing* (3rd ed.). SAGE Publications.
- Brook, J. S., Brook, D. W., Gordon, A. S., Whiteman, M., & Cohen, P. (1990). The psychosocial etiology of adolescent drug use: A family interactional approach. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 116(2), 111–267.
- Brook, J. S., Morojele, N. K., Zhang, C., & Brook, D. W. (2006). South African adolescents: Pathways to risky behavior. *AIDS Education and Prevention*, 18(3), 259–272. <https://doi.org/10.1521/aeap.2006.18.3.259>
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Harvard University Press.
- Bugbee, B. A., Beck, K. H., Fryer, C. S., & Arria, A. M. (2018). Substance abuse in children: prediction, protection, and prevention. *PLoS One*, 13(1), e0190210.
- Casey, B. J., & Jones, R. M. (2010). Neurobiology of the adolescent brain and behavior: implications for substance use disorders. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 49(12), 1189-1201.
- Cohen, J. A., Mannarino, A. P., & Deblinger, E. (2016). *Treating trauma and traumatic grief in children and adolescents* (2nd ed.). Guilford Press.
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2018). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (4th ed.). SAGE Publications.

- Çakır, G., Acar, B., Kılınç, K., Sayhan, N., Demirli, Y., ve Yaman, Ö. M. (2022). Saha çalışanlarının gözlemleri aracılığıyla madde bağımlısı çocuğu olan ailelerin özellikleri ve deneyimleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(3), 1095–1122
- Çakmak, S.Ş., ve Ayvaışık, H.B. (2021). Madde Bağımlılığı Tedavisinde Aile Katılımının Rolü. *Bağımlılık Dergisi*, 22(1), 45-52.
- Çiftçi, S. (2015). Ergenlerde madde kullanımına etki eden faktörler. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 6(1), 35–41.
- Das, J. K., Salam, R. A., Arshad, A., Finkelstein, Y., & Bhutta, Z. A. (2016). Interventions for adolescent substance abuse: An overview of systematic reviews. *Journal of Adolescent Health*, 59(4S), S61-S75
- Demir, S. (2019). Gençlik Döneminde Bağımlılıkla Mücadele: Teknoloji ve Madde Bağımlılıkları. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 45(2), 87-96.
- Demirbaş, M. (2020). Bağımlılıkta Arkadaş Etkisini Anlamaya Yönelik Bir İnceleme: YouTube Videolarına Konuk Olan Madde Kullanıcılarının Röportajları Üzerinden Bir İçerik Analizi. *Bağımlılık ve Psiko-Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 112-121.
- Demirtaş, Z., & Gençtanırım, D. (2013). Psikolojik danışmanların madde bağımlılığı ile ilgili görüşleri. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 9(3), 205–220.
- DiCicco-Bloom, B., & Crabtree, B. F. (2006). The qualitative research interview. *Medical Education*, 40(4), 314-321.
- Ding, Y., & Li, X. (2023). Digital addiction intervention for children and adolescents: A scoping review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(6), 4777.
- Ektiricioğlu, C., Arslantaş, H., & Yüksel, R. (2020). Ergenlerde Çağın Hastalığı: Teknoloji Bağımlılığı. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 29(3), 383-394.
- Ersan, E. E., Doğan, O., Doğan, S., & Başer, B. (2010). Lise öğrencilerinde madde kullanım yaygınlığı ve ilişkili faktörler. *Bağımlılık Dergisi*, 11(2), 49–56.
- Felitti, V. J., Anda, R. F., Nordenberg, D., Williamson, D. F., Spitz, A. M., Edwards, V., Koss, M. P., & Marks, J. S. (1998). Relationship of childhood abuse and household dysfunction to many of the leading causes of death in adults: The Adverse Childhood Experiences (ACE) Study. *American Journal of Preventive Medicine*, 14(4), 245-258.
- Freeman, M. (2007). Article 3: The best interests of the child. In A. Alen, J. Vande Lanotte, E. Verhellen, F. Ang, E. Berghmans, & M. Verheyde (Eds.), *A commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child* (pp. 1-73). Martinus Nijhoff Publishers.
- Gökçen, G. (2021). Yetişkinlerde Madde Bağımlılığı ile Çocukluk Çağı Hatırlamaları ve Bağlanma Stilleri Arasındaki İlişki. *Bağımlılık Dergisi*, 22(3), 133-144.
- Guest, G., Bunce, A., & Johnson, L. (2006). How many interviews are enough? An experiment with data saturation and variability. *Field Methods*, 18(1), 59-82.
- Hart, R. A. (1992). *Children's participation: From tokenism to citizenship*. UNICEF.
- Hodgkin, R., & Newell, P. (2007). *Implementation handbook for the Convention on the Rights of the Child* (3rd ed.). UNICEF
- Hogue, A., & Liddle, H. A. (2009). Family-based treatment for adolescent substance abuse: Controlled trials and new horizons in services research. *Journal of Family Therapy*, 31(2), 126-154.
- Hsieh, H. F., & Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277-1288.

- James, A., & Prout, A. (1997). *Constructing and reconstructing childhood: Contemporary issues in the sociological study of childhood*. Falmer Press.
- Jensen, C. D., Cushing, C. C., Aylward, B. S., Craig, J. T., Sorell, D. M., & Steele, R. G. (2011). Effectiveness of motivational interviewing interventions for adolescent substance use behavior change: A meta-analytic review. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 79(4), 433-440.
- Kaminer, Y. (2005). Challenges and opportunities of group therapy for adolescent substance abuse: A critical review. *Addictive Behaviors*, 30(9), 1765-1774.
- Karataş, Z., & Gürkan, U. (2014). Ergenlerde madde kullanımını önlemede sosyal beceri eğitiminin etkisi. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 1(1), 19-40.
- Kendler, K. S., Ji, J., Edwards, A. C., Ohlsson, H., Sundquist, J., & Sundquist, K. (2013). Within-family environmental transmission of drug abuse: a Swedish national study. *JAMA Psychiatry*, 70(2), 235-242.
- Kılıç, M., ve Yılmaz, N. (2020). Ergen Ruh Sağlığı Açısından Bir Risk Faktörü: İnternet Bağımlılığı. *Çocuk ve Ergen Psikiyatrisi Dergisi*, 26(2), 215-225.
- Koob, G. F., & Volkow, N. D. (2016). Neurobiology of addiction: A neurocircuitry analysis. *The Lancet Psychiatry*, 3(8), 760-773.
- Krippendorff, K. (2018). *Content analysis: An introduction to its methodology* (4th ed.). SAGE Publications.
- Kumpfer, K. L., & Bluth, B. (2004). Parent/child transactional processes predictive of resilience or vulnerability to substance abuse disorders. *Substance Use & Misuse*, 39(5), 671-698.
- Kuyken, W., Weare, K., Ukoumunne, O. C., Vicary, R., Motton, N., Burnett, R., Cullen, C., Hennelly, S., & Huppert, F. (2013). Effectiveness of the Mindfulness in Schools Programme: Non-randomised controlled feasibility study. *British Journal of Psychiatry*, 203(2), 126-131.
- Liddle, H. A., Rowe, C. L., Dakof, G. A., Henderson, C. E., & Greenbaum, P. E. (2008). Multidimensional family therapy for young adolescent substance abuse: Twelve-month outcomes of a randomized controlled trial. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 76(1), 12-25
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. SAGE Publications.
- Livingstone, S., & Third, A. (2017). Children and young people's rights in the digital age: An emerging agenda. *New Media & Society*, 19(5), 657-670.
- Lundy, L. (2007). 'Voice' is not enough: Conceptualising Article 12 of the United Nations Convention on the Rights of the Child. *British Educational Research Journal*, 33(6), 927-942.
- MacCoun, R. J. (2013). Moral outrage and opposition to harm reduction. *Criminal Law and Philosophy*, 7(1), 83-98.
- Mate, G. (2010). *In the realm of hungry ghosts: Close encounters with addiction*. North Atlantic Books.
- Merikangas, K. R., & McClair, V. L. (2012). Epidemiology of substance use disorders. *Human Genetics*, 131(6), 779-789.
- Merriam, S. B., & Tisdell, E. J. (2016). *Qualitative research: A guide to design and implementation* (4th ed.). Jossey-Bass.
- Miles, M. B., Huberman, A. M., & Saldaña, J. (2014). *Qualitative data analysis: A methods sourcebook* (3rd ed.). SAGE Publications.
- Miller, W. R., & Rollnick, S. (2012). *Motivational interviewing: Helping people change* (3rd ed.). Guilford Press.

Nalbantoğlu, İ., ve Tunçay, T. (2023). Madde Bağımlılarının ve Ailelerinin Bağımlılıkla Mücadele Deneyimlerinin İncelenmesi. *Bağımlılık Dergisi*, 24(2), 207-226.

National Institute on Drug Abuse (NIDA). (2025). Prevention.

Özmen, D., Erbay, D., Çetinkaya, A. Ç., & Taşkın, Ö. (2010). Lise öğrencilerinde madde kullanımı: Aile ve arkadaş ilişkilerinin rolü. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 11(3), 223–229.

Öztürk, G. (2019). Teknoloji Bağımlılığı, Çocuk ve Ergenlerde Tanı, Epidemioloji ve Klinik Özellikler. *Çocuk ve Ergen Psikiyatri Dergisi*, 31(4), 419-428.

Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research and evaluation methods: Integrating theory and practice* (4th ed.). SAGE Publications.

Percy-Smith, B., & Thomas, N. (2010). *A handbook of children and young people's participation: Perspectives from theory and practice*. Routledge.

Pearson Substance Abuse and Mental Health Services Administration. (2014). *Trauma-informed care in behavioral health services: Treatment Improvement Protocol (TIP) Series, No. 57 (SMA 14-4816)*. Rockville, MD: Author.

Porges, S. W. (2011). *The polyvagal theory: Neurophysiological foundations of emotions, attachment, communication, and self-regulation*. W. W. Norton & Company.

Reardon, S. (2018). Treatment for substance use disorder with co-occurring mental illness. *Focus*, 16(4), 421-427

Saldaña, J. (2016). *The coding manual for qualitative researchers* (3rd ed.). SAGE Publications.

Saleebey, D. (2012). *The strengths perspective in social work practice* (6th ed.).

Sandelowski, M. (2000). Whatever happened to qualitative description? *Research in Nursing & Health*, 23(4), 334-340.

Steinberg, L. (2008). A social neuroscience perspective on adolescent risk-taking. *Developmental Review*, 28(1), 78–106.

Theopilus, Y., Al Mahmud, A., Davis, H., & Octavia, J. R. (2024). Digital interventions for combating internet addiction in young children: Qualitative study of parent and therapist perspectives. *JMIR Pediatrics and Parenting*, 7, e55364.

Tobin, J. (2013). Understanding a human rights based approach to matters involving children: Conceptual foundations and strategic considerations. In A. Invernizzi & J. Williams (Eds.), *The human rights of children: From visions to implementation* (pp. 61-98). Ashgate Publishing.

Tuncer, İ. (2018). Sosyal hizmet uzmanlarının madde bağımlılığıyla mücadeleye ilişkin görüşleri: Nitel bir araştırma. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 29(2), 95–112.

UNICEF. (2004). *Implementation handbook for the Convention on the Rights of the Child* (3rd ed.). UNICEF.

van der Kolk, B. A. (2014). *The body keeps the score: Brain, mind, and body in the healing of trauma*. Viking.

Wadsworth, M. E., Santiago, C. D., Einhorn, L., Etter, E. M., Nada Raja, S., & Markman, H. J. (2005). Preliminary development of a measure of stress and coping for use in low-income families. *Journal of Community Psychology*, 33(1), 37-53.

Wilens, T. E., & Spencer, T. J. (2010). Understanding attention-deficit/hyperactivity disorder from childhood to adulthood. *Postgraduate Medicine*, 122(5), 97-109.

Wilens, T. E., Adamson, J., Sgambati, S., Whitley, J., Santry, A., Monuteaux, M. C., & Biederman, J. (2011). Do individuals with ADHD self-medicate with cigarettes and substances of abuse? Results from a controlled family study of ADHD. *The American Journal on Addictions*, 20(1), 5-14.

World Health Organization. (2022). World drug report 2022. United Nations Office on Drugs and Crime. <https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/world-drug-report-2022.html>

Yap, M. B. H., Cheong, T. W. K., Zaravinos-Tsakos, F., Lubman, D. I., & Jorm, A. F. (2017). Family factors associated with adolescent substance use: a systematic review. *Journal of Child and Family Studies*, 26(11), 2944–2962.

Yıldız, E. (2021). Çocuk ve Ergenlerde Madde Bağımlılığıyla İlgili Çalışmalar: Türkiye Klinikleri Yayını. *Türkiye Klinikleri Psikiyatri Dergisi*, 30(1), 22-31.

Yılmaz, S. (2020). Madde bağımlılığı ile mücadelede toplum temelli yaklaşımlar. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 20(2), 153–172. Yörükoğlu, A. (2019). Çocuk ruh sağlığı (25. Baskı). Özgür Yayınları.

Young, K. S. (2009). Internet addiction: Diagnosis and treatment considerations. *Journal of Contemporary Psychotherapy*, 39(4), 241-246.

Yüncü, Z. (2013). Ergen Madde Bağımlılığı Neden Önemlidir? *Bağımlılık Dergisi*, 14(3), 114-120.